

**TÜRK SİYASİ HAYATINDA ÇOK PARTİLİ
SİYASET UYGULAMALARINA GEÇİŞİ
HAZIRLAYAN SEBEP VE FAKTÖRLER**

Gökhan Kömür

Yüksek Lisans Tezi

**Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir Aktaş**

2015

Her Hakkı Saklıdır

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Gökhan KÖMÜR

**TÜRK SİYASİ HAYATINDA ÇOK PARTİLİ SİYASET
UYGULAMALARINA GEÇİŞİ HAZIRLAYAN SEBEP VE
FAKTÖRLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ**

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

05/01/2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"TÜRK SİYASİ HAYATINDA ÇOK PARTİLİ SİYASET UYGULAMALARINA GEÇİŞİ HAZIRLAYAN SEBEP VE FAKTÖRLER"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- . Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- . Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- . Tezimin/Raporumun ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Gökhan KÖMÜR

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ danışmanlığında, Gökhan KÖMÜR tarafından hazırlanan bu çalışma 05/01/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Önder BARLI

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
TEŞEKKÜR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL DAVRANIŞLAR VE SİYASAL PARTİLER

1.1. SİYASAL DAVRANIŞLAR.....	5
1.1.1. Siyasal Tutum ve Davranışların Oluşumu ve Değişimi	6
1.1.2. Siyasal Kültür	11
1.1.3. Siyasal Toplumsallaşma	12
1.1.4. Siyasal Katılım	14
1.2. SİYASAL PARTİLER.....	18
1.2.1. Siyasi Parti Tanımı	19
1.2.2. Siyasal Partilerin Doğuşu	20
1.2.3. İngiltere’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı	21
1.2.4. ABD’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı	22
1.2.5. Türkiye’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı	23
1.3. PARTİ TİPLERİ.....	24
1.4. PARTİ SİSTEMLERİ	24
1.4.1. Tek Parti Sistemleri	25
1.4.1.1. Totaliter Tek Parti.....	26
1.4.1.2. Otoriter Tek Parti.....	26
1.4.2. Tek Parti Modelleri	27
1.4.2.1. Komünist Tek Parti Modeli	27
1.4.2.2. Faşist Tek Parti Modeli.....	28
1.4.2.3. Kemalist Tek Parti Modeli	28
1.4.3. İki Partili Sistem.....	29
1.4.4. Çok Partili Sistem.....	29

1.5. SİYASİ PARTİLERİN GÖREVLERİ..... 30

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİNDEKİ SİYASAL HAREKETLER

2.1. TARİHSEL ARKA PLAN- 19.YÜZYILDA OSMANLI'NIN GENEL

DURUMU 32

2.1.1. 1839-1908 Yılları Arasına Genel Bir Bakış 32

2.1.2. Tanzimat ve Islahat Fermanları 33

2.2. BİRİNCİ ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMESİNİ HAZIRLAYAN

ŞARTLAR VE 1876-1920 DÖNEMİNDE YAŞANAN SİYASAL GELİŞMELER 34

2.2.1. I. Meşrutiyet 34

2.2.2. Devleti Kurtarmaya Yönelik Fikir Akımları 36

2.2.2.1. Osmanlıcılık..... 36

2.2.2.2. İslamcılık 37

2.2.2.3. Türkçülük..... 37

2.2.2.4. Batıcılık..... 38

2.2.3. II. Meşrutiyet'e Kadar II. Abdülhamit dönemi 38

2.2.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti 40

2.2.3.1.1. Jön Türklerin Yapısı ve Düşünsel Arka Planı 41

2.2.3.1.2. Jön Türkler ve Muhalefet..... 45

2.2.3.2. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Sonrasında Yaşanan Olaylar 47

2.2.3.2.1. Otuz Bir Mart İsyanı 49

2.2.3.2.2. II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi..... 51

2.2.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Hayat 51

2.2.3.3.1. II. Meşrutiyet ve Parlamento..... 51

2.2.3.3.2. II. Meşrutiyet ve Çok Partili Hayat..... 53

2.2.4. Babıali Baskını 54

2.2.5. Son Osmanlı Meclisi Ve İstanbul'un İşgali 55

2.2.6. 1908 Sonrasındaki Dönemde Çok Partili Siyaset Uygulamalarını Hazırlayan
Sebepler 56

2.2.7. Cumhuriyet Öncesi Kurulan Siyasi Partiler 59

2.2.7.1. II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi Dışında Kurulan Siyasi Partiler.....	59
2.2.7.1.1. İlk Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	59
2.2.7.1.2. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar).....	60
2.2.7.1.3. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti	60
2.2.7.1.4. İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye)	61
2.2.7.1.5. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)	61
2.2.7.1.6. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller)	61
2.2.7.1.7. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	62
2.2.7.1.8. Ahali Fırkası.....	62
2.2.7.1.9. Osmanlı Sosyalist Fırkası	62
2.2.7.1.10. Milli Meşrutiyet Fırkası	63
2.2.7.1.11. Halaskar Zabitan Grubu.....	63
2.2.7.2. Mütareke Döneminde (1918-1922)Kurulan Siyasi Partiler.....	63
2.2.7.2.1. Radikal Avam Fırkası	64
2.2.7.2.2. Osmanlı Hürriyetperveran Fırkası	64
2.2.7.2.3. Teceddüt Fırkası.....	64
2.2.7.2.4. Ahali İktisat Fırkası.....	64
2.2.7.2.5. Sulh ve Selamet-i Umumiye Fırkası	65
2.2.7.2.6. Milli Ahrar Fırkası	65
2.2.7.2.7. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası.....	65
2.2.7.2.8. Sosyal ve Demokrat Fırkası	66
2.2.7.2.9. Türkiye Sosyalist Fırkası	66
2.2.7.2.10. Milli Türk Fırkası.....	66
2.2.7.2.11. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2	66
2.2.7.2.12. Osmanlı Mesai Fırkası	67
2.2.7.2.13. Amele Fırkası.....	67
2.2.7.2.14. Türkiye Zürra Fırkası.....	67
2.2.7.2.15. Müstakil Sosyalist Fırkası.....	67
2.2.8. TBMM'nin Açılması.....	67
2.2.9. A-RMH Grubunun Kuruluşu (Birinci Grup).....	70
2.2.10. İkinci Grubun Kuruluşu.....	71

2.2.11. Saltanatın Kaldırılması	72
2.2.12. Halk Fırkası'nın Kurulması	73
2.2.13. Cumhuriyetin İlanı	75
2.2.14. Halifeliğin Kaldırılması	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

3.1. TEK PARTİ DÖNEMİ-CHP İKTİDARI (1923-1946) DÖNEMİ	77
3.1.1. Milli Şef İsmet İnönü Dönemi	83
3.1.2. Parti-Devlet Bütünleşmesi	85
3.2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE MUHALEFET GİRİŞİMLERİ	86
3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunu Hazırlayan Faktörler	86
3.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Hayatı	87
3.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunu Hazırlayan Faktörler	90
3.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Hayatı	91
3.3. ÇOK PARTİLİ REKABETÇİ SİYASETİN DOĞUŞU	94
3.3.1. Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Sebepler ve Faktörler	96
3.3.1.1. Dış Faktörler	96
3.3.1.2. İç Faktörler	100
3.3.1.2.1. Ekonomik Sebepler	100
3.3.1.2.2. Siyasal Sebepler	103
3.3.1.2.3. Sosyal Sebepler	107
3.3.1.3. Demokrasiye Geçişte İsmet İnönü Faktörü	111
3.3.1.4. Dış Dünyanın Bakış Açısı	113
3.4. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE MUHALEFET PARTİLERİ	114
3.4.1. Milli Kalkınma Partisi	114
3.4.2. Demokrat Parti (1946-1950)	115
3.4.5. Sol Muhalefetler	118
3.4.5.1. Türkiye Sosyalist Partisi	120
3.4.5.1. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi	120
3.4.6. İlk Çok Partili Seçimler (1946)	122

3.4.7. İktidar Muhalefet İlişkileri 1946-1950 Arası Gelişmeler.....	127
3.4.8. İktidarın Değişimi: 1950 Seçimleri	132
SONUÇ.....	136
KAYNAKÇA	144
ÖZGEÇMİŞ.....	152

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****TÜRK SİYASİ HAYATINDA ÇOK PARTİLİ SİYASET UYGULAMALARINA
GEÇİŞİ HAZIRLAYAN SEBEP VE FAKTÖRLER****Gökhan KÖMÜR****Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ****2014, 152 sayfa****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ (Danışman)****Prof. Dr. Önder BARLI****Yrd. Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ**

Çok partili hayata geçiş süreci Türkiye’de yüzyıllardır gidilen Batı hedefinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış olan çok partili siyasi hayat, günümüze kadar kimi zaman çok partili kimi zaman ise tek partili bir seyir göstermiştir. Ama çok partili hayata 1946 yılına kadar gerçek anlamda geçilememiştir. Osmanlı Devleti, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Batı modeli bir yönetim şekline isteyerek ya da zorla yönelmiş ve bu doğrultuda Meşrutiyet’i ilan etmiştir. Meşrutiyet’in ilanı ile de bu dönemde siyasal mücadeleler hız kazanmıştır. Bu mücadeleler, siyasi partiler halinde organize olarak ortaya çıkmış ve modern çağın gelişmelerini siyasal hayata geçirmek için bir yola girilmiştir. Cumhuriyet’in ilan edilmesi de bu yoldan dönülmeyeceğini ortaya koymuştur. Çok partili hayata geçiş de bu yol üzerindeki hedeflerden biri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın demokrasiye olan inancı bu yolda önemli adımların atılmasına öncülük etmiş, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülke içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler ve demokrasiye geçiş yolunda atılan adımlar, çok partili hayata geçişini sağlamıştır. Sonuç olarak modern Türkiye Cumhuriyeti’nde çok partili siyasal hayata geçişin ortaya çıkışı yaklaşık yüz otuz yıllık bir modernleşme mirası üzerinde meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayat, Meşrutiyet, Siyasi Parti, Demokrasi

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE REASONS AND FACTORS LEADING THE TRANSITION TO MULTI-PARTY POLITICAL APPLICATIONS IN THE TURKISH POLITICAL LIFE****Gökhan KÖMÜR****Advisor: Assist. Prof. Dr. Hasan Emir AKTAŞ****2014, page: 152****Jury: Assist. Prof. Dr. Hasan Emir AKTAŞ (Advisor)****Prof. Dr. Önder BARLI****Assist. Prof. Dr. Ali Servet ÖNCÜ**

The process of transition to multiparty system comes out in Turkey as a natural result of targeting West secularly. Being started during Ottoman Empire period, multiparty political system is either multiparty or single party until today. However, multiparty system is stable before 1946. Ottoman Empire orients towards a Western model government through the Receipt of Gülhane and Edict of Reform either by force or intentionally, and declares Constitutional Monarchy accordingly. Following the declaration of Constitutional Monarchy, political competitions accelerate in this period. These competitions are organized by political parties and a way is chosen to apply the developments of modern life to the political life. Declaration of Republic shows the fact that this aim is never to be deviated from. Transition to multiparty system becomes one of the targets on this way. Mustafa Kemal Pasha's belief in democracy pioneers taking considerable steps on this way. Domestic and abroad developments, together with the steps taken with the aim of democracy, ensure transition to multiparty system. Consequently, the process of transition to multiparty system in the modern Republic of Turkey is based on a modernization heritage dating back to about one hundred thirty years.

KeyWords: Multiparty System, Constitutional Monarchy, Political Party, Democracy

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
A-RMH	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	: Demokrat Parti
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
NSP	: Nasyonal Sosyalist Parti
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	: Sovyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSEKP	: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi
Ty:	: Yayın Tarihi Belli Olmayan Kaynak.

TEŞEKKÜR

Akademik kariyerimin ilk aşaması olan yüksek lisans eğitimim boyunca hiçbir desteğini esirgemeyen ve tezimin isminin ve içeriğinin oluşmasında da katkılarını gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan Emir AKTAŞ başta olmak üzere akademik bilgilerinden faydalandığım Prof. Dr. Önder BARLI, Doç. Dr. Şükrü NİŞANCI ve Yrd. Doç. Dr. Salih B. AVCI hocalarıma üzerimdeki tüm emeklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Daha önce beraber çalıştığım ve kendisinden çok şey öğrendiğim ve sosyal hayatta da örnek aldığım Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü Arş. Gör. Engin KILIÇARSLAN'A vermiş olduğu cesaretlendirici desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Son olarak tezimin her safhasında her anlamda yanımda olan ve hiçbir desteğini eksik etmeyen değerli eşim Selin KÖMÜR'e teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum, 2015**Gökhan KÖMÜR**

GİRİŞ

Partiler çağdaş demokrasiler açısından vazgeçilmez kurumlardır. Diğer taraftan katılımcı demokrasinin işleyişinde birden çok partinin eşit şartlarda iktidar yarışına ve siyasi rekabete katılabilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Bu sebeple partilerin ortaya çıkışı ve daha da önemlisi birden çok partinin etkin faaliyetine dayanan katılımcı, eşitlikçi ve çoğulcu demokrasinin uygulanmaya başlaması, Türk demokrasisinin gelişiminde belirleyici bir rol icra etmiştir. Bu çalışmanın konusu olan çok partili hayata geçişi hazırlayan sebep ve faktörlerin tespiti meselesi Türk demokrasisinin oluşumunu hazırlayan tarihi şartların, sosyolojik dinamiklerin ve siyasi kültür altyapısının anlaşılması açısından önemlidir. Bu sebep ve faktörlerin irdelenmesi aynı zamanda siyasi tarihin sonraki dönemlerdeki gelişiminde Türk demokrasisinin zayıf ve güçlü yönlerinin, kırılğan ve dayanıklı taraflarının ortaya çıkarılmasına katkıda bulunacaktır.

Dolayısıyla çok partili hayata geçiş dönemi Türk siyasal hayatının en önemli dönemlerinden biri sayılabilir. Bu dönem, Türkiye’de demokrasiye geçiş yılı olarak 1945-1950 dönemlerini kapsasa da tarihi kökenleri bakımından çok daha eskiye dayanmaktadır. Bu dönemin ortaya çıkışını Tanzimat’a kadar götürmek mümkündür. 17. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar devam eden bu süreç içerisinde gerçekleştirilen ve farklı biçimlerde yapılan gelenekçi ve Batı tarzı yenilikler Osmanlı Devleti’nin demokratikleşme gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Başka bir ifade ile devleti kurtarabilme süreci aynı zamanda bir hukuk devleti olma ve demokratikleşme süreci ile iç içe yaşanmış, modernleşme ile demokratikleşme süreci aynı doğrultuda ve etkileşim içerisinde gerçekleşmiştir.

Tanzimat Dönemi’nde meydana gelen gelişmeler 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet’in temelini oluşturmuştur. Bu dönem Osmanlı Devleti’nin son yüzyılına damgasını vuran olaylardan biri olmuştur. Türkiye’de anayasal sürecin başlangıcına öncülük etmesi bakımından I. Meşrutiyet Türkiye demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. I. Meşrutiyet özellikle kendisinden sonra gelecek siyasi olaylara öncülük etmiş ve Osmanlı vatandaşlarının yasal olarak eşitliğini öngören yeni demokratik düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu durum anayasal bir rejim yönünden önem arz etmiştir. Anayasal bir devlet olmanın ilk deneyimin kazanıldığı bu dönem Cumhuriyet tarihine birçok olumlu ve olumsuz miras bırakmıştır.

Başarısız bir girişimin ardından Osmanlı Devleti, tarihinde ilk kez ‘‘hürriyet’in ilanı’’ adıyla ikinci bir meşrutiyetçi yönetime tanık olmuştur. Bu durum aynı zamanda çok partili hayatın da başlangıcı sayılmıştır. Yakın tarihimizde ‘‘İkinci Meşrutiyet’’ olarak adlandırılan bu dönem (1908-1918) Türkiye’nin demokratik gelişmelerinde önemli izler bırakmıştır. Bu dönem II. Abdülhamit Han ile özdeşleşmiş bir döneme son vermiş ve İttihat ve Terakki Partisini (Jön Türkler) tüm ülkede hâkim kılmış ve iş başına getirmiştir. 1908 devriminden sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkenin kaderine 1918 yılına kadar egemen olmuş ve Türk siyasal hayatında kalıcı izler bırakmıştır. Bu döneme İttihat Terakki Partisi’nin egemen olması hâkim tek parti sisteminin bir örneğini oluşturmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi partilerin çokluğuna rağmen çok partili siyasal hayat özelliği göstermemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu’da ortaya çıkan siyasi hareketlenme, İstanbul Hükümeti’ne karşı üstünlük göstermiş ve 1923’ten sonra yeni bir döneme girilmiştir. Mustafa Kemal Paşa meclis birliğini sağlamak için, kendisine yakın mebuslardan oluşacak bir grupta meclis çoğunluğunu örgütlü bir yapıya dönüştürmek istemiş ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni (A-RMHC) Halk Fırkasına dönüştürmüştür. İnkılap aşaması ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı’nın yaşanması sebebi ile bu süreçte çok partili hayata geçiş tam olarak gerçekleşmemiştir. Bu süreç içerisinde CHP tek parti olarak iktidarda kalmış ve ülkeyi tek parti hükümeti olarak yönetmiştir.

CHP kurulduğu 9 Eylül 1923 tarihinden iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 tarihine kadar, 27 yıllık bir hâkimiyet sürmüştür ve bu dönem süresince ülkenin hem hükümet partisi hem de tek partisi olmuştur. Sonuç olarak İttihat ve Terakki ile başlayan partiler süreci, değişiklik göstererek ilerlese de İttihat Terakki’nin merkezîyetçi elitist düşüncesi bu partinin sonlanmasından sonra da yeni Cumhuriyet ile birlikte devleti kuran parti CHP ile devam etmiştir. 1923 yıllarından başlayarak ülkeyi tek parti hâkimiyeti ile yöneten CHP’nin karşısına 1925 ve 1930 yılları arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi oluşumlar çıkmış fakat bu denemeler istenilen sonucu vermeyince, uzunca bir süre boyunca 1946 yılına kadar CHP tek parti olarak iktidarını devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra dünyada meydana gelen ayrışmalar Türkiye’yi safını belirlemeye zorlamış, Türkiye’de bu

doğrultuda içte ve dışta yaşanan etkenlerin de zorlaması ve uygun ortamın oluşması ile çok partili hayata geçmek durumunda kalmıştır.

Siyasal hayattaki köklü gelişmelerin farklı sebepleri bulunmaktadır. Bunları dış ve iç sebepler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Fakat şunu da unutmamak gerekmektedir. Türkiye’de dış ve iç nedenler birbirinden bağımsız meydana gelmemişlerdir. Tam tersine, birbirlerini bazen zorlayarak, bazen de tamamlayarak bir etkileşim süreci sonucu çok partili hayata geçişi sağlamışlardır. Çünkü iç ve dış etkenler hem birbirlerini etkilemiş hem de tamamlamışlardır. Dünyadaki genel dönüşüm demokrasiye geçiş yolunda olurken, Türkiye’de CHP içinde bu dönüşümü çok iyi kullanan bir muhalefet ortaya çıkmış ve Sovyet yayılmacılığından korkan ve zaten bu dönüşümün olmasını isteyen iktidar da ikinci bir siyasal partinin kurulmasına imkân tanımıştır. İktidar Batı ittifakına dâhil olmak için de Türkiye’deki bu değişimi kullanmıştır. Bu doğrultuda Demokrat Partinin (DP) kurulması Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçek anlamda demokrasiye ve çok partili hayata geçişi resmen başlatmıştır. Burada dikkat çeken bir nokta da parti dışından gelen bir muhalif gruptan öte parti içinde oluşan muhalefetin partiden ayrılarak bir parti kurmuş olmasıdır.

Bu çalışmasının amacı Türk siyasi hayatında çok partili siyaset uygulamalarına geçişi hazırlayan sebepler ve faktörleri ortaya koymaktır. Fakat bu konuya girmeden önce çok partili süreci daha iyi analiz etmemiz açısından çalışmamız üç ana bölüme ayrılmıştır; Birinci bölümde siyasal davranışlar, siyasal katılım, siyasal toplumsallaşma, siyasal kültür ve siyasi partiler, parti tipleri, siyasi partilerin görevleri, parti sistemleri kavramları açıklanarak konunun kavramsal boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise çok partili sistem öncesi siyasi hayatın özelliklerinin açıklanması amacı ile Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti’nde meydana gelen siyasal hareketler ve 1908-1920 yılları arasında yaşanan siyasal gelişmeler ele alınmıştır. Özellikle demokratikleşme hareketlerinin meydana gelmesi ve çok partili sistemin ortaya çıkışı olan II. Meşrutiyet Dönemi ve tek partili yönetim sistemi anlayışının ortaya çıkmasında etkili olan ve Türk siyasi hayatına uzun yıllar damgasını vuran İttihat ve Terakki Fırkası üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) iktidarında geçen tek parti döneminde muhalefet girişimleri incelenmiş ve tek partili bir yönetim

sisteminden çok partili siyaset uygulamalarına doğru yol alan bir sürecin ve çalışmamızın ana konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu doğrultuda yer alan sebepler ve faktörler açıklanmıştır. Ülkeyi demokratikleşmeye ve çok partili siyasi hayata geçmeyi teşvik eden bu sebep ve faktörler; iç faktörler ve dış faktörler olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınmış, iç faktörler ise kendi içerisinde ekonomik, siyasal ve sosyal sebepler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Bu sebepler dâhilinde ortaya çıkan muhalif hareketlere değinilmiş ve çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan muhalefet partilerinden bahsedilmiştir. İlk çok partili seçim olan 1946 seçimleri üzerinde durulmuş ve demokrasi anlayışının gelişmeye başladığı bu çok partili dönemde hükümet ve muhalefet ilişkileri ele alınmıştır. 1950 yılında ise CHP'nin 27 yıllık iktidarına son veren ve beyaz ihtilal olarak adlandırılan genel seçim ele alınmış ve iktidar değişiminin Türk halkı tarafından barışçı yollarla nasıl değiştirebileceği ve demokrasinin gücü gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece çok partili hayat içerisinde özgür irade sandıkta kendini göstermiş ve demokrasinin en önemli unsurlarından olan çok partili sistem içerisinde yeni bir parti iktidara gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin daha sonraki yıllarda meydana gelen demokratikleşme hareketlerine zemin oluşturmuş ve bundan sonra yapılan tüm seçimler çok partili olarak Türk siyasi hayatında yerini almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL DAVRANIŞLAR VE SİYASAL PARTİLER

1.1. SİYASAL DAVRANIŞLAR

Siyasal davranışların konumuz açısından ilişkisi dolaylı olarak gözükse de çok partili siyaset uygulamalarına geçişte rol oynayan sebepler ve faktörleri ele alabilmek için konumuza geçmeden önce bu konuya değinmekte fayda vardır. Çünkü insanlar davranışlarının tabi olduğu düzene göre bir yaşam biçimi sergilerler. Siyasal davranışlar, insanların kendilerini siyasal olarak ifade etmeleri için, çoğulculuk, katılım, şeffaflık temelinde siyasal katılımlarına imkân vermektedir. İnsanların bu alana girip kendilerini ifade edebilmeleri için bazı kurum ve kuruluşların bulunması şarttır. Siyasal partiler bu kurumların başında gelmektedir. Siyasal partilerle ilgili bilgilere çalışmamızın ilerleyen kısmında detaylı olarak yer verilecektir. Burada önemle vurgulamak istediğimiz nokta esasen şudur. İnsan siyasal tutum ve davranışlara, siyasal kültüre, toplumsal bir siyasallaşmaya ve siyasal katılma anlayışına sahip olmazsa ortaya siyasi partilerin oluşumu ile ilgili bir süreç çıkmaz. Tüm bu kavramlar birbiri ile bağlantılı bir bütünü oluştururlar. Her şeyin temelinde insan vardır. Siyasi partilerin ortaya çıkmasında, siyasal bir örgüt oluşmasında olduğu gibi, bu partilerin çoğalmasında, demokrasinin işlerlik kazanması noktasında da insan vardır. Yani siyasal partilerin ortaya çıkmasından tutunda gelişip birçok devletin yönetim sisteminde yer almasına kadar ki evrede bahsetmiş olduğumuz kavramların önemi yadsınamaz. Açıkça söylemek gerekirse insanlarda bu kavramların ortaya çıkması siyaset kültürünün oluşmasına zemin hazırlamış ve bu doğrultuda siyasal hayat için gerekli olan kurumlar meydana gelmiştir. Bu kurumlardan en önemlisi siyasal partiler ve onun sonuçlarının doğurmuş olduğu yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak bu kavramların incelenmesi, insanların neden bir yönetim biçimine ihtiyaç duyduklarını ve bu yönetim biçiminin nasıl olması gerektiği hakkında isteklerde bulunmasını açıklayacaktır. Ayrıca bu yönetim biçimini arzularlarken bu yönetim sistemi içindeki anlayışı sorgulamaları, dünyada yaşanan gelişmeleri, yeni sistemleri, siyasal hak ve özgürlükleri yine bu kavramların temel alınarak açıklanması daha doğru olur. Yönetim sistemleri içinde oluşan çeşitli tarihsel olaylar ve olgular sonucu ortaya

çıkan siyasal partiler bu kavramların esasından gelen sebepler ile birlikte ortaya çıkmıştır. Siyasal eğilim ve davranışlar siyasal partiler ile şekillenmektedir. Çünkü siyasal bir tutuma, davranışa ve kültüre sahip olmayan birey, siyasal bir hak iddia etmez, siyasi bir partiye üye olmaz. Siyasal katılma bilincine sahip olmayan bir vatandaş siyasi bir partiye oy vermez. Toplumsal siyasallaşma olgusuna erişmemiş bir toplum özgürlük, hürriyet, demokrasi ve seçim gibi çok partili hayatın unsurlarından haberdar olamaz. Bunlardan haberi olmayan bireyin ve halk kitlelerinin siyasi kararların alınmasında, uygulanmaya konmasında aktif bir rol üstlenmesi mümkün olmaz. Durum böyle olunca demokrasinin ve unsurlarının, konumuz açısından da çok partili hayatın öneminden söz edilemez. Dolayısıyla konumuzdan önce böyle bir kavramsal çerçeve oluşturmak sosyal bilimler açısından ve konuyu daha iyi kavramamız açısından bize fayda sağlayacaktır. Aynı zamanda bu kavramlar açıklanırken çok partili hayat ile ilgili siyasi ve sosyolojik çözümlemelere ve örneklerle de yer verilecektir.

1.1.1. Siyasal Tutum ve Davranışların Oluşumu ve Değişimi

Siyaset hakkındaki bilgilere nasıl sahip oluruz? İlk başta bu soruya siyasal hayatı öngörülebilir bazı kaynaklar aracılığıyla öğrendiğimizi söyleyerek yanıt verebiliriz. Bu kaynaklar doğrudan olduğu gibi dolaylı da olabilir. Aile, yakın çevre ve eğitim kurumları ilk kaynaklardır. Daha sonra gazete, dergi, gibi kitle iletişim araçları gelir. Ayrıca, mesela siyaset bilimi öğrencileri de siyaseti görece resmi bir yoldan öğrenmektedir. Siyaset aynı zamanda siyasal süreçlere de katılarak öğrenilmektedir. Bu nedenle siyaset ile ilgili bilgilerimizin çok çeşitli kaynakları vardır (Çağla, 2010: 51).

Temel tutumların çocukluğun ilk yıllarında ve ailenin büyük tesiri altında oluştuğunu kabul edersek, daha ileriki yıllarda oluşan siyasal tutumların bu temel tutumların bir eklentisi olduğunu kabul etmek gerekir. Temel tutumlara ters düşen bir siyasal tutum söz konusu olamaz ama bu oluşum içerisinde birden çok yeni etken rol oynayabilir (Kışlalı, 2011: 139). Bunların içerisine siyasal toplumsallaşma aracı olan, kişinin yaşadığı çevre, eğitim durumu, edinmiş olduğu arkadaşlıkları, tecrübeleri, dahil olduğu sosyal gruplar, dini inançları, örf, adet, gelenek ve görenekleri gibi çeşitli toplumsal etkenleri eklemek de mümkündür. Saymış olduğumuz bu etkenleri siyasal toplumsallaşma kavramını açıklarken biraz daha yakından incelememiz mümkün olacaktır. Örneğin doğduğu günden beri CHP'ye oy veren ve parti eylemlerinde (seçim

çalışmaları, mitingler, vb.) etkin bir rol üstlenen ailenin çocuklarında daha oy verme yaşında olmasalar bile ister istemez bu partiye karşı sempati duymaya başlarlar. Çünkü ailedeki bu tutum ve davranışlar ister istemez gelişme çağındaki olan çocuklara yansımış olacaktır. Çocuklar daha sonra yaşları arttıkça bu sempatiden vaz geçebilirler veya devam edebilirler. Bu durum ise o siyasi partinin onlara ne anlam ifade ettiği ile açıklanabilir bir durum olacaktır.

Kişinin siyasal tutum ve davranışlarının oluşumunda rol oynayan etkenlerin ilk sırasında, siyasetle direkt ilgili olanlar gelir. Örneğin, kişinin ailesinden başlayarak karşılaştığı otorite ile ilgili ilişkilerinin, onun siyasal tutumunun belirlenmesinde özel bir yeri vardır. Otoriter bir babanın oğlu, demokratik tartışmalara ve demokrasinin gerektirdiği hoşgörü ortamına çok eğilimli olmayacaktır. Otoriter bir yönetimi, babanın yerini tutacak bir önderin tartışılmaz üstünlüğünü tercih edecektir. Kendisi eline geçirdiği zaman da otoriter bir yönetim benimseyecektir (Kışlalı, 2011: 139-141). Buradaki örnekten hareketle bireyin siyasal tutum ve davranışlarının ailede başladığını söylemek doğru bir tespit olacaktır. Bu durum ise daha sonra açıklayacağımız siyasal toplumsallaşma kavramına zemin oluşturmaktadır.

Temel tutumların çocukluk yaşlarının ilk yıllarında başladığına değinmiştik. Bu doğrultuda doğumdan sonra genellikle üç yaşına gelinceye kadar bir insan ebeveyninin gücünün sınırsız olduğunu düşünür. Fakat belirli bir yaştan sonra dünyayı tanımaya başlayan çocuk cinsiyetini, milliyetini, öğrenir ve siyasi sembollerden haberdar olmaya başlar. Bir çocuğun siyasal toplum ve siyasal sisteme aşinalık kazanmasının bilgisel ve duygusal olmak üzere iki farklı boyutu vardır. Örnek vermek gerekirse okula başlamadan önce Fatih Sultan Mehmet'in ismini sürekli duyan bir Türk çocuğu ona karşı onu tanımadan bir sevgi besler. Bu bahsetmiş olduğumuz durumun duygusal boyutudur. Fakat çocuk okula başladıktan sonra bu sevgiyi bilgi olarak geliştirir ve bu dönemde bilgisel ve duygusal gelişme aynı anda gelişmeye başlar (Aydemir, 2001). Aynı zamanda çocuklar, yaşları ilerledikçe siyasal konuları ailelerinden daha çok, arkadaşları ile konuşmaktadırlar. Genellikle ailede otoriter bir yapıdan hoşlanmayan, ya da aile ile bağları sıkı olmayan kişiler arkadaşlarından daha çok etkilenmektedirler (Eryılmaz, 2010). Mesela arkadaşlarının desteklemiş olduğu bir partinin programı, vaatleri hatta logosu ve şarkısı çoğunun hoşuna giderse ve bunlar arkadaşları ile bir bağ

kurup aynı ortak payda da birleştiriyorsa o parti onun için favori bir parti konumuna gelebilir.

Kişinin olgunluk çağı ve yaşlılık dönemine baktığımızda ise yetişme döneminde elde edilen değerler olgunluk döneminde yetersiz kalabilir. Bazen de vatandaşlar siyasi yapıda meydana gelen değişiklik sebebiyle yıllara dayanan siyasi alışkanlıklarını değiştirmek durumunda kalabilmektedir. Bu durumun en güzel örneğini 27 yıllık tek parti döneminden sonra çok partili yaşama geçen Türkiye’de vatandaşlar üzerinde görmek mümkündür. 27 yıl boyunca iktidarda kalan tek partinin çok partili hayata geçtikten sonra yapılan seçimlerde iktidarını devrettiği dönemde vatandaşlar yıllardır oy verdikleri partiden başka bir partiye oy vermişlerdir. Belki de hayatında daha önce demokrasi, demokratik gibi kavramları hiç duymayan vatandaşlar, ülkede meydana gelen değişikliklerden sonra bu kavramlarla karşılaşmışlardır. Ve yıllarca belki de hiç sorgulamadan veya sorgulama şansı bulamadan oy verdikleri parti dışında bir alternatif ile karşılaşmışlardır. Tek partili bir rejimden çok partili bir sisteme geçiş belki de o dönemde kişilerin tecrübesizliklerinden kaynaklanan bazı siyasi aksaklıkları ortaya çıkarmış olabilir. Ama yine de bireyler seçimlere katılarak siyasal tercihlerini ortaya koymuşlardır. Bunun yanında kişinin siyasal bilgi ve tecrübesi arttıkça kendi değer ve yargılarını yeniden gözden geçirecek, siyasetin içindeki olumsuzlukları görecektir, belki de siyasetten nefret edecektir. Hatta daha ileri giderek oy bile kullanmak istemeyecektir (Aydemir, 2001).

Siyasal rejimin işleyişiyle ilgili meydana gelmiş olaylar siyasal tutum ve davranışların oluşum ve değişiminde etkin bir öneme sahiptirler. Fransa’da Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyetlerin kötü işlemesi ve siyasal yaşamın istikrarsızlığı, bir yandan otoriter ve milliyetçi, öte yandan da kadenci ve boyun eğici eğilimleri güçlendirmişti. Buna benzer bir durumu daha önce Türk Milleti de yaşamıştır. Siyasal şiddet ve istikrarsızlığın meydana getirmiş olduğu korku ve usanma, Türkiye de otoriter eğilimi özendirirken, siyasal duyarlılığı artırmıştır (Kışlalı, 2011: 139-141). Bu durum Türkiye’de çok partili hayata geçişteki sebeplerden biri olmuştur. Yıllarca ülkeyi tek parti sistemi ile yöneten CHP iktidarı zamanla giderek halktan kopuk bir parti halini almış ve araya bir mesafe koymuştur. Hal böyle olunca vatandaşların sorunlarına uzak kalmış ve uygulamış olduğu politikalar ve baskılar gittikçe halkta bir bıkkınlık oluşturmuştur. Bu durumda yıllar geçtikçe vatandaş da iktidar partisine karşı olumsuz

bir tavır takınmıştır. Bu gelişmeler ışığında ezilen halkın siyasal duyarlılığı artmış ve bunu çok partili hayata geçtikten sonra sandığa yansıtmıştır.

İnsanların siyasetle bilgilerini değişik seviyelerde dolaylı ya da direkt olarak edindiğini daha önce belirtmiştik. Toplum içinde yaşayan bireylerin bu süreçten bağımsız olmaları söz konusu değildir. ‘‘Ben siyasetle ilgilenmiyorum’’ diyen birey bile siyaset ile ilgili bir değer yargısına sahiptir, ne kadar ilgilenmiyor olsa da, benimsemiş olduğu duruşu ile iktidarın eylemlerine karşı zımni bir tavır sergiliyor demektir. Sonuç olarak da bir siyasal pozisyona sahip olmaktadır (Çağla, 2010: 52).

Henüz küçük yaşlarda sahip olunan temel tutumların değişmesi son derece zordur. Fakat daha ileriki yıllarda kazanılan ve davranışların genelini değil de sadece belirli alanlarını ilgilendiren tutumlar ise, belirli süreçler içinde ağır ağır değişebilir. Davranışlar, belirli durumlarda bireyin vermiş olduğu tepkiler olduğuna göre o tepkiler, o durumların değişmesiyle birlikte değişim geçirmek zorundadırlar (Kışlalı, 2011: 141). Ünlü Yunan filozofu Heraklitos’un da dediği gibi aynı nehirde iki kere yıkanılmaz veya değişmeyen tek şey değişimin kendisidir sözleri tutumlarında değişebileceğini göstermektedir.

Siyasal tutumların değişebilmesi için, ya koşulların ya da o koşullara yönelik bakış açılarının değişmesi gerekir. Örneğin topraksızken kendisine yeterli toprak dağıtılan çiftçi, köyünden kalkıp İstanbul’un gecekondularına yerleşen köylü açısından koşullar değişmiştir. Aslında algılama biçiminin değişmesi de genellikle ortamın değişmesine bağlıdır (Kışlalı, 2011: 144). Cumhuriyet döneminde çeşitli vergi kanunları ile köylülerden tahsil edilen vergiler, siyasi fikri olmayan, demokrasi kavramlarından bir haber olan köylüleri bir hayli yormuştur. Köylüler bu durum karşısında iktidar partisinin politikalarına cephe almış bu durumu şikâyetler ile il yöneticilerine bildirmişlerdir.

Savaşların, iktisadi krizlerin, köklü kırılışların meydana gelmesi de nesillerin yeni siyasal davranışlar edinmesine yol açmakta ve bu tutumların daha sonraki kuşaklara da aktarılmasına yol açmaktadır (Çam, 1997: 178). İkinci Dünya Savaşı Türkiye için tam bir dönüm noktası olmuştur. Savaşı faşist rejimlerin kaybetmesi sonucu, liberal demokrasi ile yönetilen rejimlerin önemi artmış ve bu doğrultuda yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. O zamana kadar ülkeyi tek parti sistemi ile yöneten CHP yeni dünya

düzeninde yer almak istemiştir. Savaşın meydana getirmiş olduğu iç ve dış etkiler ileride de daha detaylı olarak değineceğimiz çok partili hayata geçişi mecbur kılmıştır.

Kamuoyunun da insanların siyasi davranışlarının değişmesinde önemli bir rolü vardır. Bu açıdan kamuoyunu ikiye ayırmak mümkündür. Fikir ve düşüncelerin ortaya konulduğu kamuoyu bu türdendir ve kişilerin politik karar vermelerini etkilemede belirleyicidir. İkincisi ise sessiz kamuoyu yani halktır (İşçi, 1998: 66). Türkiye’de ilk başlarda ikinci anlamadaki kamuoyu çok etkili olmamıştır. Çünkü o zamanın Türkiye’inde halk kamuoyu oluşturacak bir yapıda değildi ve o bilinci taşımıyordu. Aslında bu durumu daha da geriye götürmek mümkündür. 1908 yılında başlayan çok partili demokrasi sürecinde bile halk bu sürecin herhangi bir aşamasında yer almamış ve fiilen bir kamuoyu oluşmamıştır. Bu dönemdeki siyasi hareketler yönetici kadrolar tarafından yönlendirilmiştir.

Kentleşmenin de siyasal davranışların değişmesinde önemli bir etkisi vardır. Toplumsal sınıfın yukarı ya da aşağıya doğru değişmesi de benzeri bir etki yapar. Fakir bir ailenin çocuğu öğrenimini tamamlayıp toplumda daha iyi bir konuma geldiğinde, içinden geldiği sınıfın değer yargılarını yadsıyıp, içine girmek istediği sınıfın değer yargılarını kabul etmeye başlar. İflas etmiş zengin bir sanayicinin oğlu ise, işçi bile olsa aşırı sağcı partilere yönelebilir (Kışlalı, 2011: 145). Hızlı kentleşme ve sanayileşme gibi ortaya çıkan olaylar siyasal kültürleri birçok yönden etkilemektedir. Karl Deutch, içlerinde kentleşmenin de bulunduğu ve topluca toplumsal seferberlik adını verdiği modernleşmeye yol açan kitle iletişim araçlarına yönelme, okuryazarlık, gelir durumu, tarım dışı uğraşlar çeşitli faktörlerin güç kazanması siyasal davranışları etkilediği ve kısmen de değiştirdiği görüşünü savunmuştur. Bu görüşün doğal olması, kentleşmenin çağdaşlaşmanın bir ölçütü olarak kabul edilmesindendir (Aydemir, 2001). Kentleşme ile birlikte insanlar farklı alanda kendilerini geliştirme şansı bulurlar. Örneğin kentleşme ile okuma yazma oranını artması ile insanların bilgi ve eğitim seviyeleri artmaktadır. Köyden kente göçen bir vatandaşın kentli olmanın vermiş olduğu bir avantajla dünya görüşünde meydana gelen gelişmeler onu siyasi davranışlarını da etkileyecektir. Belki de o zamana kadar köyüne hiç uğramamış bir parti yöneticisi ile karşılaşacak bu da o kişinin o partiye oy vermesinde veya vermemesinde bir etken olacaktır.

1.1.2. Siyasal Kültür

Hayvanın doğduğu andan başlayarak çevresine uyum sağlamasını sağlayan öğelerin en başında sahip olmuş olduğu doğal dürtüleridir. Bu dürtülerin görmüş olduğu işlevi, insanda kültür yerine getirir. Kültür, bireye hazır düşünce ve davranış kalıpları sunar (Kışlalı, 2011: 117). En geniş anlamıyla kültür, insanların yaşama biçimidir. Sosyologlar ve antropologlar ‘‘kültür’’ ve ‘‘doğal nitelik’’ arasında ayrım yapma eğilimindedir; kültür biyolojik bir miras değil öğrenme yoluyla bir nesilden bir sonraki nesle geçen unsurları kapsar. Siyaset bilimciler bu kavramı insanların psikolojik olarak yönlendirilmesi olarak görürler. Siyasi kültür, kamuoyundan farklıdır ve insanların basitçe belli siyaset sorunlarına göstermiş oldukları tepkilerden ziyade hem toplumsal olaylarda hem de kişisel tecrübe ve davranışlar sonucu ortaya çıkmış ve toplumu meydana getiren insanların yaşantılarının meydana getirdiği bir üründür (Heywood, 2006: 290). Siyasal kültür insanların ‘‘siyasal olana ilişkin sahip oldukları değerler, ritüeller, semboller ve inançların meydana getirmiş olduğu bir kavramdır’’ (Türköne, 2008: 223).

Siyasal kültürün kökenleri toplumun temelinde bulunan maddi ve manevi ihtiyaçlardır. Toplumsal kültürün diğer öğelerinden ayrı değildir ve siyasal sistemi yönlendiren kadroların fikirlerini ve faaliyetlerini de etkiler (Aydemir, 2001).

Siyasal kültür, çocukluktan gelen değerler, tutumlar inançlar ve çevre gibi faktörler ile belirlenir ve kişinin yaşamı boyunca devam eder (Aydemir, 2001). Yaşanılan kültür bireysel ve toplumsal bilinç seviyesini siyasal olarak belirler, benzeştirir ya da ayırıştırır (Erzen ve Yalın, 2011: 50-51). Yani siyasal kültürü siyasal sosyalizasyon meydana getirir. Siyasal kültür kurumları etkileyerek onların siyasal sosyalizasyonu etkilemesini sağlar. Bu etkileşim siyasal kültür üzerinde değişme meydana getirir ve bunun sonucunda siyasal davranışlar meydana gelir (Aydemir, 2001). Bu etki zinciri sarmal bir süreçtir, öngörüldüğü takdirde ilerlediği sürece rejimin düzenli bir şekilde işlerliğini sağlar (Çağla, 2010: 69).

Siyasal kültür üzerine yapılmış birçok çalışma ve yazılmış eser bulunmaktadır. Bu konuda en kapsamlı yazılan ve klasik bir eser haline gelen Almond ve Verba’nın kaleme almış oldukları *The Civic Culture* (1963)’ıdır; burada Amerika, İngiltere, Batı Almanya, İtalya ve Meksika olmak üzere beş ülkede siyasi tutumları analiz etmek için

insanlara bir anket uygulanmıştır (Heywood, 2006: 290). Araştırmanın amacı, demokrasilerin kültürel alt yapılarını belirlemektir. Araştırmacıların, demokrasinin kültürel temelleri ile ilgilenmelerin asıl sebebi yaşadığımız çağda, iki kez, biri Sovyet Devrimi, diğer faşist rejimlerin kurulması olmak üzere açık rejimleri tehdit eden ve onların devamı üzerine düşen şüphelerdir (Çam, 1997: 200). Bu araştırma sonucunda, siyasal kültürün siyasal rejim ve özellikle de demokrasi üzerindeki etkisine ışık tutan önemli veriler elde etmişlerdir. Bu verilere göre üç siyasal kültür modeli, üç ayrı siyasal yapıda görülmüyordu. Dinsel siyasal kültür, merkezci olmayan siyasal yapıya uygun düşmekteydi. Bağımlılık siyasal kültürü, otoriter ve merkezci bir yapı ile uyuşuyordu. Katılımcı siyasal kültür ise demokratik bir modele uygun görünüyordu (Kışlalı, 2011: 117).

Aslında Almond ve Verba bu üç ideal modelin hiçbirinin düzenli bir demokratik sistemin temellerini tam olarak karşılamadıkları kabul etmişlerdir. Fakat yine de bunlar arasında en uygun siyasal kültür modelinin bağımlı ve katılımcı siyasal kültürlerin bir karışımı olduğunu söylemişler ve bu karışıma yurttaşlık kültürü (Civic Culture) adını vermişlerdir (Çağla, 2010: 71).

Bu üç siyasal kültür modeline çevremizden örnekler vermek mümkündür. Dinsel siyasal kültür ‘‘Merkezci olmayan bir siyasi yapıya’’ tekabül etmektedir; mesela bunun bir örneği olarak Türkiye’de dini cemaat mensupları uzun yıllar devletin merkezi yapısına ihtiyatlı ve şüpheyile yaklaşmışlardır. Bağımlılık siyasal kültürü ise sırf CHP’yi Atatürk’ün partisi olması, partiyi Atatürk’ün kurmuş olması sebebiyle Atatürk’e bağlılığından dolayı CHP’nin elitist eğilimlerini hoş karşılayan insanları örnek gösterebiliriz. Katılımcı siyasal kültüre vereceğimiz örnek ise demokrasinin anlamını bilen, demokratik kültürü kavramış ve oy vereceği partiyi ülkesi ve kendisi için faydalı olup olmayacağına göre değerlendiren bir vatandaş olabilir.

1.1.3. Siyasal Toplumsallaşma

İnsanların siyaseti öğrendikleri ve siyasal değerlere sahip oldukları sürece ya da süreçlere siyasal toplumsallaşma denmektedir. Bu kavram oldukça önemlidir çünkü bireyler siyaset hakkında kalıtımsal bilgilerle doğmazlar (Çağla, 2010: 51). Bu kavram kişinin sosyal çevre ile arasında ömür boyu devam eden dolaylı veya doğrudan

etkileşimi sonucunda kişinin siyasal sistemle ilgili, inanç, davranış ve tutum değerlerinin değişimini ve gelişimi ifade eder. Siyasal toplumsallaşma, siyasal inanç, tutum, davranış ve değerlerin kişiler tarafından kabul görmesi ya da siyasal sistem açısından bir toplum için gerekli ve faydalı görülen beceri, inanç, bilgi ve değerlerin halka öğretilmesidir (Eryılmaz, 2010). Bu açıdan baktığımızda siyasal toplumsallaşma, kültür, ideoloji ve siyaset üçgeninde geniş bir ölçüde yer alır (Aydemir, 2001).

Siyasal toplumsallaşma, aile, okul, arkadaş grubu, iş çevresi, siyasal partiler, toplumsal olaylar ve kitle iletişim araçları gibi kurum ya da etmenlerce sağlanmaktadır. Aile, kişilerin çocukluk dönemlerinde siyasal bilincin gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Kişi önce aile içerisindeki güç ilişkilerini ve dengelerini öğrenmekte ve otorite konusunda deneyim kazanmaktadır. Bu durumda aile kendisinden sonra gelen toplumsallaşma kurumlarına gerekli malzemeyi sağlayan ve genel bir görüntü oluşturan bir ön kurum rolü üstlenmektedir (Eryılmaz, 2010). Aileden sonra en önemli etkiyi meydana getiren siyasal toplumsallaşma faktörlerinden bir de okuldur. Eğitim devletin doğrudan müdahale edebildiği bir alandır. Özellikle totaliter ve otoriter rejimlerde hükümete destek verecek bireyler yetiştirmenin en önemli mekânı okuldur (Çağla, 2010: 59). Bu arada ailenin, siyasal toplumsallaşmadaki etkisinin fazla ya da az olması anne ve babanın eğitim durumuna bağlı bulunmaktadır. Ailenin eğitim seviyesi ne kadar yüksek olursa okulun ve öğretmenlerin etkisi giderek azalmaktadır (Eryılmaz, 2010). Arkadaş, çevre ve meslek grupları bireyin siyasal toplumsallaşmasında okul ve aile kadar önemli bir faktördür. Günümüzde yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet olarak adlandırılan kitle iletişim araçlarının yani medyanın bireylerin toplumsal siyasallaşması üzerindeki davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Aydemir, 2001). Siyasal partiler, dernekler ve sendikalar gibi kuruluşlar, çeşitli faaliyetler ile gençler ve yetişkinler üzerinde etkili olan önemli kurumlardır. Kişiler bu kurumların değer sistemlerinden etkilendiği kadar, o kurumlar etrafında meydana gelen arkadaş gruplarına temas etmek suretiyle de çok taraflı bir toplumsallaşma süreci oluşturmaktadırlar (Eryılmaz, 2010).

İnsanların neden siyasetle ilgilenip politika yapmaya ihtiyaç duyar sorusuna gelen ilk yanıtlardan biri Atistotales'in: "İnsan doğası gereği politik bir hayvandır" olmuştur. Buradaki politik kavramını "kişinin polis içinde yaşayan, polisin siyasal ve toplumsal hayatına katılan ve polis içinde kendini tanıyan" manasında anlamak gerekir.

Burada Aristoteles, kişilerin gerçekte birer insan olabilmeleri için polisin bir parçası olmaları gerektiğini vurgulamıştır. İnsanların siyasal varlık olmaları sebebiyle devlette ve toplumda söz sahibi olmak için siyasal yeteneklerini geliştirmek zorundalar (Çağla, 2010: 61). Böyle bir zorunluk ise insanları siyasal olarak bir toplumsallaşma faaliyeti içerisine sokmaktadır ve yaşam boyu devam edecek bir sürecin parçası haline getirmektedir. İnsana has bir faaliyet olan siyasal toplumsallaşma insanın yaşam biçiminin önemli bir parçasıdır.

Buraya kadar incelemiş olduğumuz literatür açısından siyasal toplumsallaşma sürecinin doğrudan ve dolaylı işleyen bir süreç olduğunu, bizim irademizden bağımsız olduğunu söylemek mümkündür. Fakat belirli bir olgunluk ve bilinç seviyesine yükseldikten sonra kişilerin kendi toplumsallaşma şekillerini kısmen kendilerinin de seçme haklarına sahip olduklarını belirtmek gerekir (Çağla, 2010: 61). Değişen dünya ile insanlar da değişmektedir. En azından geçen yıllar insana tecrübe kazandırmakta, kişilerin sosyal çevreleri değişmekte, teknolojinin, bilimin gelişmesi insanın bilgiye daha çabuk ve kolay ulaşmasını sağlamakta, dünyanın çeşitli yerlerindeki olaylardan haberdar olmakta ve bu gibi durumlar zamanla insanın toplumsallaşma şekilleri üzerinde etkili olmaktadır. Değişen dünya ile birlikte bu değişim sürecine ülkeler ve ülkelerin yönetim biçimleri de dâhil olmaktadır. Bu değişim yenedünya düzeninde özellikle demokrasiye doğru giden bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en güzel örnekleri çok fazla eskiye gitmeden Ortadoğu’da meydana gelen ve Arap Baharı olarak meydana gelen halk devrimlerinde görmek mümkündür. İnsanlar kitleler halinde örgütlenmekte ve daha fazla özgürlük ve demokrasi için seslerini çıkarabilmektedirler. Bu durum halkın giderek siyasal bir toplum olduğunun göstergesini oluşturmakta ve artık yönetimde söz sahibi olmak istediği açıkça ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir istek ise adil, özgür ve düzenli seçimleri gerekli kılmakta ve böyle bir durumda birden fazla partinin yarışına da imkân sağlamaktadır.

1.1.4. Siyasal Katılım

Sosyal bilimlerin temel sorunlarından birisi olan kavramlar üzerinde ortak bir sonuca ulaşamama siyasal katılma kavramı üzerinde de karşımıza çıkmaktadır. Karşımıza çıkan tanımlardan bir kısmı, siyasal davranışları, bir kısmı üretim ilişkilerini, bir kısmı hukuka uygunluk faaliyetlerini ve bir kısmı da kendi istekleri yönünde

kişilerin göstermiş olduğu bağımsız faaliyetleri siyasi katılım olarak adlandırmaktadır (Duran, ty: 2). Kişilerin salt sistemler doğrultusunda bağımsız olarak yaptıkları faaliyetleri siyasal katılma biçimi olarak kabul edenlerin yanı sıra başka kişiler tarafından eyleme yönlendirilmiş ve kişinin değişik amaçlara yöneldiği siyasala faaliyetleri gerçek siyasal katılma biçimi olarak kabul eden tanımlamalar da bulunmaktadır (Çam, 1997: 169).

Bu çalışmanın konusuna uygun olacak iki tanımı dikkate alacak olursak, siyasal katılma toplum üyesi kişilerin (vatandaşların) siyasal sistem karşısındaki durumlarını, tutumlarını ve davranışlarının şekillenmesini ve belirlenmesi sağlayan eylemleri ifade eden bir kavramdır (Kapani, 2013: 144). Genel geçer bir tanım olarak G. Paryy, G. Moser ve N. Day' in tanımına bakacak olursak, siyasal katılmanın şunları içerdiği söylenebilir: “Siyasal katılma, kamu politikalarının oluşturulması, yasalaştırılması ve yürütülmesi sürecinde yer almalıdır. Kamusal kararları etkileme amacındaki yurttaşların eylemleridir” (Çağla, 2010: 81).

Katılma, bir şekilde kişilerin siyasi faaliyetlerde yer almalarını sağlayan eylemleri ifade eden bir kavramdır (Çağla, 2010: 81). Fakat toplumun tüm üyelerinin hepsi siyasete karşı aynı ilgiyi göstermezler. Bazıları siyasi partiler içinde aktif rol alarak siyasetle uğraşırken bazıları ise politikaya tamamen kayıtsız kalmaktadırlar (Kapani, 2013: 144). Oysa bazı siyaset bilimcilerde aile, iş ya da arkadaş grubu içinde yapılan siyaset tartışmalarını ve sohbetlerini de siyasal katılmanın bir çeşidi olarak görmektedirler (Çağla, 2010: 81). Siyasal hayatın gittikçe karmaşıklaşan bir hal almasının paralelinde, bireyler açısından etkili bir siyasal katılmanın gerekleri de genişlemiştir. Artık her seviyede, siyasal gelişmelerin yakından takip edilmesi, değişik konularda siyasal tavırlar alınması, derneklere ve siyasi partilere üye olunması gibi eylemleri gerekli kılmaktadır (Baykal, 1970: 27). Yani siyasal katılma sadece seçimlere katılma anlamına gelmemektedir. Bu durum sadece katılmanın bir boyutudur. Siyasal katılma oy verme zamanı dışında da bireylerin hayatında bulunmaktadır (Nohutçu, 2012: 551). Vatandaşların siyasal sistem üzerinde etkili olabilmesi için belirli ve direkt bir biçimde siyasal katılma içinde bulunmaları gerekmektedir. Demokratik ülkelerde siyasal katılma, liderlerin seçiminde demokrasinin önemli unsurlarındandır (Çam, 1997: 175).

Demokratik bir devlette vatandaşlar siyasal alanla ilgili faaliyetlere katılır, siyasal mekanizmaları etkiler ve siyasetten etkilenirler. Demokratik çağdaşlaşmanın önemli göstergelerinden birisi de, toplumda yer alan bireylerin siyasal karar alma sürecine katılmalarının sağlanmasıdır (Duran, ty: 1).

Siyasal katılım kendisini değişik yoğunluk derecelerinde gösterebilir. Bu seviyeler oldubitti şeklinde bir meraktan ibaret olduğu gibi oldukça yoğun bir faaliyet olarak da karşımıza çıkabilir (Baykal, 1970: 31). Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl'a göre siyasal katılmanın dört boyutu vardır. Bunları ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olarak sıralamak mümkündür. İlgi, siyasal olayları izlemeyi; önemseme, siyasal olaylara önem vermeyi; bilgi, olaylar ve sorunlar hakkında bilgi sahibi olmayı; eylem ise siyasal olarak aktif olarak katılmayı ifade eder (Kapani, 2013: 144). Fakat siyasal katılmanın bu dört boyutu siyasal hayata farklı seviyelerde katılma anlamına gelmez. Çünkü belli bir seviyedeki siyasal katılma aynı zamanda belli bir yoğunlukta merak, ilgi, bilgi ve eylem gerektirir (Baykal, 1970: 32).

Siyasal katılmanın, siyasetle ilgilenmekten başlayıp siyasi örgüt ve partilerde aktif olarak görev almaya kadar uzanan geniş bir boyutu vardır. Verba ve Nie'nin ABD'de yapmış oldukları bir araştırmaya göre kişiler siyasi katılmaya farklı boyutlarda katılabilmektedirler. Bu katılmanın boyutlarını altı düzeyde belirlemişlerdir:

- 1- Siyasal sürece hiç katılmayanlar: Bu kişilerin siyasetle hiç alakaları olmamakta hatta seçimlerde bile oy kullanmaktan kaçınmaktadırlar.
- 2- Sadece oy kullananlar: Bu vatandaş kitlesi için siyasal katılma seçimden seçime oy kullanmaktan ibarettir.
- 3- Kişisel sınırlı katılımcılar: Bu kişiler oy kullanmanın yanı sıra bazı problemlerin çözümü için devlet memurları ile temaslarda bulunurlar.
- 4- Topluluk düzeyinde katılımcılar: Çevresel ya da toplumsal problemlere dikkat çekmek ve bunları çözümü için kısmen bireysel fakat genellikle toplu olarak süreci etkilemeye çalışırlar.
- 5- Kampanyacılar: Yapılan seçim çalışmalarında aktif olarak çalışanlar.
- 6- Son grup vatandaşlar ise yukarıdakilere ek olarak her türlü siyasi faaliyette bulunurlar ve mutlaka bir siyasi parti üyelikleri vardır (Aydemir, 2001).

Siyasal katılmayı etkileyen bazı etmenler vardır. Bu etmenlerden ilki siyasal katılmanın sosyo-ekonomik boyutudur. Kişinin mesleğinin gelirinin ve itibarının yüksek olması ve bunlara bağlı olarak da toplumda sahip olmuş olduğu statünün kişinin siyasal katılmasının daha yüksek olmasında etkisi vardır. İkinci etmen ise siyasal katılmanın psikolojik boyutudur. Kişi çevresindeki baskılar ne yönde olursa olsun yine de bunları zihninden geçirerek belli bir eyleme dönüştürür. Aynı zamanda sosyal girişkenlik ve özgüven duygusu da siyasal katılmayı etkilemektedir. Son olarak siyasal katılmanın siyasal boyutu ise kişinin demokratik değerleri ve süreçleri kabullenmesi ve bunlara bağlılığını devam ettirmesidir (Aydemir, 2001). Örneğin Türkiye’de tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmiş olması, siyasal katılmayı genişletmiş, siyasete karşı ilgiyi ve siyasal iktidarın kullanılmasında pay sahibi olanların sayısını yükseltmiştir (Özbudun, 1977: 27).

Toplumsal bilinç seviyesi, toplumsal, ekonomik, siyasal yapı ile siyasal sistemlere bağlı olarak değişmekte; kabullenilmiş ya da iktidar tarafından benimsetilen ideolojilerle oluşturulan bilinç siyasal davranışları etkilemektedir. Örneğin, demokrasi ile yönetilen toplumların siyasi bilinci ile totaliter rejimle yönetilenlerin siyasi bilinçleri farklıdır. Demokrasi halkın ve onun meydana getirdiği kitlelerin siyasetin her aşamasında, kararların alınmasında ve uygulamaya konulmasında söz sahibi olmasını ve bu konuda aktif rol almasını sağlar. Bu noktadan baktığımızda siyasal katılım kişiseldir ve herhangi bir zorunluluk yoktur ve kişiler oluşturulan bilinç seviyesinde katılma veya katılmama tercihlerini kullanmakta özgürdürler (Erzen ve Yalın, 2011: 50-51). Siyasal katılmanın genel biçim ve seviyesi toplumdan topluma farklılık gösterdiği gibi aynı toplum içerisinde de değişiklik gösterebilmektedir (Çam, 1997: 204).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Osmanlı tarihinde siyasal hareketliklerin ortaya çıkmasında bir artış görülmüştür. 1908’den sonra siyasi partilerin kurulup ortaya çıkması siyasal katılımı artırmış ve bu partiler arasında mücadeleler ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde ortaya çıkan İttihat Terakki Partisi iktidarı elde etme çabaları ile o döneme damgasını vurmuştur. İttihat Terakki’nin faaliyetlerini artırması ve giderek baskıya dönüştürmesi sonucunda karşında değişik muhalefetler çıkmıştır. Bu ortamda meydana gelen siyasi mücadeleler İttihat Terakki Partisini demokrasi çizgisinden çıkarmış ve yapmış olduğu darbe ile demokratik olmayan bir yolla iktidarı ele geçirmiştir. Bu tarihten 1918 yılına kadar da iktidarını sürdürmüş ve kendinden başka

bir muhalefetin siyasal katılımına izin vermemiştir. İttihat Terakki, kendi dışında olan ve kontrolü altında bulunmayan bütün fırka ve cemiyetlere meşru olmayan bir gözle bakmıştır. Kendi dışında muhalif seslerin çıkmasına izin vermemiş gerek uygulamış olduğu yöntemlerle gerekse seçimlerde yapmış olduğu baskılarla ülkede siyasal katılımı engellemiştir.

İttihat Terakki Partisi'nden sonra gelen ve Birinci Dünya Savaşı'nda bir savunma cemiyeti olarak doğup, sonra fırkaya dönüşen ve en sonunda parti halini alan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ülkeyi 27 yıl tek parti iktidarı olarak yönetmiştir. Bu süre zarfında iki farklı siyasal katılım örneği ortaya çıkmıştır. Önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve ardından gelen Serbest Cumhuriyet Fırkası iki başarısız çok partili hayata geçiş uygulaması olmuştur. Fakat o dönem içerisindeki ortam ve gelişen olaylar, çok partili hayata geçiş denemelerini başarısız kılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesinin kazanması ve ardından gelen iç ve dış etmenler sonucu ülkemizde liberalleşme ve demokratikleşme çabalarını doğurmuştur. Bu çabalar CHP ve halk içinde siyasal muhalefetin giderek kamuoyu tarafından da önemsenmesini, demokratikleşme ve çok partili yaşama geçiş sürecini hızlandırmıştır. Ortaya çıkan bu ivme siyasal katılımı güçlendirmiş ve cesaretlendirmiştir. Bu doğrultuda zengin bir iş adamı olan Nuri Demirağ'ın yaklaşık 27 yıllık tek parti yönetimine karşı kurduğu ilk muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi'ni (MKP) görmek mümkündür. Hemen ardından gelen ve CHP'nin yani o zamanki iktidarın dinamikleri arasından ortaya çıkan Demokrat Parti (DP) ise başka bir örnektir. Bu durumun bu şekilde ortaya çıkması devletin kendi içinde kendiliğinden oluşan doğal bir demokrasi hareketine sahip olduğunun göstergesi olmuştur. Siyasi partilerin ortaya çıkışı ve çok partili hayata geçilmesi Türk demokrasi tarihinin dönüm noktası olmuş ve siyasi partiler siyasal katılma noktasında çok önemli görevler üstlenmişlerdir.

1.2. SİYASAL PARTİLER

Demokrasilerin vazgeçilmez kurumları ve halkın tercihlerinin iktidara taşınmasında önemli bir rolü olan siyasal partiler çok geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat konunun mahiyetinin çok geniş olması nedeniyle çalışmamızda kavramın sadece bizim için gerekli olan kısımları incelenip açıklanmıştır.

Bugün siyasal partiler, kamuoyunun şekillenmesinde, siyasal kararların uygulanmasında önemli bir yere sahiptirler. Esas görevleri her bireyi siyasal sorumluluğu kazanabilmesi için siyasal olarak eğitmektir. (Çam, 1997: 415). Aynı zamanda siyasal partilerin başlıca görevlerinden biri de toplumdaki bölünme ve çatışmaları yansıtmaktır (Özbudun, 2011: 3). Günümüz de hangi türden olursa olsun, partisiz bir demokrasi düşünülemez. Partiler siyasal yaşamın olmazsa olmaz bir parçası olmuştur (Gözübüyük, 1999: 77). Siyasi partileri iktidar mücadelesi vermeyen fakat siyasal arenada söz sahibi olmaya çalışan çıkar ve baskı grupları gibi kurumlar ile karıştırmamak gerekir (Çam, 1997: 415).

1.2.1. Siyasi Parti Tanımı

Siyasal parti denildiğinde akla ilk gelen iktidar mücadelesi veren bir örgüt kavramıdır. Bu ilk tanımdan çıkan anlam, partinin kuruluşundaki amacının iktidarı sağlamak olduğu, bu hedefe ulaşmak için de bir örgüt kurduğu, bir örgüte sahip olmuş olduğu gerçeğidir (Çam, 1997: 415). Bu açıdan ele aldığımızda siyasal partileri, bir program ya da bir ideoloji çevresinde toplanmış, siyasal iktidara sahip olmak ya da paylaşmak amacı taşıyan devamlı bir örgüte sahip kuruluşlar olarak tanımlayabiliriz (Kapani, 2013: 176). Toplumsal tabanlarının yapısal farklılıklarını, dolayısıyla da ideolojilerinin farklılıklarını yansıtır. Siyasal partiler hem demokratik rejimlerin hem de demokratik olmayan rejimlerin siyasal sistemlerinin işleminde çok önemli role sahiptirler (Kışlalı, 2011: 261). Yüksek düzeyde bir siyasal katılmayı gerektiren modern toplumlarda siyasal parti, bu katılmayı gerektiren başlıca araçtır. O kadar ki en az bir tane siyasal partiye sahip olmayan modern bir siyasal sistem tarif etmek mümkün değildir (Özbudun, 1977: 35).

Alman sosyoloğu Max Weber, siyasal partileri, modern demokrasinin, oy verme imkanı sağladığı büyük halk kitlelerini etkilemek ve örgütlemek için girişilen bir çabanın sonucu olarak görmüştür (Teziç, 1976: 14).

Siyasal partileri, diğer siyasal gruplardan ayıran bazı temel ölçütler vardır. Bu ölçütleri Çağla'nın (2010:92-93) aktardığına göre; Joseph La Palombora ve Myron Weiner, *Political Parties and Political Development* (1966) başlıklı denemelerinde dörde ayırmışlardır. Birinci ölçüt, siyasi partiler, genellikle yöneticilerinin yaşam

beklentisinden daha uzun süre yaşayan kalıcı ve üst örgütlerdir. İkinci bir ölçüt ise, partilerin karmaşık ve ayrıntılı yapıya sahip olmasıdır. Günümüzde siyasal partiler birçok örgütlü, komisyon, kol, grup ve organları içine almaktadır. Üçüncü bir ölçüt ise mutlaka iktidar olmayı, o olmazsa iktidarı paylaşmayı, o da olmaz ise iktidarın yapmış olduğu uygulamaları etkilemeyi hedefleyen örgüt olmalıdır. Son olarak dördüncü ölçüt ise sahip olmuş oldukları halk desteğini yükseltmeyi hedefleyen örgütlerdir.

1.2.2. Siyasal Partilerin Doğuşu

Seçimleri kazanmak, iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenen (Heywood, 2006: 355) ve değişik siyasal yönelimlerin birer temsilcisi olarak siyasal partiler kaba bir çizgi ile Eski Yunan'da da bulunmaktaydı (Kışlalı, 2011: 262). Atina site devletlerinde Solon zamanında, farklı menfaatlere ve taleplere sahip çıkar grupları dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki zenginliğin sahibi olan soylular aynı zamanda da iktidarı da ellerinde bulunduruyorlardı. Bu grubun dışında kalan köylüler ve hiçbir şekilde karar alma süreçlerine ve iktidara yaklaştıramayan ticaretle uğraşanlar insanlar vardı (T. Uzun, 2013: 7).

Siyasal gruplaşmalara her çağda rastlanmasına rağmen, partiler sadece geçen yüzyıldan bu yana siyasal gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce çeşitli güçler iktidara karşı gruplaşabiliyor, siyasal bir mücadele sergileyebiliyorlardı. Ancak bunlar bir siyasi parti özelliği taşımıyordu. Yine meclislerin kurulması milletvekilleri arasında bir gruplaşa oluşturmuş ama bu gruplaşmalarda bir parti şeklini almamıştır (Çam, 1999: 418). Çağdaş anlamda siyasal partiler, ilk kez Batı Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda seçimlerle birlikte doğmuş ve bireylere verilen oy hakkının genişlemesi ile de günümüze kadar gelişmelerini sürdürmüşlerdir (Kışlalı, 2011: 262). O tarihe kadar kendisine oy hakkı tanınmamış olan geniş halk kitlelerinden gelen baskılarla birçok Avrupa ülkesi seçim kanunları yapmak zorunda kalmışlar ve bu halk kitlelerine oy hakkı tanımak zorunda kalmışlardır. Bu sayede siyasal iktidarın oluşumunda söz sahibi olan seçmenlerin ortaya çıkması, yönetici elitlerin gücüne bir son vererek, politik hayatta yapmış olduğu köklü bir değişimin yanı sıra siyasal partilerin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Kapani, 2013: 177). Seçim kanunda yapılan değişiklikler ile oy haklarının genişletilmesi, siyasal katılmanın genişlemesi çabaları, siyasal örgütlenme, iktidar mücadelesinin örgütler arası mücadele şekline dönüşmesine neden olmuş ve böylece

modern anlamda siyasal partiler doğmuştur (Çam, 1999: 418). Ayrıca gerek sosyalleşme evresi, gerek meşruluk ve bütünleşme krizleri de, siyasal katılmanın artmasına yol açmak sebebi ile siyasi partilerin doğuşunda etkili olmuştur (Özbudun, 1977: 35).

1.2.3. İngiltere’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı

1295 yılında kurulmuş olan parlamentosu, bugün dünya parlamentolarının atası olarak kabul edilen İngiltere’de partilerin doğuşu, Avrupa iktisadi anlayışında on dördüncü yüzyılda meydana gelen fikir değişikliklerinin temeline dayanmaktadır (Akkerman, 1950: 15).

İngiliz tarihinin en karmaşık dönemi 17. yüzyıl olmuştur. Bilindiği üzere, kralın idamına kadar varan halk devrimi bu yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır (Eroğul, 2012: 68). 1215 Anayasasına göre Kral, parlamento denilen bir kurumun yardımı ile hükümeti yönetecekti. Fakat Kral Charles zorbalığa başlamış ve parlamento kararlarını göz ardı ettiği için kafası kesilmiştir. Bu olayı takip eden yıllarda mutlakiyet ve parlamento taraftarlarının mücadelesi ile geçmiş ve sonunda 1688’de kral tarafından tanınan millet hakları ile gerçek İngiliz demokrasisi ortaya çıkmıştır (Akkerman, 1950: 15). İşte böyle bir ortamda parlamentoda iki ana eğilim ortaya çıkmıştı: the Court Group (kralı tutanlar) ile the Country Group (krala karşı olanlar). Düzenin olabildiğince değiştirilmeden devam ettirilmesini savunan birincilere Tory adı verildi. (Tory İrlandalı eşkıyalara verilen bir isimdi). 1679’da kralcılar, II. James’i tahta çıkarabilmek için İrlandalı asker kullanma hevesine kapılmışlardı. Düzenin liberalleşmesini, bunun için de kralın yetkilerinin sınırlandırılmasını savunanlara ise Whig adı verilmişti. (Whig), Whiggamores’in kısaltmasıdır. İskoçyalı Presbiteryen asiler bu adla anılmaktadır). Fakat bu iki grup parlamento dışında örgütlü yapıya sahip değildiler. Daha sonra Whigler’in parlamento dışında örgütlenmesi, grupları gitgide daha düzenli bir hale getirdi. 1832 Reform Act’ıyla seçmen tabanının genişlemeye başlaması, gruplarla genişleyen bu taban arasında düzenli bir ilişki kurulması sonucu ortaya çıkarmıştır (Eroğul, 2012: 68). Sonuç olarak İngiltere’de siyasal partiler, parlamenter sistemin oluşması, ortaya çıkan gruplaşmalar, yapılan reformlar sonucu oy verme hakkının genişlemesi ve bunun meydana getirdiği sonuçlar ile ortaya çıkmıştır (Dağ, 2012: 45).

1.2.4. ABD’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı

ABD dünyada siyasal partilerin geliştiği ilk ülke olmuştur. Modern anlamda partiler ilk olarak bu ülkede kurulmuşlardır (Eroğul, 2012: 146). Parti konuları üzerindeki ilk tartışmalar, 4 Temmuz 1776 Amerika İstiklal beyannamesinde kendini göstermiştir. Bu yıllardan sonra içtimai sınıf ayrılıkları ve iktisadi alanda ortaya çıkan görüş ayrılıkları, zümreler arasında menfaat çatışmalarına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da siyasi partiler ortaya çıkmıştır (Akkerman, 1950: 15). Siyasi partilerin kurulması ile Federalistlerle Demokrat Cumhuriyetçiler ayrılmıştır. Federalistler, 1824’te Ulusal Cumhuriyetçi, birkaç yıl sonrada Whig adını almışlardır. Demokrat Cumhuriyetçiler ise 1830’ların başından itibaren kendilerine sadece demokrat demeye başlamışlardır. ABD’de tıpkı İngiltere’de olduğu gibi çift parti sistemi bulunmaktadır. Yüzyıldan fazla bir süredir iki parti başkanlık seçimlerinde oyların en az % 90’nını toplamıştır (Eroğul, 2012: 146).

Amerika’da siyasal katılmanın ve onun uzantısı olan oy hakkının erken genişlemiş olmasının sebebi, Amerikan toplumunun sosyal ve kültürel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Tocqueville’nin özdeyişi ile Amerika’nın en büyük avantajı, bir demokratik devrim geçirmek zorunda olmadan demokrasiye ulaşmış olmasıdır. Fakat belirtmek gerekir ki siyahlara siyasi hakların ancak 1860’larda verilebilmesi ABD için oy hakkının genişlemesi sürecinin önemli bir istisnasını oluşturmaktadır (Özbudun, 1977: 28).

Amerika’daki Cumhuriyetçi ve Demokrat Partilerin her biri farklı devletlerdeki farklı farklı küçük partilerin bir araya getirdikleri birer konfederasyon yapısı oluşturmuşlardır. Her bir küçük partinin bağımsızlığı bulunmaktadır. Yerinden yönetimci anlayış, Amerikan partilerinin merkezi disiplin ve katı ideolojik davranışlardan uzak kalmasını sağlayarak siyasetin kutuplaşmasını engellemiştir (Çağla, 2010: 95).

1.2.5. Türkiye’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı

Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bu konu ile ilgili tekrar bilgiler verilecektir. Türk siyasal hayatında birçok parti kurulmuş olmasına rağmen, konumuz açısından en önemli olanlar hakkında açıklamalara yer verilecektir. Fakat çalışmamıza sistematik bir temel oluşturması açısından kısa bir bilgi verme bizlere fayda sağlayacaktır.

Türkiye’de ilk siyasal partiler, 1908’de II. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulmuştur. Nitekim, siyasi nitelikli dernekler de 1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı’nın sağlamış olduğu ortamdan yararlanarak ortaya çıkmıştı. Kurulan ilk siyasi partiler içinde üç eğilim dikkati çekmiştir: İslamcılar, Turancılar ve Batıcılar. Bunlar özellikle o dönemde devletin kurtarılmasına yönelik fikir akımlarıydı. Bunların haricinde Osmanlı Sosyalist Fırkası adı altında sol bir parti bile ortaya çıkmıştı. Aslında, siyasal parti niteliğine uygun ilk örgüt, 1889’da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Fakat II. Abdülhamit döneminin şartlarından dolayı, örgüt 1908’de II. Meşrutiyet ilan edilinceye kadar gizliliğini korumuştur (Kışlalı, 2011: 272).

Türkiye’de siyasal parti geleneğinin İttihat Terakki dönemine kadar geri gitmesi ve dolayısıyla hayli uzun ömürlü olması da göreceli olarak parti sisteminin kurumsallaşmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Heper, 2006: 17).

Yukarıdaki değerlendirmeler kapsamında, İttihat ve Terakki ile başlayan partiler süreci, değişiklik göstererek ilerlese de İttihat Terakki’nin merkezîyetçi elitist düşüncesi bu partinin sonlanmasından sonra da yeni Cumhuriyetle birlikte devleti kuran parti CHP ile devam etmiştir. 1923 yıllarından başlayarak ülkeyi tek parti hâkimiyeti ile yöneten CHP’nin karşısına 1925 ve 1930 yılları arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi oluşumlar çıkmış fakat bu denemeler istenilen sonucu vermeyince, uzunca bir süre boyunca 1946 yılına kadar CHP tek parti olarak iktidarını devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra dünyada meydana gelen ayrışmalar Türkiye’yi safını belirlemeye zorlamış, Türkiye’de bu doğrultuda içte ve dışta yaşanan etkenlerin de zorlaması ve uygun ortamın oluşması ile çok partili hayata geçmek durumunda kalmıştır (T. Uzun, 2013: 10).

1.3. PARTİ TİPLERİ

Duverger, parti tiplerini belirlerken ve bu partiler arasındaki ayrımı açıklarken, onların üyelik durumunu ve büyüklüklerini dikkate almamıştır. Ona göre söz konusu olan büyüklük değil yapı farkıdır.

Kütle partileri, siyasal bakımdan eğitime, ülkenin hükmet ve yönetimini ele alabilecek bir elit yetiştirme amacı gütmektedir. Üyeler partinin kendi öz malzemesi gibidir. Parti üyeler için bir okul niteliği taşımaktadır. Üyeler olmadığı takdirde parti öğrencisiz bir öğretime benzer. Parti mali yönden üyelerinin ödemiş olduğu aidatlara dayanır (Duverger, 1993: 107). Ödentilerin sürekli ve düzenli olarak birçok kişiden toplanması, yeni üyelerin aranması, kitle partilerini yoğun ve devamlı bir örgüt olma şekline sokmuştur (Çam, 1997: 442). Kütle partileri, kampanya giderlerini finanse etmek için birkaç özel bağışçıya, sanayicilere, bankerlere ya da büyük tüccarlara başvurmaz. Bu giderleri üyelerinin ödemiş olduğu aidatlardan karşılar. Özetle, kütle partisinin ayırıcı özelliği halka hitap etmesidir. Bu halk kütlesi, yaptığı ödemelerle, seçim kampanyasının kapitalist baskılardan kurtulmasını sağlar, partiye gönül veren aktif bir kütle olarak da kendine aktif bir siyasal eğitim sağlar ve devlet hayatında nasıl aktif olacağını öğrenir (Duverger, 1993: 107).

Kadro partileri, daha farklı bir anlayışa uygun düşmektedir. Burada amaç, seçim kampanyaları hazırlamak ve yürütmek ve adaylarla teması koruyabilmek için seçkinleri bir araya getirmektir. Bu seçkinler, her şeyden önce adı, unvanı, prestiji ve ilişkileri sayesinde, adaya destek olabilecek ve oy sağlayacak nüfuzlu kişilerdir. Aynı zamanda seçmenleri yönlendirme ve kampanyayı yönetme işinden anlayan teknisyenler ve son olarak da savaşın barutunu sağlayan mali destekçiler vardır (Duverger, 1993: 107). Kadro partileri varlıklı bir kesimin kuruculuk ettiği bir siyasal örgüt olduklarından dolayı, halk arasından üye toplama gayreti içinde olmazlar. Onlar için önemli olan saygınlık, zenginlik gibi nitelikler önde gelir. Amaç mümkün olduğunca fazla adayı milletvekili koltuğuna oturtmaktır (Çam, 1997: 442).

1.4. PARTİ SİSTEMLERİ

Parti sistemleri, geleneksel bir şekilde, sistemdeki partilerin sayısına göre tek parti, iki parti ve çok parti sistemleri olarak bir ayrıma tabi tutulmuşlardır (Özbudun,

2011: 12). Parti sayısının, çağdaş siyasal sistemler için taşıdığı önem tartışılmaz. Rejimin tek, iki ya da çok partili olması arasında önemli farklar bulunmaktadır. Fakat asıl büyük fark tek partili sistemler ile diğer sistemler arasında bulunmaktadır. Birden çok partinin var olması, muhalefetin de siyasal parti olarak örgütlendiğini akla getirmektedir. Fakat tek partili sistemler, muhalefetin değişen ölçülerde baskı altında tutulduğu, muhalefete yasal olarak örgütlenme fırsatının tanınmadığı sistemlerdir (Kışlalı, 2011: 275).

1.4.1. Tek Parti Sistemleri

Tek parti kavramı, tek bir partinin diğer bütün partileri saf dışı ederek iktidarı tekeline bulundurduğu siyasi sistemler ile çok sayıdaki parti arasındaki rekabete dayalı mücadeleyle karakterize edilen siyasi sistemler arasındaki farkı görmemize yardımcı olur (Heywood, 2006: 372).

Tek parti bakımından pratik, teoriden önce gelmiştir. Hatta arka planda hiçbir teorinin oluşmadığı durumlar olmuştur. Örneğin, Portekiz ve Türkiye gibi ülkeler, tek parti sistemini iktidar teorilerine almadan uygulamışlardır (Duverger, 1993: 336).

Tek Partili sistemlerde de seçimler yapılır fakat burada milletvekilleri partinin sunmuş olduğu adaylar arasından seçilmektedir. Bu listeler sonuç olarak halkın oyuna sunulmaktadır fakat bu durum seçimden çok plebisit özelliği taşır. Milletvekili adayları parti tarafından belirlense de seçmenlerin büyük kesiminin onayı büyük önem taşır. Çünkü seçim tek partili rejime demokratik bir görünüm kazandırır (Teziç, 1976: 115).

Tek parti sistemi tipik olarak bir diktatörlük rejimini ifade etmektedir. Bu sistemde siyasal iktidar, devamlı ya da uzunca bir süre tek partinin elinde bulunur. Bu sistemde tek parti resmi olarak bir doktrini savunan ve bunu dayatmaya çalışan bir partidir. Bu sistemde devlet parti ile bütünleşmiştir. Partinin görevi, parti politikasını devlet içinde egemen kılmak ve tüm halka benimsetmektir (Gözübüyük, 1999: 79). Bu partinin dışında farklı bir partinin kurulması söz konusu değildir. Bu tek parti sistemi iktidar üzerinde her türlü rekabeti ve yarışmayı reddeder. Fakat tek partinin bu niteliğine rağmen tüm tek parti sistemlerini aynı kategoriye sokmak imkansızdır. Çünkü aralarında ideolojik derinlik, yönetim şekli ve iç yapı olarak bazı farklar bulunmaktadır.

Bu farkları göz önüne alarak tek parti sistemini otoriter tek parti ve totaliter tek parti sistemleri olarak ikiye ayırabiliriz (Kapani, 2013: 195).

1.4.1.1. Totaliter Tek Parti

Bu parti tipinin ayırt edici özelliği, kapsayıcı bir ideoloji ile, evreni tamamı ile açıklama iddiasında bulunan sistemli bir dünya görüşüne dayanak oluşturmastır. Parti, bu temel ideolojinin ihtiyaçlarına göre yeni bir toplum modeli oluşturma çabasını taşır. Ve bu amaçla toplum hayatını her yönüyle kontrol etmeye çalışır, her türlü ekonomik, sosyal ve siyasal faaliyetlere müdahale eder. Komünist ve – gerçek anlamda yeni bir düzen oluşturma dışında-faşist tek parti sistemleri bu sistemin tipik örnekleridir (Kapani, 2013: 195). Tipik örneklerini eski Sovyetler Birliği’ndeki Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde Çin Komünist Partisi’nin (ÇKP) oluşturduğu bu partiler, toplumsal hayatın ve toplumun tüm kurumlarını baskı ve denetim altında tutan partilerdir. Bu partilerin kapsayıcı ve kuşatıcı birer ideolojileri mevcuttur. Bu partilere Hitler’in Nasyonal Sosyalist Partisi’ni (NSP) ve Mussoli’nin Faşist Partisini örnek vermek mümkündür (Çağla, 2010: 109). Bir parti, totaliter yapıda olduğu için, tek olma eğilimindedir; yoksa tek olmak istediği için, totaliter bir yapı sergilemez (Duverger, 1993: 336).

1.4.1.2. Otoriter Tek Parti

Bu partiler genellikle milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınma ve siyasal modernleşmeyi gibi belli amaçlara yönelmişlerdir. Katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmamaktadırlar (Kapani, 2013: 196). Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde anti kolonyalist milliyetçilik fikirleri ile şekillenen, ulus- devlet meydana getirme sürecini yöneten parti sistemleridir (Çağla, 2010: 109). Doğrudan güce, özellikle askeri güce dayanan bir yönetim vardır. Arap ülkelerindeki baas partileri bu parti modeline örnek gösterilebilir (Türküne, 2008: 226). Türkiye’de ise tek parti döneminin CHP’sini bu modele örnek göstermek mümkündür (Çağla, 2010: 109). Bu parti, hiçbir zaman, Faşizm ya da Komünizm gibi bir tarikat ya da kilise özelliği taşımamış, üyelerine bir iman veya mistik bir ideoloji aşılamamıştır (Duverger, 1993: 359).

Maurice Duverger, bu dönemin CHP'sini vesayetçi (*tutelary*) tek parti olarak tanımlamıştır. Vesayetçi tek parti modeli totaliter tek parti modelinden farklı olarak, toplumda belli bir miktarda değişimi, modernleşmeyi amaçlamakta ve toplum üzerindeki kontrolü bu amaçla sınırlandırmaktadır (Türküne,2008:226).

1.4.2. Tek Parti Modelleri

1.4.2.1. Komünist Tek Parti Modeli

Komünist tek parti modeli, Çarlık Rusya'sının kendine has koşulları altında doğmuştur. Bir baskı rejiminde, çalışmalarını büyük oranda yer altında yapmak zorunda olan bir partinin varlığını devam ettirebilmesi ve başarılı olması için çok güçlü bir merkez otoritesini ve disiplini gerektirmiştir. (Kışlalı, 2011: 276). Neredeyse toplumun bütün kurumlarının ve hayatın her alanının kontrol edildiği ve yönlendirildiği parti tipidir (Heywood, 2006: 372).

Komünist partilerin temel örgütlenme biçimleri hücredir ve bu hücreler işletmeler biçiminde örgütlenirler. Hücre üyeleri arasında ilişkiler sıkı ve yoğundur. Hücre üyelerinin özel hayatları bile üst parti organlarınca kontrol edilir. Partiye herkes kabul edilmez, üyeler arasında uyum ve ideolojiye bağlılık esastır. Aşırı merkeziyetçilik hâkimdir. Parlamento üyeleri parti merkezince alınan kararlara uymak zorundadır (Nohutçu, 2012: 486). Bununla beraber parti üyeleri, Komünist partinin, liderlerini görevlendirme yolu olarak seçimi resmen kabul ederler (Duverger, 1993: 348).

Bu partiler, Marksizm-Leninizm yasaları doğrultusunda ideolojik disiplin uygularlar (Heywood, 2006: 372). Komünizm, burjuva devleti yıkmak için işçi sınıfını örgütlemiştir. Partinin dinamizmi devrimci bir nitelik taşır, hedefleri sosyalizmi kurmak, üretimi artırmak, köyleri modernize etmektir. Sovyetler Birliğinde Komünist Parti, burjuva iktidarını değil, daha çok, aristokrasi iktidarına son vermiş; gücünü sadece işçi sınıfından değil, köylülerden de almıştır (Duverger, 1993: 346). Aynı zamanda parti, devlet organları arasında bütünlüğü sağlamış ve değişimin bir aracı olarak görülmüştür (Teziç, 1976: 118).

1.4.2.2. Faşist Tek Parti Modeli

Faşist partiler, 1929 dünya ekonomik bunalımın ortaya çıkardığı ortamda, paniğe kapılan orta sınıfların ve büyük sermaye çevrelerinin ihtiyaçlarına bir yanıt olarak Almanya ve İtalya’da ortaya çıkmışlardır (Kışlalı, 2011: 276). İtalya ve Almanya’da Faşizmin temel amacı burjuvazinin iktidarını koruma altına almak olmuştur. Faşizm, her iki ülkede büyük kapitalistlerce desteklenmiş; her iki ülkede, kendisinin tek kuvvet kaynağı orta sınıfları etrafında bir araya getirmiştir (Duverger, 1993: 346).

İtalyan ve Alman tek-parti sistemlerinde, partiler bir yığın partisi olup, disiplinli ve merkezden yönetim temeline dayanmaktaydı. Faşist partilerin bir başka niteliği de üyelerin siyasal eğitime askeri tekniklerin uygulanmasıdır (Teziç, 1976: 123).

Faşist sistemde bir parti, savaşçı ve emperyalist bir nitelik taşır, bu tipte tek partinin barışçı olması beklenemez (Duverger, 1993:346). Bu faşist partiler, tartışmadan ve eleştirmeden tek bir lidere bağlıdır. Parti üyelerine milis adı verilmektedir ve bu partiler askeri disiplin ve tekniklerle örgütlenirler. Liderin önemi, ideolojinin öneminden daha fazladır. Parti liderinin emirleri parti organları ve milislerce tartışmasız uygulanır (Nohutçu, 2012: 486). Fakat iktidarın elde edilmesinden sonra, milislerin etkileri zorunlu olarak azaltılmaktadır. Çünkü milislerin ele geçirdikleri iktidarı daha sonra devirebilecek bir güç haline gelmeleri önlenmek istenmektedir (Duverger, 1993: 346).

1.4.2.3. Kemalist Tek Parti Modeli

Tek partili sistemlerin sadece diktatörlükle bütünleştiği genel bir yargıdır. Komünist ve faşist tek partiler, bu yargıyı doğrular nitelikte gözükmemektedir. Fakat bu durumun çok ünlü ve önemli bir istinasını Kemalist tek parti modeli oluşturmaktadır. Kemalist tek parti CHP ile komünist ve faşist partiler arasındaki tek fark ideolojik olarak kendini göstermez. Kemalist tek partinin yapısı ve devlet içinde oynadığı rol bu farkı açıkça ortaya koymaktadır (Kışlalı, 2011: 279).

Türk tek parti yapısı, ne hücrelere ne ocaklara ne de milislere dayanmaktaydı. Üyelik herkese açıktı, ihraç ve temizlik mekanizması söz konusu değildi, uniformalar resmigeçitler ve sert bir disiplin hâkim değildi. Parti içi demokrasi işliyordu. Parti,

iktidar hakkını, siyasal elit ya da işçi sınıfının haklarını savunma niteliğinden ve yahut da liderin tanrı iradesine dayanmasından değil, seçimlerden kazandığı çoğunluktan almıştır (Duverger, 1993: 360).

1.4.3. İki Partili Sistem

Tek parti sisteminden iki-parti sistemine geçiş yaptığımız zaman, aslında rejim farkını belirleyen çok önemli bir çizgiyi aşmış oluruz. Çünkü tekelci bir parti sisteminden yarışma ve rekabet temeline dayanan bir alana geçmiş oluruz. Öncelikle söylemek gerekir ki, ‘iki-partili’ olarak adlandırılan sistem bir ülkede sadece iki partinin olduğu anlamına gelmez. İkiiden çok parti bulunmakla beraber, o ülkede yarışma iki büyük parti arasında geçiyor ve diğer küçük partiler bu seçim yarışında ağırlıklarını ortaya koyamıyorlarsa o ülkede iki partili sistem modeli bulunmaktadır (Kapani, 2013:1 98). Bu partilerden biri iktidarı elde ederek parlamentoda sayıca üstün konuma gelirken, diğer parti muhalefet görevi üstlenmektedir. Seçim sonuçlarına göre iktidar ve muhalefet bu iki parti arasında değişir. İngiltere’de işçi Partisi ve Muhafazakâr Parti iki partili sisteme örnek verilebilir (Nohutçu, 2012: 491).

İngiltere ve ABD’de uygulanan iki-parti sistemi, temsili demokrasinin kolay işlediği bir sistemdir. İki parti sisteminin istikrarlı bir şekilde işleyebilmesi, iki partinin rejim üzerinde mutabakatına bağlıdır. İki partiden birinin, devrimci bir parti olması durumunda, tek parti sistemine kayma ihtimali ortaya çıkar. Bu da çoğulcu demokrasinin işlemlerini engeller ve sonunu getirir (Gözübüyük, 1999: 80).

Ülkemizde de 1946-1960 arasında DP ve CHP’nin yer aldığı iki-partili sistem kendini göstermiştir. Mecliste başka partiler (Millet Partisi gibi) olmasına rağmen sistem iki partili olarak işlemiştir (Türköne, 2008: 226). Fakat bu partilerin varlığı, kendileriyle ortak hükümete zorlayacak bir seviyede olmadığı, farklı bir ifade ile, büyük partilerin dışında iktidar olma şansları olamadığı için tam anlamıyla iki partili sistem söz konusu olmuştur (Kışlalı, 2011: 281).

1.4.4. Çok Partili Sistem

Güçleri birbirine yakın birçok partinin aynı ülkede bulunduğu bir sistemdir. Çeşitli görüşlerin temsiline imkân sağlayan bu sistemde, genellikle hükümet

kurulmasında zorluklarla karşılaşılır (Gözübüyük, 1999: 80). Bunun sonucu olarak koalisyon hükümetlerinin kurulması söz konusudur. Koalisyon hükümetleri ortaklar arasındaki anlaşmanın gücüne bağlı olarak uzun süreli veya kısa süreli olabilmektedirler (Çağla, 2010: 109).

Çok partili sistemlerde, bireyler oy verirken, ülkeyi yönetecek olan hükümeti değil, kendi menfaat ve görüşlerini temsil edecek adayları seçmiş olur. Çünkü hükümet, daha sonraki evrelerde partiler arasında kurulacak koalisyonlardan sonra ortaya çıkacaktır (Kışlalı, 2011: 281). Koalisyon oluşturma süreci ve bu koalisyonun devam etmesini sağlayan etkenler, rekabet eden görüşleri ve çatışan çıkarları hesaba katmak zorunda olan geniş ölçekte bir sorumluluğu garantiler. Çok partili sisteme yöneltilen en büyük eleştiri koalisyon kurmanın zorlukları ile ilgili olmasıdır. Tek partinin tek başına iktidar olmadığı durumlarda koalisyon kurulması için yapılan anlaşmaların ve uzlaşmaların kısa sürede tamamlanmaması ülke yönetimi açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Heywood, 2006: 280).

1.5. SİYASİ PARTİLERİN GÖREVLERİ

Siyasi Partiler, yapıları ve işlevleri değişiklik gösterse de modern dünyanın temel siyasi örgütleri arasında önemli bir yere sahiptir. Günümüzde siyasal bir partinin olmadığı sistem adeta yok denecek seviyededir. Bu sebeple günümüz demokrasilerini partiler demokrasileri olarak da adlandırmak doğru olacaktır (Atasever, 2013: 28).

Siyasi partilerin ilk hedefi iktidarı ele geçirmek olduktan sonra, bunun haricinde siyasi hayat için farklı görevler de yerine getirmektedirler. Siyasi partileri vazgeçilmez kılan da bu görevlerdir. Fakat bu görevleri genellemek her zaman riskli bir durumdur. Çünkü her parti içinde bulunmuş olduğu sistemin gereklerine göre hareket eder. Demokratik bir sistemdeki partilerin görevleri ile baskıcı sistemlerdeki partilerin görevleri arasında birçok farklılık söz konusu olabilir. Bu duruma rağmen normal şartlar altında siyasal partilerin önemli görevleri yerine getirdiklerini söylemek mümkündür (Türküne, 2008: 255).

Partilerin temel işlevlerinden ilki temsil olarak görülmektedir. Temsil bir bakıma, partilerin seçmenlerinin ve üyelerinin fikirlerine karşılık verme ve ifade edebilme yeteneğidir (Heywood, 2006: 362). Vatandaşlar da aynı zamanda özel çıkarlarını

korumak için siyasi partilere katılmayı tercih ederler. Çünkü siyasi partilerdeki uzman bilgisi ve siyasi vasıflar vatandaşların politik hayatta özel bir tür temsile sahip olmalarını sağlar (Dahl, 2010: 203).

Bir millet için, yöneticilerinin belirlenmesi, yetenekliliği ve eğitilmesi büyük önem arz etmektedir. Geleneksel toplumlarda, mutlakıyet rejimlerinde kendine has koşullar ve adetler doğrultusunda yöneticiler iş başına gelmektedir. Fakat demokratik sistemin gelişmesi, toplumun farklılaşması, geleneksel mekanizmaların yetersiz kalması sonucunu doğurmaktadır. Nasıl ki devlet kendi kadrolarını doldurmak için, belirli okullarda yetişmiş ve yeteneklerine uygun kadrolara sorumluluk dağıtıyorsa, siyasal düzeyde de bu eğitim ve tayin siyasal partiler tarafından yapılmaktadır (Çam, 1997: 365).

Toplu hedefleri ortaya koyma sürecinde partiler, toplum içerisindeki birçok menfaatin ortaya çıkmasına ve gerçekleştirilmesine yardımcı olurlar. Partiler, genelde işletmelerin, işçilerin, dini etnik veya diğer grupların haklarını savunan örgütler olarak kendilerini geliştirirler (Heywood, 2006: 365). Menfaatlerin ortaya çıkması sonucu meydana gelen farklılıklar, çıkar tartışmalarının doğmasına sebep olmaktadır. Fakat her parti siyasal çatışmayı yürütürken, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunmaktadır (Kışlalı, 2011: 288). Siyasal partiler, sürece fayda sağladığı takdirde sistemi rahatlatırlar ve sistemi meşrulaştırarak, demokratikleştirirler (Atasever, 2013: 28).

Siyasi partiler aynı zamanda vatandaşlar için bir siyasal sosyalleşme aracıdır. Bireylerin siyasal sisteme katılmalarında, siyasal bilinç ve fikirlerinin oluşmasında partiler, aracı kurum olarak önemli bir rol üstlenmektedirler (Türküne, 2008: 255).Siyasi partiler sayesinde, bireylerin yeteri kadar bilgilenmek, siyasete aktif olarak katılmak ve siyasi açıdan etkin olmak için ihtiyaç duydukları bilgi miktarı daha ulaşılabilir bir hale gelmiştir (Dahl, 2010: 203).

Siyasal partilerin önemli bir görevi de, muhalefette oldukları zaman, iktidarı eleştirmek ve denetlemektir. Bu şekilde hem iktidarın politika ve icraatları takip ve kontrol edilmekte, hem de muhalefet partileri vatandaşları etkileyerek kendi lehlerine bir kamuoyu oluşmasını sağlamaktadır (Gözübüyük, 1999: 80).

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİNDEKİ SİYASAL HAREKETLER

2.1. TARİHSEL ARKA PLAN- 19.YÜZYILDA OSMANLI'NIN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla gelindiğinde bir Avrupa Devleti görüntüsü sergilemekten çok uzak olmuştur. Ülke, yönetici sınıfını Türklerin oluşturduğu, hâkim dinin İslamiyet olduğu, çeşitli ırksal ve dinsel farklılıklara sahip insanlar bir arada yaşamaktaydı. Reaya olarak bilinen Müslüman olmayanlar vergi vermişler, Müslüman olanlar ise orduda görev yapmışlardır. Aynı dinden olanlar, imparatorluğun sınırlarında, kendi yasaları, mahkemeleri ve gelenekleri ile birlikte yaşamışlardır. Din görevlileri, kendi dininden olanların sorunları ile hükümete ayrı ayrı sorumlu olmuşlardır. Batılı tüccarlar ise kapitülasyonlar ile sağlanan haklardan yararlanmakta idiler. Osmanlı bu haklar yüzünden ithal edilen mallara %8'den fazla vergi koymamış ve ayrıca Avrupalı tüccarlar iç vergilerin çoğundan da muaf bulunmuşlardır. Osmanlı mahkemeleri konusunda da bir birlik bulunmuyordu. Avrupalıyı ilgilendiren davalarda Avrupa yasaları uygulanmış ve bir konsolos hazır bulunmuştur. Bir Avrupalı ile Osmanlı vatandaşı arasındaki davaya Osmanlı yargı makamları bakmış ve davaları bir Avrupa gözlemcisi izlemiştir. Kısaca Osmanlı devleti, ulusçuluk ve ulusal birlik gibi iki önemli Avrupa fikrinden, tüm vatandaşlar için tek bir kanundan ve laik devlet anlayışından yoksun kalmıştır (Sander, 2007: 289-290).

2.1.1. 1839-1908 Yılları Arasına Genel Bir Bakış

Türkiye'de örgütlü siyasal muhalefet hareketlerinin tarihine 19. Yüzyılda rastlamak mümkündür. 1808 tarihli Sened-i İttifak ve 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, Osmanlı padişahlarının yetkisini sınırlamakla beraber örgütlü bir siyasal hareketi yansıtmazlar. Ayrıca bu dönemde azınlıkların kurmuş olduğu bölücü örgütleri de, siyasal muhalefet saymaya gerek yoktur (Uyar, 2012: 53).

2.1.2. Tanzimat Ve Islahat Fermanları

Devleti içine düştüğü bu bunalımdan kurtarıp eski kudretine kavuşturmak amacı ile bazı yenilikler yapılmaya başlanmıştır. 17. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar devam eden bu süreç içerisinde gerçekleştirilen ve farklı tarzlarda yapılan bu gelenekçi ve Batı tarzı yenilikler Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme gelişimi üzerinde de etkili olmuştur. Başka bir ifade ile devleti kurtarabilme süreci aynı zamanda bir hukuk devleti olma ve demokratikleşme süreci ile iç içe yaşanmış, modernleşme ile demokratikleşme süreci aynı doğrultuda ve etkileşim içerisinde gerçekleşmiştir (H. Uzun, 2005: 159). III. Selim ile başlayıp II. Mahmut ile devam eden bu süreç sırasında, Osmanlı Devleti'nde bulunan eski kurumların yanı sıra, Batıdan alınan yeni kurumlar da hayata geçirilmiştir (Özsoy, 2002: 5). Bu yapılan çalışmaların çok detayına inmeden önemlerinden bahsetmekte fayda vardır.

Bu yeniliklerin en önemlilerini Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları oluşturmaktadır. Daha önce yapılan yenilikler ve düzenleme çalışmalarının istenilen sonucu vermemesi, giderek artan iç huzursuzluk ve dış baskıların artması devleti yeni hamleler yapmaya zorlamıştır.

Tanzimat Fermanı, halkın talebi ile değil, doğrudan doğruya padişahın isteği ile ilan edilmiştir. Bu ferman Osmanlı Devleti bünyesinde istenilen oranda köklü bir değişiklik meydana getirmemiştir (Yıldız: 2009: 22). Bu tarihten itibaren Türk toplumu kısmen de olsa yüzünü Batıya dönmeye başlamıştır. Aydın kesimden başlayarak halka doğru giden Batılılaşma hareketleri Tanzimat ile başlamıştır (Doğan, 2009: 50). Aynı zamanda ferman padişah tarafından halkına bazı haklar temin ederek, İngiltere ve Fransa gibi meşrutiyetle yönetilen devletlere karşı hoş görünmek, Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması engellemek ve ilerleyen Rus büyümesine karşı Batının desteğini sağlamak için ilan edilmişti (Günel, 2008: 88). Tanzimat Fermanı halktan çok siyasi elitlerin padişah karşısındaki konumlarını güçlendirmiştir (Durç, 2010: 68-72).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın genel hükümlerini içermekle beraber, gerek hazırlanış şekli, gerekse içeriği ve etkileri açısından çok farklıdır. Islahat Fermanında dikkati çeken husus, insanlar arasında eşitsizliği kaldırmaya yönelik maddelerin de var olması, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim halka devletçe Müslüman halka tanınmış olan hakların verilmesidir. Bu ferman, Müslüman halkı

memnun etmemiş hazırlanışı ve kapsamı yönünde ağır eleştirilere uğramıştır. Fermanın yayınlanmasında ve gayrimüslimlere tanınan haklarda Avrupalı devletlerin büyük etkisi olmuştur. Özellikle ferman metninin hazırlanmasında, İngiliz ve Fransız elçilerinin etkileri açıkça kendisini göstermiştir (Engin, 2009: 51).

Devletin hız vermiş olduğu Islahat hareketleri sırasında, Batı'dan örnek alınan her türlü sosyal, idari, askeri ve hukuki girişimin kısa sürede sonuç vereceği veya bunun mevcut sisteme uygun düşeceği kanaatine varılmıştır. Hâlbuki Batı'nın tamamen kendi sosyal düzeninin bir ürünü olan ve Osmanlı Devleti tarafından transfer edilmeye çalışılan sosyal gelişmelerin birçoğu, Osmanlı toplum yapısı için aynı sonuçları meydana getirmemiştir (Özsoy, 2002: 5).

Siyasal açıdan bakıldığında, Avrupa'da halkın anayasa elde etmek için ayaklandığı bir çağda Osmanlı Devleti padişahlarının halka Tanzimat ve Islahat Fermanları ile haklar vermesi, Osmanlı Devleti'nin anayasalı monarşi olmak yolunda atmış olduğu önemli adımlardır (Yıldız, 2009: 24).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına damgasını vuran olaylardan biri de Meşrutiyet yönetimine geçiştir. Bu dönem çok önemli değişimlere sahne olmuştur. I. Meşrutiyet, hem Avrupalı devletlerin baskısı hem de Osmanlı Devleti'ni yenileme ve yaşatma amacı için ilan edilmişti. II. Meşrutiyet yönetimi ise çökmekte olan bir devleti kurtarmak ve yıllar boyu süren baskı rejime bir tepki olarak doğmuştur (Birecikli, 2008: 211).

2.2. BİRİNCİ ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DENEMESİNİ HAZIRLAYAN ŞARTLAR VE 1876-1920 DÖNEMİNDE YAŞANAN SİYASAL GELİŞMELER

2.2.1. I. Meşrutiyet

Türkiye'de demokratikleşme sürecinin, modernleşme süreci ile aynı doğrultuda seyir ettiğini söylemek daha doğru olacaktır. Fakat bu süreç içerisinde örnek alınan Batı modeli, Batıdaki demokratikleşme hareketleri ile aynı sonuçları meydana getirmemiştir. Çünkü süreç her iki tarafta da farklı sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de anayasal sürecin başlangıcına öncülük etmesi bakımından 1. Meşrutiyet Türkiye demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir (H. Uzun, 2005: 145).

1876 yılında, aslında kendi içinde eksik ve gerektiği kadar kişi hak ve özgürlüklerine yer vermeyen bir anayasa ülkenin yaşamış olduğu kriz ortamından kurtulması amacı ile kabul edilmişti. Fakat hak ve özgürlükler konusunda çok da yenilik göstermeyen ve iktidarı seçilmiş kimselere devretmeyen bu anayasa kısa süre içerisinde mutlakıyetçi çevrelerde hoşnutsuzluk oluşturmuş ve Rusya ile yapılan savaş nedeni ile askıya alınmıştır. 1878 ile başlayıp 1908’de sona eren bu dönemi bazı tarihçiler İstibdat dönemi olarak adlandırmışlardır (Kansu, ty: 1).

Osmanlı Anayasasının (Kanun-i Esası) ilanı Avrupa’da Türk karşıtları ile yandaşları arasında çok sayıda tartışmaya neden olmuştur. Anayasa ile ilgili olarak Türkiye’ye dair birçok eleştiri yapılmıştır. Genellikle yapılan bu eleştiriler 1876 Anayasası’nın imparatorluğun idaresinde gerçekten bir reform yapma isteğini göstermediği yönünde olmuştur. Onlara göre bu yapılanlar tamamen Batılı güçlerin gözünü boyama ve Avrupa’nın Osmanlı’nın iç işlerine müdahalesini engelleme amacı taşıyordu. Aslında anayasanın ilan edildiği dönemdeki mevcut şartlara bakınca bu tür eleştirileri doğrular nitelikte gözükmekteydi. Böyle bir reform hareketi, Balkanlar’daki karışık durumda rolü olan Batılı güçleri memnun etme amacı taşıyor olabilirdi. Bu durum daha öncelerde de meydana gelmişti. Osmanlı Devleti Batılı güçlerin yardıma ihtiyaç duyduğu zaman bu gibi reformları (1839-Tanzimat Fermanı ve 1856- Islahat Fermanı) ortaya çıkarmıştır. Reformları hazırlanması ve sunumlarındaki dramatik hava hiç şüphe yok ki bunlardan siyasi avantaj elde etme isteğini yansıtmıştır. Fakat yapılan tüm bu reformların tamamen yabancıları kandırmak ve ülkede hiçbir şeyi değiştirmemek düşüncesi taşıdığını söylemek yanlış olur (Lewis, 2009: 225-227).

Bu ilk anayasa denemesinin başarısız olma nedeni, başında padişahın bulunduğu iktidardaki siyasal seçkinlerin iktidarı toplumun büyük bir kesimi ile paylaşmak istememeleri olmuştur. Osmanlı Devleti’nde iktidar için yarışan farklı gruplar olmasına rağmen bunların hiçbirisinin geniş bir sosyal tabanı veya toplumsal alt yapı ile uyuşan bir ideolojisi olmamıştır. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamit, bürokraside, tarımda, eğitimde büyük reformlar yaparak ülkeyi 1908 yılına kadar anayasasız yönetmiştir (Karpas, 2007: 10-11).

1876 Anayasası, dernek kurma özgürlüğü tanımamıştır. Bu bakımdan siyasi partilerin kurulmasının imkanı olmamıştır. Fakat bu imkanın olmaması o dönemdeki

siyasal çalışmaların gizli yürütülmesine yol açmıştır (Teziç, 1976: 27). Fakat ileride de göreceğimiz üzere Anayasa’da yapılan değişiklikler sayesinde faaliyetlerini gizli yürüten bu örgütler tek tek gün yüzüne çıkarak birer siyasal parti olma vasfı kazanacaklardır.

1. Meşrutiyet özellikle kendisinden sonra gelecek siyasi olaylara öncülük etmiş ve Osmanlı vatandaşlarının yasal olarak eşitliğini öngören yeni demokratik düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu durum anayasal bir rejim yönünden önem arz etmiştir (Yıldız, 2009: 25). Anayasal bir devlet olmanın ilk deneyiminin kazanıldığı bu dönem Cumhuriyet tarihine birçok olumlu ve olumsuz miras bırakmıştır (H. Uzun, 2005: 159).

2.2.2. Devleti Kurtarmaya Yönelik Fikir Akımları

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında ülke dağılmaya doğru sürüklenirken bu kötü gidişatı önlemek için bazı çözüm yolları, kurtuluş formülleri ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Bunlardan bazıları uygulama şansı bulmuş, bazıları ise sadece fikir bazında kalmıştır. İslamcılık ve Osmanlıcılık tarihte kendilerine ayrı bir yer bulurken, Türkçülük ve Batıcılık Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına önemli bir zemin hazırlamıştır (Doğan, 2009: 71).

2.2.2.1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık akımının ana hedefi yeni anlamda bir Osmanlı milleti oluşturmaktır. Bunun için cins, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin Osmanlı halkları, haklar ve ödevler bakımından eşit duruma getirilecekti. Ve böylece ortak bir vatan etrafında bir Osmanlı milleti oluşturulacaktı (Engin, 2009: 66). Bir Osmanlı milleti oluşturma politikası II. Mahmut’un ‘*Ben tebaamdaki din farkını ancak camilerine, havralarına, ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim!*’ sözlerinde net bir şekilde vurgulanmıştır. Osmanlıcılık fikrinin en önemli hedefleri Mithat Paşa ve arkadaşlarının da gayretiyle 1876’da Kanun-i Esasi’nin ilanı ile gerçekleşmişti. Fakat Osmanlıcılığın bu anayasalı düzeni pek uzun sürmemiştir. Osmanlı- Rus savaşının etkileri ve bu doğrultuda Meşrutiyet yönetimine ara verilmesi, padişahın tüm yetkileri elinde toplayıp İslamcılık fikrini ön plana çıkarması ve toplumun temel nüvesini oluşturan Türklerin

Osmanlıcılık fikrine sıcak bakmaması bu fikrin öneminin kaybolmasına sebep olmuştur (Doğan, 2009: 72).

2.2.2.2. İslamcılık

İslamcılık, dünyadaki Müslümanlardan bir İslam birliği meydana getirilmesi fikri ve eylemidir. İslamcılık düşüncesini savunanlara göre; toplumun temel direği dindir. Din ile millet birdir (Engin, 2009: 67). İslamcılık Panislamizm olarak da adlandırılmıştır. Halifeliği bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin İslam birliğini pekiştirmesi, İslami esaslara göre kurulmasından kaynaklanmıştır. İslamcılık, bütün Müslümanları İslam Sancak-ı Şerifi altında toplamak amacına dayanmıştır. Tanzimat ve Islahat fermanları bu ayrıcalığı kaldırmayı esas almışsa da tam başarı sağlayamamıştır. II. Abdülhamit bu düşüncenin baş savunucularından biri olmuştur (Yıldız, 2009: 28).

2.2.2.3. Türkçülük

1789 Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan Milliyetçilik akımı önce Fransızlar arasında yayılmış, zamanla diğer ulusları da içine alarak tüm dünyaya yayılmıştır. Bu yayılma alanlarından biri de Osmanlı coğrafyası olmuştur. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti Milliyetçilik fikrinden olumsuz etkilenmiştir. Bir taraftan Avrupalı Devletlerin Osmanlı içindeki gayrimüslim halkı himaye politikası, bir yandan da Milliyetçilik akımının etkisi ile Osmanlı Devletine karşı ortaya çıkan isyan hareketleri Osmanlı Devletinin parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ve özellikle Balkan savaşında karşılaşılan felaketler, Türk aydınının dünyasında değişmelere sebep olmuştur. Böylece Türk aydınları Türk kimliğine tekrar dönüş hareketi başlatmak üzere Türkçülük hareketi etrafında bir araya gelmişlerdir (Doğan, 2009: 72).

Birçok ulusçuluk akımını incelerken yapıldığı gibi, Türkçülüğün başlangıcını dil, tarih ve edebiyat alanındaki çalışmalarına dayandırmak olanaklıdır (Akşin, 2008: 85). Türkçülük akımını izleyenler dünya Türklerinin birliğini sağlamayı hedeflemişlerdir. Türkçülük düşüncesinin öncülerine göre bir milleti; dil, din, soy ve ülkü birliği oluşturmaktaydı ve millet ancak; dili, dini, soyu ve ülküsü bir topluma dayanarak ayakta

durabilirdi. Bunun için Osmanlı toplumuna milli bir bilinç oluşturmak için çalışmalar yapmışlardır (Engin, 2009: 67).

2.2.2.4. Batıcılık

Osmanlı Devleti, yapılan bütün ıslahatlara rağmen Batı tarzı devletler gibi teşkilatlanıp çağdaşlaşmamıştır. Osmanlı devleti, Batılı devletler gibi kalkınıp çağdaşlaşmak için Batılı devletlerin araçlarını kullanmayı istemiştir. Bu fikre Batıcılık denilmiştir (Yıldız, 2009: 28). İlk olarak askeri alanda başlayan batılılaşma hareketleri, daha sonra devlet ve toplum hayatında etkili oldu. Ama Batı medeniyetinin her alanda benimsenmesi gerektiğini ileri süren Batıcılık taraftarları daha çok II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Batıcılık, II. Meşrutiyet döneminde bir düşünce akımı halini almıştır (Engin, 2009: 68). Bu dönemde oluşan bu düşünce akımı benimsediği temel hedefleri itibari ile Cumhuriyet döneminin ideolojisini de büyük ölçüde etkilemiştir (Doğan, 2009: 72).

2.2.3. II. Meşrutiyet'e Kadar II. Abdülhamit dönemi

Osmanlı Devleti'nin İlk anayasası olan Kanun-i Esasi'yi 1876 yılında ilan eden ve ilk Mebusan Meclisini açan II. Abdülhamit, Osmanlı Rus Harbi'ni öne sürerek 1878'de önce meclisi kapatmış sonrasında da Anayasayı askıya almıştır (Gürboğa, 2013:3). II. Abdülhamit Meşrutiyeti ilan edeceği sözü üzerine 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkarılmıştır (Doğan, 2009: 57). İlk anayasalı sistemin kurulmasına müsaade eden ve aynı zamanda bu düzenin araçlarını askıya alan II. Abdülhamit, 1876-1909 yılları arasında 33 yıl padişahlık yapmıştır. II. Abdülhamit Türk siyasi yaşamında taraftarları tarafından ‘‘ulu hakan’’ karşıt görüşlüler tarafından ‘‘kızıl sultan’’ olarak gösterilmeye çalışılan siyasi bir kişilik olarak oldukça ilgi çekicidir. Bu konuda Türkiye’de egemen ideoloji tarafından hep dikkatlerden kaçırılan ya da ters yüz edilen bir konu vardır. O da şudur: II. Abdülhamit’in açtığı okullarda yetişenlerin yaptıklarına neredeyse kutsallık atfedilirken onun kızıl sultan olduğu fikrine kapılmışlardır. Ulu hakan noktasından yaklaşanlar ise, onun döneminde hiç toprak kaybedilmediğinden, çok adaletli bir yönetim sergilediğinden ve kurmuş olduğu eğitim kurumlarının Cumhuriyete giden

yolda çok işe yaradığından bahsetmektedirler. Bizce her iki yaklaşımda da abartılar mevcuttur. (Günel, 2009: 16).

31 Mart olayından sonra tahttan indirilen II. Abdülhamit, tahtta bulunduğu yıllar içerisinde ülkeyi kendi düşünceleri doğrultusunda yönetmiştir. Kendisi Tanzimat dönemi ile başlayan modernleşme çabalarını devam ettirmeye büyük özen göstermiştir. Özellikle Avrupa seyahati sonrası Batı'daki kurumları inceleyerek fikir sahibi olmuştur. Bu dönemde eğitim alanında yapılan yenilikler eğitilmiş bir neslin yetişmesine yol açmıştır. Ülkenin dış borçları konusuna büyük önem vermiş ve esas olarak yeni borçların ortaya çıkmamasına büyük özen göstermiştir. Yine aynı dönemde devletin güçlendirilmesi ve merkezi idarenin hâkim olmasına yönelik birçok yatırım yapılmıştır. Bu dönemde demiryollarına ayrı bir önem verilmiştir. Türk mühendisleri tarafından yapılan Hicaz demiryolu, Avrupalıların Türkler demiryolu yapamaz tarzındaki bakış açılarına rağmen faaliyete geçmiş ve bu inşaatta çalışan Türk işçiler tecrübelerini Türkiye Cumhuriyetine taşımışlardır (Engin, 2009: 62-64).

II. Abdülhamit bürokraside de reformlar yapmış, tarımsal sistemi günün gereklerine uydurmuş, ekonomiyi canlandırmıştır. Saltanatı döneminde modern bir politik sistemin kurulması için zorunlu olan sosyo-ekonomik yapıyı önemli ölçüde güçlendirmiştir. Bu adımların atılması Jön Türkler döneminin ve Cumhuriyet'in politik atılımlarının gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır (Karpaz, 2007: 11).

Sonuç olarak baktığımızda II. Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğunun başına geçtiğinde ülke çok büyük bunalım içerisindeydi. Ülke bütünlüğü bozulmuş birçok toprak kaybedilmişti. Kendisi böyle bir durumda ülkeyi ayakta tutabilmiş ve imparatorluğun ömrünü 33 yıl kadar uzatmayı başarmıştır.

II. Abdülhamit dönemine kısaca değinsek de konuyu bu seviyede sınırlandırmamız olanaksızdır. Çünkü demokrasi tarihimizin temel taşları bu dönemde ortaya çıkmış ve dönemin ilk ciddi siyasal hareketi olan İttihat ve Terakki Fırkası bu dönemde kurulmuş ve o dönemden miras kalan alışkanlıklar, bugüne kadar Türk demokrasisinin belirleyici özelliklerinden olmuştur (Günel, 2009: 17).

2.2.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Örgüt bir grup Askeri Tıbbiye mektebi öğrencisi tarafından 1889 yılında İttihadı-ı Osmani Cemiyeti olarak gizli bir şekilde kurulmuştur. Cemiyet hızla yüksek okul öğrencileri ve memurlar arasında yayılmıştır. Örgütün fark edilmesi ile beraber üyelerinin bir kısmı tutuklanmış bir kısmı da Avrupa Ülkelerine kaçmıştır. Üyelerin 1895 yılında, Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde Paris'te oluşan bir muhalif grupla temas kurması sonucunda cemiyet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır (Gürboğa, 2013: 3).

Abdülhamit karşıtı bu hareketin içinden zamanla farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Cemiyetin bir süre sonra ikiye bölünmesi ile Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, Prens Sabahattin ise önce Osmanlı Liberaller Cemiyeti'ni, 1906'da da Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Örgüt daha sonra Selanik'te Mehmet Talat Bey tarafından kurulan ve daha sonra Makedonya bölgesinin çeşitli şehirlerine yayılan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmişti. Bu birleşmeden sonra örgütün Paris merkezi bir fikir hareketi olurken, Selanik merkezi devrimi gerçekleştiren eylemci güç olmuştur (Gürboğa, 2013:3).

İTC'nin örgütlenme modeli ve eylem biçimi, Makedonya'daki milliyetçi hareketlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Balkan milliyetçi hareketleri içinde komitacılık denilen çete tipi örgütler yaygındı. İTC'ne katılan çok sayıda subay Balkan milliyetçi çeteleri ile mücadele etmiştir. İTC'nin eylemciliği de Makedonya'daki çeteci milliyetçi kalkışmalar ve çatışmalar içinde şekillenmiştir. İTC kısa sürede Abdülhamit yönetiminden hoşnutsuz asker ve küçük memurların oluşturduğu paramiliter bir örgütlenmeye dönüşmüştür. Örgütün işleyişine askeri disiplin ve gizlilik hâkim olmaktadır. Örgüt Fransız Devrimi'nin eşitlik, kardeşlik, özgürlük sloganlarından etkilenmiştir ama alttan alta gelişen Türk Milliyetçiliği ideolojisini savunmuştur (Gürboğa, 2013: 4).

İttihat ve Terakki, bir siyasal cemiyet olarak meşrutiyet döneminde ciddi değişiklikler geçirmiştir. İktidarda bulunma, kamu kaynaklarını yönlendirme gücü, partinin kadroları arasında sürtüşme ve çatışmalar doğurmuştur (Akın, 2010: 18).

Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sağladığı birikim ve zemin kullanılarak gerçekleştirilmiştir. 1908 Temmuz'unda önce Yüzbaşı Resneli

Niyazi'nin Makedonya'da dağa çıkması sağlanmış, bunun Binbaşı Enver tarafından desteklenmesi ile padişah II. Abdülhamit meşrutî yönetimi ilan etmeye zorlanmış ve isyancılar 23 Temmuz 1908'de meşrutiyeti ikinci kez ilan ettirerek amaçlarına ulaşmışlardır (Günel, 2009: 19).

1908'den sonra siyasî partilerin kurulması ile partiler arasında şiddetli mücadeleler kendisini göstermiş ve her türlü görüş ve düşüncenin parti kurduğu bu dönem içerisinde, İttihat ve Terakki Partisi Osmanlı siyasî hayatına damgasını vuran parti olmuştur (Haytoğlu, 1997: 47).

Sonuç olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyet döneminin baş aktörü ve Osmanlı İmparatorluğunun son kırk yılına damga vuran bir olgu olmuştur (Aydın, 2009: 69). Bu noktada gerek Türk modernleşme sürecinin ve gerekirse Türkiye'de siyasi partiler tarihinin ve çok partili hayata geçiş denemelerinin önemli aktörlerinden biri olan İTC'nin altyapısını oluşturan Jön Türk hareketinin fikri karakterine ve örgütlenme yapısına değinmek yerinde olacaktır.

2.2.3.1.1. Jön Türklerin Yapısı ve Düşünsel Arka Planı

Jön Türkler: Osmanlı Devleti içinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Meşrutî bir temele dayalı bir sistem oluşturmak, Kanun-i Esasi ilanıyla da serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini emanet etmek gibi fikirlerle yola çıkan, hedef olarak Batı örnekliliğini seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır. Bu isim ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa'nın yayınladığı bir arizada kullanılmış ve daha sonra Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından Yeni Osmanlılar karşılığı olarak benimsenmiştir. Ayrıca I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde de bütün ihtilalciler için bu isim kullanılmıştır. Jön Türk Hareketi Osmanlı tarihinde orijinallik ve tipiklik açısından az rastlanan bir örnek ve Osmanlı tarihinin son dönemine damga vuran en önemli sosyal ve siyasal hareket olmuştur (Burak, ty: 291). Gerçekten Osmanlı, tarihinde ilk kez imparatorluk kurumunun dışında bir toplumsal grubun, saltanatın özüne karşı bir ideoloji ve çeşitli argümanlarla yönetimi ele geçirmesine tanık olmuştur (Karpat, 2007: 17). Ana doğrultusu meşrutiyetçilik, çıkış noktası Osmanlı vatanseverliğidir. Bu hareketin temel niteliği Sultan Abdülhamit'in saltanatı döneminde bürokrasinin kimi kesimlerinden destek bulan bir yer altı örgütü olmuş olmasıdır (Akın, 2010: 17).

1908 İhtilalini yaparak II. Meşrutiyet devrimini açan Genç Türk Hareketinin ilk ortaya çıkışı, Fransız Devriminin yüzüncü yılı olmuştur. Örgütün kurucu lideri İbrahim Temo'dur. Temo Arnavutluk'ta doğmuş, idadi öğrenimini tamamladıktan sonra Askeri Tıp Okuluna girmiştir. Temo 1889 yılı Mayıs ayında arkadaşlarına, amacı II. Abdülhamit'in otoriter yönetimine karşı etkin bir savaş verme olan gizli bir örgüt kurma önerisi yapmıştır. Temo ve arkadaşları bu ilk gizli örgütü kurmuşlardır. Örgütün yapısı Carbonari ve Farmason örgüt yapılarından biçimlenmiştir. Örgüt üyeleri küçük hücreler meydana getirmiştir. Her hücrenin kendine has bir numarası olmuştur. Hücre üyeleri de numara almışlardır. Bu numaralar adi kesir (x/y) biçiminde olmuştur. Pay'da bulunan (x) hücre numarası, paydadaki (y) de kişinin hücre içindeki kişisel numarasını ifade etmiştir. Hücreler beşli düzene göre oluşturulmuş her üye sadece kendi hücresindeki beş kişinin numarasını bilmiştir. Kısa zamanda örgüt büyümüş ve diğer okullara da yayılmaya başlamıştır (Çavdar, 2008a: 60-61).

Genç Türk hareketinin ilk ortaya çıktığı yıl olan 1889 ile güçlenmiş olduğu 1896'ya kadar olan süreç arasındaki kurucularının ve ilk üyelerinin ağırlıklı olarak Rumeli kökenli olduğu görülmüştür. Doğdukları ve geldikleri çevreler onların sosyal, kültürel, siyasi ve ideolojik fikirlerinin şekillenmesinde büyük önem taşımıştır. Kendilerine has bir anlayış ve dünya görüşüne de sahip olmuşlardır. Bu görüş Onların Batı taraftarlığı, laikliği, maddeciliği, elitistliği ve otoriter bakış açıları imparatorluğun modern okullarındaki eğitimlerinin, okudukları dış kaynaklı dergilerin ve Avrupa'da kaldıkları zaman edindikleri tecrübenin sonucu pozitivistlikten aldıkları özellikler sonucu oluşmuştur (Zürcher, 1992: 13'den Aktaran: İ. Türe, 2013: 34).

Genç Türklerin fikri yapısının oluşmasında diğer önemli bir etken ise çağdaşı dünya devrimleri olmuştur. Her devrimde kendilerine yol gösterecek tecrübeler edinmişler. Örneğin 1789 Fransa ihtilali ve 1868 Japon devrimi onlarda devrimin aydın ve yönetici elit tarafından yapılması gerektiği düşüncesini oluşturmuştur. Bunda Fransız Devrimi pozitivistliğin, Le Bon'un kitle teorilerinin etkisi de bulunmuştur. Halkı ihtilale dahil etmenin sakıncaları Fransız Devrimindeki şiddet ortamından onlara ders olmuştur. Japon Devrimi ise anayasal bir devrimin ülkede nasıl bir gelişmeye hizmet edeceğini göstermiştir. Rus devrimi (1905) halkı devrime dahil etme düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuş, vergi konusunda halkı ayaklandırıp sonrasında devrimi gerçekleştirme konusunda bir fikir oluşturmuştur. İran Devrimi ise İslami retoriğin,

Müslüman halkı kışkırtmada nasıl işe yaradığını göstermiş, Kuran'dan ayetleri kanıt olarak göstererek yönetime karşı başkaldırmanın meşru olduğu fikrini yaymada ilham kaynağı olmuştur. Kendileri de bu fikre inanmamışlar ama Müslüman halkı ayaklandırmak için bu durumu kullanmaktan geri durmamışlardır (İ. Türe, 2013: 31).

Genç Türkler yetişme tarzlarından dolayı doğal olarak Batı'daki fikri gelişmelerden derinden etkilenmişlerdir. Pozitivizm ve biyolojik materyalizmin 19. Yüzyıl sonunda Batı Avrupa'daki emperyalist yayılmacı düşünceleri çok eleştiren bir söylem ortaya çıkarmış olması Genç Türklerle çok iyi bir fikir vermiştir. Daha da önemlisi, Hristiyan olmayan bir felsefe- pozitivizm- resmi ideolojimiz haline gelirse Batı dünyası ile daha iyi entegre olabiliriz fikri de etkili olmuştur (İ. Türe, 2013: 37).

İttihatçılar kendilerini Türkçülüğün koruyucusu olarak görmüşler ve iktidardan uzaklaşmayı kabul etmemişlerdir. Bunun için Türkçülüğün ve Meşrutiyet'in koruyucusu olan İttihatçılar görünüşte Meşrutiyetçi davranmışlar fakat iktidarı kaybetmemek içinde zaman zaman meşruti olmayan yollara başvurmuşlardır (Teziç, 1976: 205). İttihat ve Terakki hareketinin beş özelliği bulunmaktaydı. Bunlar; Türkçülük, gençlik, yönetenler sınıfından olmak, mekteplilik ve burjuva zihniyetli olmaktı (Akşin, 2008: 55-56).

Genç Türkler 1908 İhtilaline giden yolda dünyadaki gelişen olaylar ve düşüncelerden etkilenecek birçok fikri değişim geçirmişler ve bu nedenle de aralarında çatışmalar çıkmış, hareket fraksiyonlara ayrılmış; bu fraksiyonlardan baskın çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur (İ. Türe, 2013: 32). İttihat ve Terakki hareketi, ikinci kuşak Jön Türklerin genel adı olmuştur (Akın, 2010: 17).

Jön Türk hareketi içinde oluşan grupların başında Ahmet Rıza Bey ve 1895 yılında Londra'da çıkarmaya başladığı Meşveret Gazetesi gelmiştir. Bu gazete bazı temel düşüncelerin savunmasını yapmış bunların aydınlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Bu düşünceler; Osmanlılık kavramının geliştirilmesi, eğitime öncelik verilmesi ve mahkemelerin düzenlenmesi olmuştur. Ahmet Rıza'nın ve Meşveret'in çizgisi Osmanlı Türk aydınlarındaki, "halka rağmen halk için" düşüncesi olmuştur (Çavdar, 2008a: 67-69).

Diğer bir grup, tarihçi Murat Bey ve 1896'da Mısırda çıkartmaya başladığı "Mizan" gazetesi olmuştur. Reformların yapılabilmesi için Avrupa'nın yardımının istenmesini, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesinin çare olmayacağını, meclise gerek

olmadığını, elit kişilerden meydana gelen bir parlamento biçiminde tasarlanan Meşveret'in faydalı olacağını, halkın eğitime kadar yönetime etkin bir şekilde katılamayacağını savunmuşlardır (Burak, ty: 299).

Bir diğer Jön Türk grubu Abdullah Cevdet olmuştur. 1904 yılında Cenevre'de çıkardığı "İttihat" isimli bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi Cumhuriyet döneminde bile yayın hayatını sürdürmüştür. Bu dergi Batı kültürü ve laik toplum lehine, anti-monarşist ve radikal bir çerçevede yayın yapmıştır (Burak, ty: 299).

Başka bir grup ise Osmanlı Gazetesini çıkaran muhaliflerdir. Gazetelerinde ihtilal, Batı emperyalizmi, laiklik, padişaha karşı sivri eleştiriler gibi konuları yazmışlardır (Burak, ty: 299).

Jön Türk hareketi içerisinde Prens Sabahattin'in düşüncelerinin oluşması, bu hareketi etkilediği kadar, değişik ölçülerde günümüze kadar gelen düşün akımlarını ve faaliyetlerini de etkilemiştir. Osmanlı Meclisi Mebusan'ından, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, ondan da çok partili yaşamın meclislerine kadar uzanan siyasal kutuplaşmanın kökeninde yer almış ya da en azından bu kutuplaşmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Prens Sebahattin'in düşüncesinde bugün de önemini koruyan konu demokrasi anlayışı olmuştur. Meclis ona göre, "müphem ve kendisince tayin edilecek bir milli iradenin bulucusu değil, bir kontroller sisteminin üst kademesi " olacaktır (Çavdar, 2008a: 81-82).

Bu dağınık "Jön Türk" Hareketini bir çatı altında toplamak ve ortak bir program oluşturmak amacıyla 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te bir toplantı yapılmıştır. Padişahı devirmek için yapılacak ihtilale ordunun katılıp katılmaması ve dış yardım istenip istenmemesi konusunda temel fikir ayrılıkları, bu toplantıda iki ana grubun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Prens Sabahattin'in başını çektiği grup, ordu ve yabacı kaynakların desteğini istemiştir. Bunlara müdahaleci grup adı verilmiştir. Bunlar ana teşkilattan ayrılmış ve "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Ahmet Rıza Bey'in başında bulunduğu ve muhalif görüşü savunan grup ise cemiyetin adını " Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" şeklinde değiştirmiştir. Bundan böyle de Jön Türklerin en ileri temsilcisi olmuştur (Burak, ty: 300).

İttihat ve Terakki'nin en önemli yapısal sorunu Fırka-Cemiyet ayrılığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan problemler olmuştur. İttihat Terakki'nin bir parti mi, yoksa

cemiyet mi olduğu sorusu yalnızca muhalifleri değil, aynı zamanda kendi üyelerinin de kafasını karıştıran bir konu olmuştur. Bir süre hem cemiyet hem de fırka olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Cemiyet'in rolünün ne olduğu en çok tartışılan bir sorun olmuştur. Bir taraftan, kendilerine kutsallık sağlanan Cemiyet sıfatından vazgeçmeme arzusu diğer taraftan "Avrupalı bir siyasal parti" olma isteği gibi iki çelişik amaç, örgüt üyelerini uzun süre uğraştırmıştır (Tunaya, 1998: 64). Bu ikilik 1913 yılına kadar sürmüştür. Yapılan kongreler fırkanın değil, fakat cemiyetin kongreleri olmuştur. 1913 yılında Babıali baskınından sonra İttihatçıların tekrar siyasal hayata egemen olması ile 1913 yılında yapılan kongrede artık Cemiyet- Fırka ayrılığı giderilmiş ve "Cemiyet" sözü kaldırılarak "Fırka-i Siyasiye" (siyasal parti) kullanılmıştır (Teziç, 1976: 202).

2.2.3.1.2. Jön Türkler ve Muhalefet

31 Mart İsyanı sayesinde devlet yönetimini tamamen eline alan İttihat ve Terakki başka partilerin kurulmasını yasaklamamıştır. Baskı önlemleri ile daha önce sindirdiği muhalefet, meclis içindeki ve dışındaki partileşme çabaları ile tekrar ortaya çıkmışlardır. Meclis içinde gerek bazı ittihatçı milletvekilleri tarafından (Ahali Fırkası) gerek azınlık milletvekilleri tarafından (Hürriyet Pervan Mutedil Fırkası) İttihatçı yönetime karşı muhalefet yapılmıştır. Meclis dışında kurulan partiler ise muhalefetlerini, meclisteki bazı milletvekillerinin desteğini alarak yapmışlardır. Fakat belirtmek gerekir ki bu dönemde muhalefet bu partilerin kendi başlarına yapmış oldukları çalışmalar olmayıp, hepsinin tek bir çatı altında bir araya gelerek kurdukları Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bünyesinde gerçekleşmiştir (İ. Türe, 2013: 43). Bu parti daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere, II. Meşrutiyet'in en güçlü ve en büyük muhalefet partisi olmuştur. İttihat Terakki karşısında, onun modelinde oluşmuş ve muhalefetin en yüksek aşamasını temsil etmiştir. Yönetimde egemenliğini giderek artıran fırka İttihat ve Terakki ile sert çatışma ve mücadelelere girmiş ve bu parti karşısında oluşan tüm muhalefet partilerinin teker teker döküldüğü bir göl olmuştur (Tunaya, 1998: 295-296).

Bu kadar farklı görüşü ve hedefleri olan siyasi partileri aynı ortak paydada buluşturan, tek bir muhalefet çatısı altında toplayan en önemli neden, şüphesiz İttihat ve Terakki yönetimine tepki ve onun iktidar olmasına karşı tahammülsüzlük olmuştur. Sürekli katılımlarla genişleyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, meclis içinde ve dışında ciddi bir güç oluşturmuştur. Dönem içerisinde gelişen olaylar ve seçimler muhalefet

hareketinin ciddiliğinin İttihat ve Terakki Tarafından anlaşılmasını sağlamıştır. Bu durumu kavrayan İttihat Terakki, hem muhalefetten kurtulmak hem de kendi üyelerini kontrol altına almak için, hükümetin meclis üzerinde egemenlik kurması yolunda girişimlere başlamıştır. Bu girişimler burada fazla ayrıntısına girmeyeceğimiz önemli sonuçlar doğurmuştur. Meclis'in feshedilmesi, sopalı seçimler, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi, Babıali baskını gibi çok önemli olan olaylar meydana gelmiştir. Bu sonuçlar bu dönemdeki iktidar muhalefet ilişkilerini, bir parti çekişmesinden çok parti savaşı diyebileceğimiz bir niteliğe büründürmüştür. Her iki taraf da birbirine karşı acımasız ve tahammülsüz davranmış ve iktidarı elde edebilmek için meşru olmayan yolları zorlamaktan geri durmamışlardır (Tunaya, 1998: 300-302).

İttihatçılar, II. Meşrutiyette, bir süre Osmanlılığı benimsemiş gözükmüşlerdir. II. Meşrutiyet'in çeşitli unsurlarından oluşan Osmanlı toplumu içinde Türkçülüklerini gizlemeye çalışmışlardır. Fakat öte yandan da Türkçülüğün korunması ve yükseltilmesi için çalışmışlardır. Çeşitli topluluklardan oluşan Osmanlı toplumunda, açıkça Türkçülüğü savunmak, imparatorluğun dağılması ihtimalini ortaya çıkarabilirdi. O yüzden İttihatçılar dış görünüşte Osmanlıcı görünmüşlerdir. Diğer yandan Türkçülüğü savunmak Meşrutiyet'e ters düşen bir hareket olacağından böyle bir politika izlemişlerdir. Çünkü Osmanlı parlamentosunda temsil edilenler, farklı milletlere mensup kişilerdi. Böyle bir mecliste azınlıkta kalmak Türkçülüğün iflasına yol açabileceğinden bu şekilde davranmışlardır (Teziç, 1976: 205).

Babıali baskınından sonra iktidarı ele geçirdikleri halde meclisi itaatkâr bir makine haline getirebilme imkânına sahip oldukları için parlamentolu düzenden vazgeçmemişlerdir. Bu şekilde davranarak bir şey kaybetmeyecekleri gibi, anayasa ilkelerine saygı göstermeleri onlar için bir kazanç olacaktı. Çünkü anayasa ilkelerine bağlılık İttihatçıların var oluş nedeni olmuş ve padişaha karşı etkili bir silah olarak kullanmışlardır. İhtilali anlamsız kılmak yerine meşruti idare biçimi benimsemiş ve başka partilerin kurulmasına da müsaade etmişlerdir (Teziç, 1976: 206).

Jön Türkler, en büyük başarısızlığa uğradığı alanda en büyük hizmeti görmüşlerdir. Özgürlük mücadelesinde onların çok partili, liberal demokrasi anlayışı daha sonraki kuşaklara aktarılmıştır. İktidar ve Terakki'nin iktidara gelişinin ilk altı

ayında bu alanda kendini belli eden hürriyet, halkın hafızasında yer alarak daha sonraki hürriyet ve demokrasi mücadelelerinin tetikleyicisi olmuştur (Karpaz, 2010: 117).

Türk siyasi hayatında çok partili sisteme geçiş olarak adlandırdığımız 1946-1950 dönemi arasındaki iktidar muhalefet (CHP-DP) ilişkilerini, bu dönemde yaşanan gelişmelere benzetmemiz mümkündür:

Her iki tarafta da güçlü bir iktidar partisi ve güçlü bir muhalefet partisi bulunmaktadır. Her iki dönemdeki partiler de birbirlerinin varlıklarından rahatsız olmuşlar ve birbirlerine tahammül edememişlerdir. Her iki dönemdeki partiler arasında sürekli siyasi bir çekişme olmuş bu çekişmeler meclis içinde sert kavgalara dönüşmüştür. Her iki dönemdeki iktidar partileri iktidarlarını korumak için kanunları kendi çıkarları noktasında kullanmışlardır (Seçim Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu, vb.). Her iki dönemde de yapılan seçimlerde (1912-1946) seçimlere iktidar partisi tarafından hile karıştırıldığı öne sürülmüştür ve seçim sonuçlarının şaibeli olduğu savunulmuştur. Her iki dönemde de iktidar her ne kadar karşısında güçlü bir muhalefet istemese de çok partili hayata karşı çıkmamışlardır. Her iki iktidar partisi de iktidarı paylaşmak istemediklerinden muhalefet ile sert mücadeleler girmişlerdir. İttihat Terakki'nin Babıali baskını ile iktidarı ele geçirmesine karşı muhalefet partisini kapatmamış ve çok partili bir hayat görüntüsü vermeye çalışmıştır. Böylece meşrutiyet rejimine uygun hareket ettiklerini ve anayasal ilkelere bağlı olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde de CHP, iktidarına rağmen karşısında bir muhalefet partisinin bulunmasına karşı çıkmamış hatta bu partinin kurulmasında da ön ayak olmuştur. Çok partili bir hayatın, o zaman dışarıda ve içeride yaşanan olaylar neticesinde gerekli olduğunun bilincinde olması CHP'yi böyle davranmaya sevk etmiştir.

2.2.3.2. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Sonrasında Yaşanan Olaylar

Osmanlı siyasal rejiminde 1908 yılının 23 Temmuzuna değin açık bir çoğulculuk bulunmamıştır. Bu tarihte ise Osmanlı tarihinde ilk kez "Hürriyet'in ilanı" adıyla, meşrutiyetçi bir yönetimin açılış töreni olmuştur. Bu aynı zamanda çok partili hayatın da başlangıcı olmuştur. Yakın tarihimizde "İkinci Meşrutiyet" olarak adlandırılan bu dönem (1908-1918) Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde ileri ve güçlü adımlara sahip olmuştur. Bu dönem II. Abdülhamit Han ile özdeşleşmiş bir döneme son vermiş

ve Jön Türkleri tüm ülkede hâkim kılmış ve iş başına getirmiştir. Kanun-i Esasi’de yapılan değişikliklerle kamu özgürlükleri ve yelpazesini genişletmiş, üstlerindeki baskıları kaldırmış, toplanma ve dernek kurma özgürlüklerini getirmiştir (Tunaya, 1998: 35).

II. Meşrutiyeti karakteri itibari ile Osmanlı Devleti’nin tasfiyesi ve yeni bir devletin ortaya çıkmasında rol oynayacak seçkin bir kadronun olduğu bir dönem olarak adlandırmak doğru olabilir. Çünkü 1908 devriminden sonra İktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkenin kaderine 1918 yılına kadar egemen olmuş ve aynı zamanda devletin dış politikasına da yön vermiştir (Birecikli, 2008: 221). Bu açıdan II. Meşrutiyet dönemi çok önemli olup incelenmeye değer bir önem taşımaktadır.

9 Haziran 1908’de Reval’de İngiltere Kralı yedinci Edward ve Rus Çarı Nikola bir araya gelmişlerdi. Her iki hükümdar Uzak ve Yakın Doğu’da tampon bölgeler kurma ve Almanya’ya karşı bir denge politikası kurma konusunda fikir birliğine varmışlardır. Liderler yayınladıkları bildiride Makedonya sorununa ve reformlara da değinmişlerdir. Bu bildiri İttihat ve Terakki tarafından Rumeli’nin paylaşılacağı, II. Abdülhamit’in ise bu gelişmelere razı olacağı şeklinde anlaşılmıştır (Engin, 2009: 69). İttihat ve Terakki Cemiyeti bu şartlar altında harekete geçmeye karar vermiştir. Binbaşı Enver’in ve Kol Ağası Arnavut Niyazi Bey’in Haziran sonlarında genç subaylardan ve gönüllü sivillerden oluşan silahlı çeteleri ile dağlara çıkması, hareketi açık bir isyana dönüştürmüştür. Yeni çetelerin katılması ile Makedonya dağlarındaki isyan büyümüştü. İsyanı bastırmak için Makedonya’ya gönderilen taburların bir kısmı İTC saflarına geçerken bir kısmı da öldürülmüştü. İTC, Müslüman halk arasında propagandalar yapmaya başlamıştı. Anayasanın ilanı için saraya telgraflar yağdırmaya başlayan İTC, talepleri karşılanmaz ise başkente yürüyecekleri ve padişahı tahttan indirecekleri şeklinde hükümeti tehdit etmeye başlamışlardır (Gürboğa, 2013 :5). Bu yeni durumun ortaya çıkması sadece padişaha yapılan tehditle ilgili olmamıştır. İçte ve özellikle dışta meydana gelen olumsuz gelişmelerin yanı sıra bir de meşrutiyet tartışması gerilimini ortaya çıkarmak ülkeyi daha da zora sokabilirdi ve padişahın buna dayanacak gücü kalmamıştır (Doğan, 2009: 66). O yıla kadar meşrutiyete şiddetle karşı çıkan II. Abdülhamit yaşlılığın getirmiş olduğu psikoloji ile de daha fazla direnememiştir. Çevresine ‘‘Artık suyun akışına gideceğini’’ söylemişti. Bu söz meşrutiyetin padişah tarafından kabul edildiği anlamına gelmişti ve 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan

edilmişti. Meşrutiyet'in ilanı, Kanun-ı Esasi'nin seçimlerle ilgili hükmünün yürürlüğe sokulması ve meclis kapandıktan 6 ay sonra yapılması gerektiği halde 1878 yılından beri gerçekleştirilmeyen Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması anlamına gelmekteydi (Engin, 2009: 69). Meclis-i Mebusan bütün kısıtlayıcı hükümlerine rağmen Osmanlı Türk tarihinin ilk temsili yasama organı olmuştur. Osmanlı kurumları içinde seçimle gelen tek organ Mebusan Meclisi olmuştur (Akın, 2010: 22). Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte Kanun-ı Esasi yeniden yürürlüğe konulmuş ve hemen seçim hazırlıklarına başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan bu ilk seçimlere İttihat Terakki ile Prens Sabahattin'in fikirlerine dayanan Liberal görüşlü Ahrar Fırkası katılmıştır (Doğan, 2009: 66). 1908 seçimleri Türkiye tarihinin ilk çok partili seçimleri olmuştur. Mebus listelerinde Rum, Ermeni, Slav, Arap, Kürt, Musevi, gibi başlıca etnik ve dini unsurların mebusları da yer almışlardı. Seçimleri büyük bir üstünlükle İTC kazanmıştı. Ahrar fırkası ise sadece bir mebus çıkarabilmişti. Seçimlerle iş başına gelen meclis 281 mebustan oluşmuş ve imparatorluğun kozmopolit yapısını yansıtan temsil gücü yüksek bir birleşime sahip olmuştu. II. Meşrutiyet'in ilk parlamentosu 17 Aralık 1908'de Sultan Ahmet'teki Darülfünun binasında toplanmıştı (Gürboğa, 2013: 6). Meclis II. Abdülhamit'in nutku ile açılmıştı. Bu kez nutku okuyan Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey olmuştu. Bu yeni dönemle birlikte Padişahlık kurumunun karşısında parlamento yükselmışti. Ve daha sonra yapılan anayasa değişiklikleri ile de meşruti düzene geçişin temelleri atılmıştır (Tanör, 1985: 22).

Sonuç olarak Meşrutiyet dönemin kendine özgü şartları içerisinde, yine bu şartların oluşturduğu ve komiteleşen bir cemiyet tarafından gerçekleştirilen üstten gelen, halk baskısının söz konusu edilemeyeceği bir ihtilal neticesinde ve padişahın beklenmeyen mütevekkil tavrı ile ilan edilmiştir (Küçükkılınç, 2011: 404).

2.2.3.2.1. Otuz Bir Mart İsyanı

Tarihimizde 31 Mart İsyanının ele alınış biçimi sembolik siyasi önemi ile açıklanabilir. Modernleşmeci cephe açısından olay bir irtica eylemi iken, tutucu kesim açısından olay, İttihat ve Terakki'nin Sultan Abdülhamit'i tahtan indirme tertibi olmuştur (Akın, 2010: 33). Meşrutiyet'in ilk günlerinde her kafadan bir sesin çıktığı, herkesin her istediğini söyleyip yazabildiği bir ortam gelişmiştir. Meşrutiyetçi hareketin en güçlü kanadı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı tam olarak ele

geçiremeyerek dolaylı bir denetim kurması, siyasal istikrarsızlığa yol açmış, halk arasında da yaygın çalkantılar doğurmuştur (Engin, 2009: 73). Prens Sabahattin'in fikirlerine dayanan Ahrar Fırkası da seçim yenilgisinden sonra basın yoluyla muhalefeti şiddetlendirmiştir ve İttihatçı taraftarı gazetelerin destek vermesi ile siyasal ortam gittikçe gerilmiştir. Muhalif bir gazetecinin vurulmasından sonra İTC aleyhine gösteriler başlamıştır (Gürboğa, 2013: 6). Bu olay Volkan gazetesi yazarı Derviş Vahdeti'nin başını çektiği bir grup tarafından protesto edilmiş ve şeriat düzeni lehine gösteriler başlamıştır (Doğan, 2009: 69).

12 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'daki bazı askeri birliklerin ani bir biçimde ayaklanması üzerine, eski takvime göre 31 Mart İsyanı olarak adlandırılan ayaklanma başlamıştır. İstanbul'daki Makedonya taburları subayları esir alınmıştır. Çok sayıda medrese öğrencisi ve 'softa' medrese binasına yürümüştür. Ertesi gün bir kısım asker ve ulemanın isyancılara katılması ile isyan kitlesel bir boyut kazanmıştır. İsyancıların sözcüleri bazı bakanların azledilmesi, İttihatçı subayların sürgüne gönderilmesi, meclisin İttihatçı başkanı Ahmet Rıza'nın görevden alınması, bazı İttihatçı vekillerin İstanbul'dan uzaklaştırılması, şeriatın geri getirilmesi ve isyancı askerler için genel af talebinde bulunmuşlardır. Hükümet, isyanı bastırmak için taleplerin bir kısmı yerine getirmek zorunda kalmıştır (Gürboğa, 2013: 6).

31 Mart olayı adıyla bilinen bu olay, on bir gün devam etmiş ve bu isyan sırasında birçok kişi öldürülmüştür. Meşrutiyet'in kurtarılması ve isyanın bastırılması için "Hareket Ordusu" adı verilen bir ordu Selanik'ten İstanbul'a sevk edilmiştir (Doğan, 2009: 69). Mahmut Şevket Paşa komutasındaki bu ordunun Kurmay Başkanı Mustafa Kemal olmuştur. Ordu önce Yıldız Sarayını kuşatmış ve isyanı üç günde bastırmıştır (Yıldız, 2009: 27).

31 Mart İsyanından kısa bir süre sonra çoğulcu siyasal yaşama geri dönmüştür. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri çeşitli sınıfsal, etnik, dinsel, entelektüel ve mesleki grupların dernekler, siyasi partiler, meslek örgütleri ve dergiler etrafında örgütlenmeleri olmuştur (Gürboğa, 2013: 6).

2.2.3.2.2. II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi

İstanbul'daki ayaklanmaların bastırılması ve Hareket Ordusunun duruma hâkim olmasına üzerine, İstanbul'daki milletvekilleri ve ayan bir araya gelerek "Meclis-i Umumi-i Milli" adı altında toplanmıştır (Doğan, 2009: 69). Bu meclis, Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile Ayan (senato) Reisi Sait Paşanın öncülüğünde toplanmıştır. Yapılan toplantıda sultanın rejime olan sadakati sorgulanmıştır. Kendini "hall ü akd"e yetkili bulan meclis sultanı tahttan feragate zorlamak veya hal' etmek seçeneklerinden ikincisinde karar kılmıştır. Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi'den isteksizliğine rağmen alınan hal' fetvası ve Meclis-i Umumi kararı ile Sultan II. Abdülhamit oy birliği ile tahttan indirilerek, yine oy birliği ile Hanedan-ı Ali Osman'dan ekber ve erşet evlat (Anayasa'daki seniorat kuralı uyarınca) Veliaht Mehmet Reşat tahta çıkarılmıştır (Akın, 2010: 35).

2.2.3.3. II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Hayat

2.2.3.3.1. II. Meşrutiyet ve Parlamento

20. yüzyılın başlarında Osmanlı aydınlarına meşrutiyetin yeniden ilanı konusunda cesaret ve ilham veren iki gelişme olmuştur. Birincisi, 1905 yılında Uzak Doğu'da Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi olmuştur. Bir Asya Devleti olan ve meşrutiyetle yönetilen Japonya'nın Batılı bir devlete karşı galip gelmesi, meşruti bir idare ile Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı başarıyı gösterebileceği umudunu doğurmuştur. İkinci gelişme ise İran'daki meşrutiyet hareketi olmuştur. Bu durum ise Kuran'ın anayasal bir rejime engel olmadığına bir kanıt olmuş ve Müslüman bir ülkede halkın, hükümdarından anayasal bir belge alabildiğinin bir örneği olmuştur (Durdu, ty: 301).

Kanun-u Esasinin tekrar yürürlüğe girmesi Meclis-i Mebusan seçimlerinin yeniden yapılması anlamına gelmiştir. Bu tarihten Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle çıkışına kadar süren II. Meşrutiyet Dönemi, dış görünüşü ile çok partili bir hayat ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan partilerin en büyük özellikleri gizlilikten sıyrılmak olmuştur (Teziç, 1976: 181).

Osmanlı Devleti ilk on yıl içinde dört buçuk yılı biraz aşkın bir parlamento hayatına sahip olmuştur. 1908-1918 döneminin çok partili yapısı İttihat ve Terakki

Fırkasının egemenliği altında geçmiştir. Bu durum partiler arası ilişkilere doğal olarak yansınca bir ölüm kalım savaşı tüm ülkeyi kaplamıştır. İttihat ve Terakki Fırkası tüm sorunlara sahip çıkma eğilimine girince muhalefetin boy hedefi olmuş ve hızla bir kutuplaşmaya doğru gidilmiştir. Ülkede bu durum böyle olunca kaotik olaylar ortaya çıkmaya başlamıştır. Gazeteciler öldürülmüş, 31 Mart olayı, Babıali Baskını, Sadrazamın öldürülmesi gibi birçok olay meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucunda İttihat ve Terakki Partisi çok partili rejimi fiilen kaldırmış ve sistem bu partinin egemenliğine dayanan tekçi parlamentarizme dönüşmüştür. Bun durum 1918 Ekim sonuna kadar devam etmiş, Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihat ve Terakki düzeni son bulunca, yeniden anarşik bir çoğulculuk ve particilik başlamıştır (Tunaya, 1998: 40).

1876 Kanun-ı Esasi padişahçı bir anayasa olduğu için, 1909 da yapılan düzenlemeler ile değiştirilerek ikinci parlamenter rejimde karar kılınmıştır. Hiçbir zaman halka indirilememiş ve toplumca benimsenmemiş bir tutku halinde, parlamenter rejim (yasama-yürütme dengesine dayanan anayasal mekanizma) araç değil bir amaç sayılmıştır. Bu istek aslında iktidar ve muhalefet bakımından ruhsuz ve samimiyezsiz kalmıştır. Ne var ki, tüm kavgalar vuruşmalar ve öldürmeler hep bu içi boşaltılmış terime dayandırılmıştır (Tunaya, 1998: 37).

II. Meşrutiyet, köklü ve uzun birikimlere dayanan bir hareket olmuştur. Baskıcı bir yönetimden meşrutiyete geçiş bir uzlaşmayla meydana gelmiştir. Padişah meşrutiyete rıza göstermiş ve karşısındaki güçler de onun tahtta kalmasını kabullenmişlerdir (Durdu, ty: 303). Sultan II. Abdülhamit'in anayasası, iki meclisli parlamento sistemini ve bütün hürriyetleri, halkın eşi görülmemiş heyecan ve mutluluk gösterileri arasında yeniden yürürlüğe koymuştur (Karpas, 2010: 101). Bu hareket, imparatorluktaki Türk ve Türk olmayan unsurların demokratik ve liberal bir anlaşma zemini içinde yaptıkları ilk ve son hareket olmuştur. Ön plandaki ideoloji “Osmanlılık” olmuştur. İmparatorluğu dış müdahalelerden koruma ve bütünlüğü sürdürme güdüsü içinde, hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet ilkelerine dayanan bir meşruluk anlayışı egemen olmuştur (Durdu, ty: 303).

2.2.3.3.2. II. Meşrutiyet ve Çok Partili Hayat

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Osmanlı tarihinde siyasi mücadeleler hız kazanmıştır. Bu mücadelelerin II. Meşrutiyet'ten itibaren siyasi partiler şeklinde organize olması, modern çağın siyasi gelişmelerini ortaya çıkarmıştır. Böylece, kişi hak ve özgürlüklerini ön plana alan parlamentarizmin ve demokratikleşmenin siyasi düzeni kurulmuştur (Haytoğlu, 1997: 46). Bu dönemde kurulan partilerin çokluğuna rağmen II. Meşrutiyetin siyasal yaşamına damgasını vuran daha önce değindiğimiz ve daha sonra da değineceğimiz iki büyük parti olmuştur: İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partileri. Fakat II. Meşrutiyet dönemi neredeyse tamamen İttihat ve Terakki hâkimiyeti altında geçmiştir. Diğer partiler dönem boyunca hep birer muhalefet olarak kalmışlardır. İttihat ve Terakki, tüm döneme damgasını vururken, zaman zaman hukuken gerçekleştiremediği iktidarını, hükümet darbeleri ve gayri meşru seçimlerle elde etmeye çalışmıştır (Teziç, 1976: 183).

Bu dönemde Kamu hak ve özgürlükleri bakımından önemli adımlar atılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere meşruluğu her zaman tartışmalı olan seçimlerin yanı sıra, seçme ve seçilme hakkı getirilmiştir. Kamu özgürlükleri alanında da, kişi özgürlüğü, matbuat özgürlüğü gibi özgürlükler güçlendirilmiş, padişahın sürgün verme yetkisi kaldırılmıştır. Bütün bunlar siyasal partilerin programlarında yer alan önemli sorunlar olmuştur (Tunaya, 1998: 37).

Bu dönem Türk siyasal hayatında seçim geleneğinin doğuşu açısından büyük önem arz etmiş, ilk kez geniş halk kitlesi siyasal iktidarı denetlemenin bir aracı olarak görülen meclise temsilciler göndermiş ve birden fazla siyasal partinin yer aldığı ilk seçimler bu dönemde yapılmıştır (Birecikli, 2008: 222). Dağılma sancıları çeken Osmanlı Devleti'ndeki siyasal etkinlikler; Tunaya'nın deyimiyle '*eşine rastlanmaz bir siyasal laboratuvar*' değerindedir. Bu laboratuvar içerisinde ortaya çıkan anayasal gelişmelerimiz, teokratik saltanattan meşruti sisteme, oradan da laik Cumhuriyete doğru bir yol seyretmiştir. Bu sürecin doğal uzantısı ise çok partili Batı demokrasisi olmuştur (Birecikli, 2008: 222).

II. Meşrutiyet Rejimi, uygulamada ortaya çıkan bazı olumsuzluklarına rağmen, birçok alanda bundan sonraki dönemlerde önemli derecede etkili olmuştur. Başlangıçta beraberce yola çıkılan azınlıkların ayrılıkçı politikalarına bir süre sonra karşı çıkılarak,

milli bir toplum ve milli bir devlet oluşturma yönünde İttihat ve Terakki'nin çabaları bu dönemde oluşmuştur. Milli egemenlik kavramı ilk kez bu dönemde söylenmeye başlanmıştır. II. Meşrutiyet ve Mütareke döneminde kurulan sayısız parti ve cemiyetler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da değişik içerik ve adlarla faaliyetlerine devam etmişlerdir. Kısaca yeni Türk Devleti'nin oluşumunda bu dönemin olumsuz sonuçlarından etkilenildiği kadar, olumlu mirasından da faydalanılmıştır (Durdu, ty: 314).

Bu miras daha sonra Türk siyasal hayatının, günümüze kadar uzanan iki büyük partileşme olayının ilk tohumlarını atmıştır. Bu dönemdeki, İttihatçı- İtilafçı çatışması daha sonraki yıllarda, Cumhuriyet döneminde, Cumhuriyet Halk Fırkası- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; CHP- Serbest Cumhuriyet Fırkası; CHP-DP mücadelesine götüren yolun ilk adımı olmuştur (Teziç, 1976: 207).

Sonuç olarak II. Meşrutiyet dönemi partilerin çokluğuna rağmen çok partili siyasal hayat özelliği göstermemiştir. Bu döneme İttihat Terakki Partisinin egemen olması hâkim tek parti sisteminin bir örneğini oluşturmuştur (Teziç, 1976: 208).

2.2.4. Babıali Baskını

İttihatçılar, Kamil Paşa Hükümetini devirmek ve çeşitli entrikalarla hükümeti elde etmek için çalışmışlardır (Doğan, 2009: 83). Balkan Savaşı'nın kritik bir aşamasında, Sadrazam Kamil Paşa'nın Doğu Trakya ile ilgili Balkan ülkeleri ile müzakere etmesi ‘‘mülkü satıyor’’ suçlamasına neden olmuştu. Babıali¹ baskınına zemin hazırlayan tutum bu olmuştur (Akın, 2010: 48-49). 23 Ocak 1913'te aralarında Enver, Talat ve Cemal Beyler de olmak üzere İttihatçı bir grup subay Babıali'ye yürümüş ve toplantı halindeki kabineyi basan ittihatçılar Sadrazam Kamil Paşayı istifaya zorladıkları gibi, Harbiye Nazırı Nazım Paşayı da öldürmüşlerdir. Kamil Paşa yerine Sadrazamlığa Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir. Siyasal tarihe Babıali baskını olarak geçen bu darbe, İTC'nin siyasal iktidarının pekişmesini sağlamış ve İTC iç siyasete tamamen hâkim olmuştur (Gürboğa, 2013: 7).

¹ Babıali: Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da Sadaret (Başbakanlık), dahiliye ve hariciye nezaretleri (İçişleri ve dışişleri bakanlıkları) ile Şurayı Devlet (Danıştay) dairelerinin bulunduğu yapı. Osmanlı Hükümeti.

2.2.5. Son Osmanlı Meclisi Ve İstanbul'un İşgali

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sivas Kongresi'ni engellemeye çalışan Damat Ferit Paşa Hükümeti ile ilişkilerin bitirilmesi sonucu, etki alanı İstanbul ve civarı ile sınırlı kalan hükümet 1 Ekim 1919'da istifa etmiştir (Gürboğa, 2013: 13). Yeni kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti, Sivas Kongresi'nde oluşan Heyet-i Temsiliye'ye yakınlaşmaya başlamıştı. Bu doğrultuda Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalar yapmış bunun sonucunda 20-22 Ekim tarihlerinde Amasya'da görüşmeler yapılmıştır. Yapılan bu görüşmeler sonunda hükümet ile Heyet-i Temsiliye arasında üçü açık ikisi gizli beş protokol imzalanmıştır. Tarihimize *Amasya Protokolleri* olarak geçen bu kararlara göre, hükümet ile Heyet-i Temsiliye arasında bir anlaşmazlık bulunmadığı, gayri Müslümlere ayrıcalık tanınmayacağı, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Hükümeti tarafından hukuken tanınacağı ve Paris Barış Konferansına katılacak delegelerin Heyet-i Temsiliye'nin istediği kişiler arasından seçileceği ve Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması ve seçimlerin bir an önce yapılması kararları alınmıştır (Beyoğlu, 2009: 112-113).

Meclis-i Mebusan Mondros Mütarekesi'nden sonra 21 Aralık 1918'de son Osmanlı Padişahı Vahdettin tarafından kapatılmıştı. 18 Aralık 1919 tarihinde yapılan seçimlerden sonra, 12 Ocak 1920 de tekrar açılmıştır. Meclis Milli mücadeleyi desteklemiştir. Rauf Bey başkanlığında kurulan "Felah-ı Vatan Grubu", "Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin savunuculuğunu yapmıştır. Bu meclis yapılan tüm tehditlere rağmen 11 Nisan 1920'ye kadar görev yapmıştır. Bu meclisin yapmış olduğu en önemli iş; 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millîyi kabul etmesi olmuştur. Misak-ı Millîyi, Kuvayı-i Milliyetçiler de olduğu gibi kabul etmişlerdir (Yıldız, 2009: 62). Misak-i Milli, Müdafaa-i Hukuk grubu tarafından hazırlanan ve Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarına dayanan, Milli mücadelenin siyasal hedeflerini oluşturan milli bir metin olmuştur. Misak-ı Milli kararları ile Kuvay-ı Milli davasının haklılığı ve meşruluğu tanınmış hedeflenen sınırlar ilan edilmiştir (Doğan, 2009: 156).

Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması, Misak-ı Millînin kabul edilmesi İtilaf Devletlerini aşırı derecede rahatsız etmiştir. Tam işgal için bahane arayan bu işgal devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmiştir. İşgal sonrasında bazı milletvekilleri tutuklanmış bazıları ise Malta'ya sürgün edilmiştir. 18 Mart 1920'de son toplantısı

yapan Mebusan Meclisi, mevcut koşullar altında faaliyet gösterebilmesinin imkânsız olması neticesinde dağılmıştı (Gürboğa, 2013: 14).

2.2.6. 1908 Sonrasındaki Dönemde Çok Partili Siyaset Uygulamalarını Hazırlayan Sebepler

1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesi, cemiyet kurma özgürlüğünü getirerek partilerin gizlilikten kurtulup hür bir şekilde faaliyetlerini gerçekleştirmelerine imkân sağlamıştır. 1909'da Anayasa'da yapılan değişiklik, cemiyet kurma özgürlüğünü getirdiği gibi bu cemiyetlerin kanuni bir düzenlemeye tabi tutulmasını öngörmüştür. (1909 tarih ve 310 sayılı kanun). Dolayısıyla bir taraftan bu kanunla partiler politik düzenin meşru unsurları olurken diğer taraftan da, II. Meşrutiyet döneminde yapılan iki genel seçim (1908, 1912) ile bir yerel seçim, seçmenlerin her şeyden önce partiler arası rekabet ve muhalefet kavramına alışmasını sağlamıştır (Sarıbay, 2001: 360).

31 Mart İsyanından sonra çoğulcu siyasal yaşama geri dönmüştür. Bu tarihten sonra ortaya çıkan partilerin temel amacı II. Abdülhamit yönetimini değiştirmek ve anayasayı tekrar yürürlüğe koymak olmuştur. Bu partilerin başında da daha önce de bahsetmiş olduğumuz, daha sonra adını İttihat ve Terakki Fırkası olarak değiştirecek İTC gelmektedir. İTC'nin sosyal, kültürel, siyasi ve ideolojik fikirleri kurmuş oldukları partinin temelini oluşturmaktadır.

Yukarıda saydığımız fikirlerin oluşmasında İTC'nin kurucularının doğdukları ve geldikleri çevreler etkili olmuştur. Kendilerine has bir anlayış ve dünya görüşüne sahip olmuşlardır. Bu görüş, onların Batı hayranlığı, laikliği, maddeciliği, elitistliği ve otoriter tavırları, yararlanmış oldukları dış kaynaklı yayınların ve Avrupa'da kaldıkları zaman edindikleri bilgi ve tecrübenin sonucu olarak şekillenmiştir (Zürcher, 1992: 13'den Aktaran: İ. Türe, 2013: 34). Tüm bunların etkisi ve yetiştirme tarzları İTC'nin fikri hareketleri üzerinde etkili olmuş ve ülke geleceğini kurtarmak adına giderek siyasi bir kimliğe bürünmüşlerdir.

İTC imparatorluğun toprak bütünlüğünün sağlanması ve farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşama iradesi göstermesi için anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ve yapılacak seçimlerde meclisin yeniden açılmasını istemiştir (Gürboğa, 2013: 3). Bu harekettekiler, imparatorluğu yeniden güçlü hale getirmeyi ve Türk

hâkimiyetinin devam etmesini sağlamayı hedeflediklerini savunmuşlardır (Ramsour, 2001: 13). Aynı zamanda Bu kişiler meşrutiyet idaresini ülkenin tek çıkış noktası olarak görmüşlerdir (Engin, 2009: 64). Kısaca Meşrutî ve anayasal bir sistem getirerek Osmanlı toprakları üzerinde dış güçlerin müdahalesini teşvik eden bir unsur olarak devletin ayrılıkçı azınlık milliyetçiliğinin önüne geçeceklerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit altından kurtaracaklarını, tüm topluluklara mecliste temsil hakkı verilirse imparatorluğun etnik ve dini birliğinin sağlanacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak bundan daha çok istedikleri şey ise II. Abdülhamit'i tahtan indirmek olmuştur (İ. Türe, 2013: 31).

Burada ortaya çıkan başka bir nokta ise, diğer partilerin II. Abdülhamit yönetimine son vermesi ve anayasayı değiştirme amaçlarının dışında ortaya çıkış sebepleri olmuştur. İTC'nin daha önce baskılarla sindirmiş olduğu muhalefet İTC'ne karşı bir güç güç oluşturmak için partileşme çabaları ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat bu partilerin kendi başlarına yapmış oldukları çalışmalar yeterli olmamış farklı görüş ve hedefleri olmasına rağmen İTC'nin iktidarına bir tepki göstermek ve onun karşısında güç oluşturmak için tek bir muhalefet çatısı altında toplanmaya başlamışlardır. Bu partiler içlerinde çok çeşitli görüşleri barındırmaktaydı. Kimileri liberal, kimileri İslamcı, kimileri sosyalist görüşleri yansıtmışlar, kimileri ise herhangi bir ideolojiye sahip olmayıp genellikle kişisel sebeplerden dolayı ortaya çıkmışlardır. Özetle, bu partilerin birçoğunun İTC'ne karşı birleşip muhalefeti tek elde toplaması sonucu Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi bir muhalefet partisi ortaya çıkmıştır.

Hürriyet kelimesinin anlamı açıktı, itilaf ise birleşme anlaşma anlamına gelmekteydi. Kısaca bu bir partinin ötesinde, her türlü düşünceyi ve eğilimi içeren bir blok hareketi olmuştur (Çavdar, 2008: 138).

İktidar Partisinin, tüm sorunlara sahip çıkma eğilimi, diktatörce yönetimi, muhalefet partisinin iktidara gelmek istemesinin en önemli sebebini oluşturmuştur. İktidar ile muhalefet arasında yaşanan daha önce bahsettiğimiz gelişmeler gerçekte imparatorluğun yakasını bir türlü bırakmayan etnik, dinsel ve sosyal çekişmelerin bir yansıması olmuştur (Karpas, 2007: 14). Bu mücadeleler, sonuç itibari ile dönemin şartları içerisinde siyasi partiler şeklinde organize olup ortaya çıkmış ve tek bir amaç için birleşmişlerdir.

Bu dönemde üç partileşme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bunlar; ihtilalden sonra gelen, Mizancı Murat'ın temsil ettiği İslamcı görüş; Prens Sabahattin'in merkeziyetsizlik görüşü; Ahmet Rıza'nın temsil ettiği merkezi imparatorluk görüşü siyasal planda partileşme sürecinin başlangıcı olmuşlardır (Berkes, 1973: 358'den Aktaran Teziç, 1976: 206). Bu üç partileşme eğilimi içinde, İslamcı görüş "İttihatı Muhammedi" adı altında örgütlenmiş, fakat siyasi bir parti olamamıştı. Prens Sabahattin'in temsil ettiği ademi merkeziyetçi görüş, önce Ahrar Fırkası olarak ortaya çıkmış, daha sonra Hürriyet ve İtilaf çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Ahmet Rıza'nın temsil ettiği görüş bunlar arasında daha önce de bahsettiğimiz gibi en eskisi ve en güçlüsü İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur (Teziç, 1976: 207).

Bu dönemde bu partilerin ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinin başında anayasada yapılan değişiklikler ve düzenlemeler olmuştur. Parti kurma özgürlüğünün getirilmesi, cemiyetlerin gizlilikten kurtulmasını sağlamış, bunun sonucunda demokrasinin gelişmeye başlaması ve çok sesliliğin artması bu partilerin kurulmasını hızlandırmıştır (Metin, ty: 9-10).

Diğer partilerin ortaya çıkışı Osmanlı siyasal hayatında bir muhalefet kültürünün oluşmasında önemli bir katkı olmuştur. Bu durum daha önce Osmanlı Devleti'nde muhalefet gruplarının olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu durum muhalefetin açık ve görünür bir şekilde kanuni bir çizgide varlığının kabul edilmiş olmasıdır. Bu partilerin kurulması Osmanlı toplumunu meşru muhalefet olgusu ile karşılaştırmıştır (Kaluç, 2013: 104).

Sonuç olarak İTC'nin Meşrutiyet'in ilanından sonra izlemiş olduğu politikalar birçok kişi ve kesimi rahatsız etmiş ve bu kişiler İTC'ne karşı muhalefete geçmişlerdir. Gerek muhalefetin gerekse demokratik bir düzenin sonucu olarak İttihat ve Terakki karşısında çok sayıda siyasi parti ortaya çıkmıştır. Bu durum demokrasi adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilirken; İTC'nin hürriyet ve meşrutiyet yanlılarının duygu ve isteklerine tercüman olmadığına açıkça bir göstergesi olmuştur. Bu gelişmeler meşrutiyet yanlıların parçalanmasına ve her parçanın farklı hedef ve idealler uğruna mücadele vermesine yol açmıştır (Metin, ty: 9-10).

1908 devriminden günümüze miras kalan siyasal partilere çalışmamıza bütünlük sağlamak adına değinmekte fayda vardır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu

dönemde kurulan önemli partilerin kuruluş amaçları ve yapmış oldukları çalışmalara kısaca değinilecektir.

2.2.7. Cumhuriyet Öncesi Kurulan Siyasi Partiler

2.2.7.1. II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi Dışında Kurulan Siyasi Partiler

2.2.7.1.1. İlk Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağladığı için ve buna nazaran hürriyet ortamı sağladığı için 1908 yılında karşısında bir rakip bulunamamıştır. Yapısal bakımdan bir eşi olmayan kitle oluşumu niteliğindeki Cemiyet 1913'e kadar hükümetleri kontrol altında tutan, arka planda yöneten bir güç haline gelmiştir. Fakat Cemiyetin tecrübesizliği ve daha da önemlisi komitacı yöntemler sergileyen baskıcı uygulamaları sebebi ile İTC karşısında çok kısa zaman içerisinde çığ gibi bir muhalefet oluşmuştur. Bu partiler içlerinde çok çeşitli görüşleri barındırmaktaydı. Kimileri liberal, kimileri İslamcı, kimileri sosyalist görüşleri yansıtmışlar, kimileri ise herhangi bir ideolojiye sahip olmayıp genellikle kişisel sebeplerden dolayı ortaya çıkmışlardır. Ancak tümünün bir araya geldiği ortak nokta ise İTC ye karşı oluşan bu muhalefet olmuştur. Bu ortak nokta, bu partilerin birçoğunun İTC'ne karşı birleşip muhalefeti tek elde toplaması sonucu HİF ortaya çıkmıştır (F. Türe, 2013: 59). İlerleyen bölümlerde bu partilerin önemi göz ardı edilmeyerek tek tek ele alınacaktır.

21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçü ideolojisine, merkezîyetçi ve baskıcı siyasetine karşı örgütlenmiş ve sıkı bir muhalefet olmuştur (Sarıbay, 2001: 38). Bu parti, kendisine katılan siyasi partilerin mebusları ile birlikte meclis içinde ve dışında güçlü bir muhalefet mekanizması geliştirmiştir. Bu muhalefet karşısında iktidar partisi şiddetli tedbirler almak zorunda kalarak meclisi dağıtmak zorunda kalmıştır (Tökin, 1965: 50-51). Bu nedenle 1912 yılında yapılan genel seçimleri kazanmak için her türlü yola başvuruldu. "Sopalı Seçim" olarak bilinen bu seçimde ancak altı Hürriyet ve İtilafçı mebus seçilmeyi başarmıştı (Engin, 2009: 75).

Mahmut Şevki Paşaya yapılan suikasttan sorumlu tutulmaları üzerine birçok üyesi, İttihat ve Terakki Partisi tarafından Sinop'a sürüldü; bir kısmı da başka şehirlere kaçmıştır (Tökin, 1965: 50-51).

Fırka ile ilgili, hükümete ait bir fesih kararı bulunamamıştır. Aynı zamanda fırkanın kendisini kapatması ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanamamıştır. (Tunaya, 1998: 313).

Ancak, mütareke döneminde (1918) ittihatçıların iktidarı terk etmesi ve büyük bir kısmının ülkeden kaçması ile yeniden aktif hale gelen Fırka, 1919 seçimlerini boykot etmiştir ve fazla siyasi ağırlık gösterememiştir (Hurç, ty: 160).

2.2.7.1.2. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar)

Ahrar fırkası Meşrutiyet döneminin ilk siyasal partilerinden biri olmuştur ve Kanun-i Esasi'de cemiyet (dernek) kurma özgürlüğü ile düzenlemeler yapılmadan, Cemiyetler Kanunu çıkarılmadan önce kurulmuştur (Tunaya, 1998: 176). 14 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'da kurulan bu ilk muhalefet partisi, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin karşısında bir güç göstermek üzere kurulmuştur. Osmanlı topluluğu içindeki ögeler arasında eşitlik oluşturmak, iktidarın başıboşluğuna bir son vermek, bir denetleme ve dengeleme partisi olmak istemiştir (Tökin, 1965: 43).

Prens Sebahattin, bu partiye başkan olması için yapılan teklifleri kabul etmemiş fakat kendi düşüncelerini savunan ve programlaştıran bu partiye manevi desteğini vermiştir (Tökin, 1965: 43).

31 Mart isyanı, bu partiye İttihatçı baskının yıkılması için bir fırsat vermiştir. Fakat bu isyandan umduğunu bulamayan Osmanlı Ahrar Fırkası, Eylül 1908-Nisan 1908 yılları arasında faaliyet göstermiş ve 31 Mart isyanı anaforları içinde kaybolup gitmiştir (Tunaya, 1998: 186-187).

2.2.7.1.3. Fedekaran-ı Millet Cemiyeti

Fedekaran-ı millet cemiyeti, Ağustos 1908 yılında kurulmuş, adı komplo ve şantaj hareketlerine karışmış, hayır cemiyeti ile siyasal parti arasında bir özellik gösteren bir topluluk olmuştur (Tunaya, 1998: 165-168).

Cemiyet seçimlere katılmamıştır. Parlamentoda kendisini destekleyen mebuslar bulunmamıştır. Sadece yayın yolu ile düşüncelerini savunmuşlar ve tek parti hükümetini uygun bulmamışlardır (Tökin, 1965: 42).

Hükümet Cemiyeti, silah dağıtma, fedai tutma, şantaj gibi faaliyetler ile suçlamıştır. Cemiyet bir süre faaliyetlerine devam etmiş fakat 31 Mart isyanından sonra siyasetten çekilmiştir (Tunaya, 1998: 169).

2.2.7.1.4. İttihat-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye)

Kurucuları arasında Bediüzzaman Said Nursi ve Derviş Vahdeti vardır. İttihat ve Terakki'nin en güçlü muhaliflerinden biri olmuşlardır. Fırkanın ideolojik plandaki gayesi ‘‘Şeriat-ı Muhammediyye’’yi korumak olmuştur. Amacı ilmiye sınıfına dayanarak hedeflerini gerçekleştirmektir (Hurç, ty: 161).

Fırka 31 Mart isyanı içinde, gazetesi Volkan'ın yayınlarına dayanarak bu hareketlerin örgütleyicisi olarak görüldüğü için 31 Mart isyanı ile özdeşleştirilmiştir. Fırka 1908 seçimlerinden sonra kurulmuş ve 31 Mart isyanından sonra kapatılmıştır (Tunaya, 1998: 217-218).

2.2.7.1.5. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Kuruluş faaliyetine 1908 yılında başlamıştır fakat bu aşamada iken 31 Mart isyanı çıkmıştır. Bu ortamda meydana gelen karışıklıklar, partinin kuruluşuna ve gelişmesine engel olmuş, parti ancak 6 Şubat 1909'da resmen kurulabilmiştir. Parti, Parlamento içerisinde bir gruba sahip olamamış ve 1908 seçimlerine de katılmamıştır (Tökin ,1965: 42).

Demokrat Fırka, Meşrutiyet siyasal hayatının değişmeyen yasasına boyun eğerek, Hürriyet ve İtilaf Partisine katılmıştır (Tunaya, 1998: 212).

2.2.7.1.6. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller)

Bu parti, II. Meşrutiyet Parlamentosu içinde kurulan ilk siyasal parti olmuştur. Ahrar Fırkasının varlığına son vermesi üzerine, muhalif mebuslar yeni bir parti kurma fikrini düşünmüşler ve 1909 yılının Ekim ayı içerisinde çalışmalarına başlamışlardır.

Fırka, 1908 yılında seçilmiş özellikle Arap, Rum ve Arnavut mebuslardan oluşmuştur (Tunaya, 1998: 242).

Fırka, meclis içindeki muhalefeti güçlendirmek için Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır (Tökin, 1965: 42).

2.2.7.1.7. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Londra büyükelçiliğini alamayan Şeref Paşa tarafından Paris'te kurulmuştur (Hurç, ty: 161).

Yurt dışında kurulmuş olan ve Jön Türk hareketleri benzeri bir muhalefet oluşturmaya çalışan fırka doğal olarak ülkedeki seçimlere katılmamıştır. Buna nazaran ülkede yapılan seçimleri eleştirmiş ve etkilemeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalif çok sınırlı bir grup olan fırka 1913 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu tarihte- Bab-ı Ali olayından sonra Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşmiştir. Şeref Paşa aynı zamanda yeni Fırkanın (Hürriyet ve İtilaf Fırkası) başkanı seçilmiş ve bu durumu bir bildiri ile kendi yayın organları olan ve Fransızca yayınlanan Mecheroutlette gazetesinde ilan etmiştir (Tunaya, 1998: 255-258).

2.2.7.1.8. Ahali Fırkası

21 Şubat 1910 tarihinde kurulan Ahali Fırkası, meclis içinde bir muhalefet partisi olarak faaliyete geçmiştir. Parlamentoda İttihat ve Terakki Fırkası ile aralarında geniş bir şekilde gerginlik ve anlaşmazlık oluşmuştur (Tökin, 1965: 48).

Fırka, 1911 yılı Aralık ayına kadar bağımsız olarak çalışmıştır. Meşrutiyetin ilk muhalefet fırkası olarak tanıtılan fırka, bu tarihte kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır (Tunaya, 1998: 273).

2.2.7.1.9. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı Devleti'nde çeşitli programlara sahip diğer partiler arasında siyasi bir doktrine sahip ilk parti olmuştur ve 1910 yılının Eylül ayında İstanbul'da kurulmuştur (Tökin, 1965: 48).

Yapısal bakımdan Osmanlı Sosyalist Fırkası, gerçek anlamda bir sosyalist partisi olmamıştır. İttihat ve Terakki karşısında muhalefetin klasik eleştirilerini getirmiştir. Kurucuları ve yöneticileri arasında işçi olan herhangi bir kimse bulunmamıştır. Bu Fırka, hükümetçe kapatılmadığı gibi Hürriyet ve İtilafa da katılmamıştır. Fakat etkinliğini sona erdirmesinden sonra sempatizanları Hürriyet ve İtilaf grubu içinde yer almışlardır (Tunaya, 1998: 284-286).

2.2.7.1.10. Milli Meşrutiyet Fırkası

5 Temmuz 1912 tarihinde kurulan Fırka, siyasi mücadele tarihinde ilk defa olarak Osmanlılığa karşı “Milliyetçi” bir ideolojiyle kurulmuştur. İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partisinin karşısında yer almıştır (Tökin, 1965: 51).

Kısa ömürlü olan fırka, bir aydın partisi olarak Osmanlı bürokrasisi ve orta sınıfı dışına çıkamamıştır. Karışık bir dönemde ortaya çıkmış olması ve savunduğu görüşlerin alışılmışın dışında olması partinin etkili olmasına ve gelişmesine müsaade etmemiştir. Eleman sıkıntısı ve mali zorluklar nedeni ile parti terk edilmiş bir duruma düşmüştür. Mütareke döneminde kurucuları Milli Ahrar ve özellikle Milli Türk Fırkalarında görev almıştır (Tunaya, 1998:383-384).

2.2.7.1.11. Halaskar Zabitan Grubu

İttihat ve Terakki içerisinde liberal görüşlü bazı subaylar tarafından 1912 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Partinin asıl amacı orduyu siyasetten uzaklaştırmaktır. Bu yüzden İttihat ve Terakki karşısında yer almışlardır (Hurç, ty: 161).

Halaskar Zabitan Grubu, gizli bir ihtilal cuntası ya da komitesi olarak kurulmuştur. Daha doğrusu kurulmak istenmiştir. Tam anlamıyla dernek, boyutu kazanamamış ve 1913 yılının bunalımları ortasında hatırlanmaz olmuştur (Tunaya, 1998: 366).

2.2.7.2. Mütareke Döneminde (1918-1922)Kurulan Siyasi Partiler

Mütareke dönemi, siyasi parti ve siyasi cemiyetler yönünden bir hayli zengin bir dönem olmuştur. Bunların hepsi de parlamento dışında kurulan parti ve cemiyetler

olmuştur. Bu süre içerisinde siyasi mücadeleler karmaşık bir hal almıştır (Tökin, 1965: 53).

2.2.7.2.1. Radikal Avam Fırkası

Radikal Avam Fırkası, mütareke döneminin kuruluş tarihi bakımından ilk siyasi partisi olmuştur. Koyu bir İttihat ve Terakki muhalifi olan Mevlanazade Rıfat Bey tarafından parlamento dışında kurulmuştur. Kurucuları arasında hiçbir parlamenter bulunmamaktadır. Fırka mütareke döneminin hızlı siyasi gelişmeleri karşısında bir varlık gösterememiş ve siyasi hayattan silinmiştir (Tunaya, 2003:105-106).

2.2.7.2.2. Osmanlı Hürriyetperveran Fırkası

Ali Fethi (Okyar) ve Hüseyin Kadri tarafından Kasım 1918'de kurulmuştur. Partinin istekleri arasında Anayasa'nın milli hâkimiyet ve parlamentarizm ilkeleri ile uyumlu bir şekle sokulmasını ve çeşitli hak ve hürriyetlerin garanti edilmesi vardı. Üyelerinin büyük bir çoğunluğu Milli Mücadele Hareketine katılmış olduğu için parti çalışmadı (Tökin, 1965: 53).

2.2.7.2.3. Teceddüt Fırkası

Bu Fırka, 1918 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Fırkası'nın) bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. İttihatçıların yok olmamak için bir dönüşüm arayışının sonucudur. Meclisin feshinden sonra fırka bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Tevfik Paşayı izleyen birinci Damat Ferit Paşa kabinesi Teceddüt ve Hürriyetperver Avam Fırkalarını 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükela Kararıyla feshetmiştir (Tunaya, 2003: 121-122).

2.2.7.2.4. Ahali İktisat Fırkası

1918 yılının Kasım ayında kurulan parti, sosyal ve ekonomik prensiplere dayanmakta ve devletin elinde bulunan ve kullanılmayan emlak ve arazilerin halka verilmesini istemekteydi (Tökin, 1965: 53). Fırkanın özelliği ilk kez sosyo-ekonomik sorunlar üzerinde durmasıydı. Fakat Fırka İstanbul'da ve taşrada örgütlenememiştir.

Fırka resmen feshedilmemiştir. Özellikle Meclis-i Mebusanın basılmasını izleyen süreç içerisinde siyasal hayattan silinmiştir (Tunaya, 2003:175-176).

2.2.7.2.5. Sulh ve Selamet-i Umumiye Fırkası

2 Ocak 1919 tarihinde kurulan parti, militarizme önem vermeyerek, askeri kuvvetlerin ve milli servetlerin ülkenin huzuru ve mutluluğu için ayrılması konusunda çareler arayan ve demokrasi ilkelerine dayanan bir siyasi mücadele benimsemiştir. İstanbul’da ve bazı illerde şubeler açmış ve mütareke döneminde sesini en çok duyuran partilerden biri olmuştur. Bu dönemde birçok gazete tarafından da destek görmüş fakat mütareke koşulları içerisinde varlığını devam ettirememiştir (Tökin, 1965: 54-55).

2.2.7.2.6. Milli Ahrar Fırkası

Milli Ahrar Fırkası 4 Mayıs 1919 yılında sınırlı bir entelektüel grup tarafından kurulmuş küçük bir kadro partisi olmuştur. İttihat ve Terakki karşıtı bir parti olmuştur. Sınırlı milliyetçilik ilkesinin bir gereği olarak Anadolu’da gelişen Müdafaa-i Hukuk hareketine yakınlık göstermiştir. 1919 yılında yapılan seçimlere katılmış fakat sadece İstanbul için aday listesi düzenlemiştir. Fakat bu liste seçimlerde başarılı olamamıştır. Kendi içerisinde baş gösteren anlaşmazlıklar sonucu fırka dağılmıştır (Tunaya, 2003: 452-455).

2.2.7.2.7. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

1919 yılında kurulan parti, programında ‘‘ilmi sosyalizm’’ ilkelerine göre işçi ve çiftçilerin ekonomik ve hukuki çıkarlarını korumak ve savunmak amacını taşımıştır. İstanbul hükümetini ve Damat Ferit siyasetini şiddetle eleştirmiş ve Milli Mücadele Hareketine tam destek vermiştir. 1919 seçimlerine sadece İstanbul’dan katılmıştır. Parti 1924 yılında çalışmalarına son vermiştir (Tökin, 1965: 55).

2.2.7.2.8. Sosyal ve Demokrat Fırkası

6 Ocak 1918 yılında kurulmuştur. Parti, ziraat, sanayi, ekonomi sendikalarının kurulmasını istemiş ve işçi haklarının işverenlere karşı savunulmasını öngörmüştür. Parti, diğer birçok parti gibi 1919 yılında dağılmıştır (Tökin, 1965: 54-55).

2.2.7.2.9. Türkiye Sosyalist Fırkası

20 Şubat 1919 yılında yeniden kurulan parti, işçiler üzerinde büyük bir etki uyandırmıştı. Bu etkiler daha sonra işçilerin grevleri üzerinde büyük rol oynamıştır. Bu grevler işgal kuvvetleri kumandanlığını endişeye ve telaşa düşürmüş ve partinin kurucusu Hüseyin Hilmi ile anlaşma yoluna gitmişlerdir. Partinin kurucusunun bir gece bilinmeyen bir sebep ile öldürülmesi sonucu parti de siyasal hayatına son vermiştir (Tökin, 1965: 57-58).

2.2.7.2.10. Milli Türk Fırkası

Fırka bir bakıma, Milli Meşrutiyet Fırkası'nı ve Türkçülük akımını, mütarekenin işgalci ve kozmopolit yapısı içerisinde devam ettirmek istemiştir. 1919 seçimlerinde kısa bir süre önce kurulmuştur. Bazı gazeteler ve kesimler fırkanın ölü doğmuş olduğunu ileri sürmüş olsa da fırka seçim çalışmalarına ve seçimlere katılmıştır. Meclis-i Mebusan'ın basılmasından ve feshedilmesinden sonra fırka da çalışamaz duruma gelmiştir. Kurucu üyelerinin bir kısmı TBMM'ne katılmışlardır (Tunaya, 2003: 517-519).

2.2.7.2.11. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2

Mondros Mütarekesi sonucu, İttihat ve Terakki'nin çekilmesi ile meydana gelen boşluğu doldurmak için eski muhalefet yeniden faaliyete geçmiştir. İtilafçılar yeniden örgütlenmeye başlayarak şube teşkili için talimatnamelerini yayınlamışlardır. Meşrutiyet dönemi boyunca iktidar partisi olamamış ve sadece muhalefet sahnesinde boy göstermiştir. Bu yeni dönemde ise hiçbir şekilde yeni düzene ayak uyduramamış ve hiçbir şey yokmuş gibi eski çizgisinde devam etmiştir. Anadolu hareketine karşı çıkan

her kişi ve örgüt gibi İstiklal Savaşının zaferle sonuçlanması ile parti de tarih sahnesinden çekilmiştir (Tunaya, 2003: 271-312).

2.2.7.2.12. Osmanlı Mesai Fırkası

Parti, 1919 yılında kurulmuştur. İşçi ve memurların haklarının korunmasını istemiştir. Fakat parti gerektiği gibi teşkilatlanamamış ve gerekli siyasi faaliyetlerde bulunamamıştır (Tökin, 1965: 57).

2.2.7.2.13. Amele Fırkası

Meclis-i Mebushan'ın feshinden sonra, 11 Ağustos 1920'de kurulmuştur. Siyasal olarak çok bunalımlı bir ortamda kurulduğu için örgütlenememiş ve siyasi faaliyetlerde bulunamamıştır. Fırkanın programı gayet basit bir işçi haklarını korumak ilkesi etrafında toplanmıştır (Tunaya,2003: 552).

2.2.7.2.14. Türkiye Zürra Fırkası

1920 yılında ziraatçıların haklarını korumak ve savunmak için kurulmuş bir partidir. Fakat mütareke ortamında faaliyet gösterememiştir (Tökin, 1965: 58).

2.2.7.2.15. Müstakil Sosyalist Fırkası

Türkiye Sosyalist Fırkasının son kongresinde yeni yönetime seçilmiş olanların, Türkiye Sosyalist Fırkasından ayrılarak, tramvay işçilerinin desteği ile 12 Haziran 1922'de kurmuş oldukları bir partidir. Fırka lideri daha sonra Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkasına katılmış ve Fırka terk edilmiş durumda kalmıştır (Tunaya, 2003: 612).

2.2.8. TBMM'nin Açılması

İstanbul resmen işgal edilince, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın yakalanmayan üyeleri de Ankara'ya kaçımlardır. Mustafa Kemal valilere ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği bir telgraf emri ile milletvekili seçimlerinin yapılmasını, kazanan milletvekillerinin Ankara'ya gönderilmesini istemiştir. Ayrıca kapanan Meclis-i

Mebusan vekillerinin haklarının Ankara içinde geçerli olduğunu bildirmiş ve onları da Ankara'ya davet etmiştir (Yıldız, 2009: 58).

Bu süre zarfında Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi seçimler her yerde süratle ve ciddiyetle yapılmıştır (Beyoğlu, 2009: 116). 23 Nisan 1920'de ilk toplantısı yapan Birinci Meclis, 6 Nisan 1923'te dağılana kadar Milli Mücadele sürecini başarı ile yönetmiş ve yeni rejimin temellerini atmıştır (Gürboğa, 2013: 14). Bu meclise 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçilmiştir. İstanbul'dan gelene milletvekilleri ve Malta'ya sürülmüş olup sonradan Ankara'ya gelebilen milletvekilleri ile bu sayı 437'ye yükselmiştir. Ancak 34 milletvekili meclise katılmadan istifa ettiğinden meclisin 1. dönemindeki milletvekili sayısı 403 olmuştur. Meclis, en yaşlı üye sıfatıyla Sinop milletvekili Şerif Bey başkanlığında toplanmış ve daha sonra yapılan oylama da Mustafa Kemal Paşa meclis başkanı seçilmiştir (Doğan, 2009: 158).

Bu seçimler, 1908'de yayınlanarak kanunlaştırılan, 1876 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu Layihasına (Mebuslar Seçim Kanunu Layihasına) göre yapılmıştır. İki dereceli seçim esasına göre hazırlanmış olan bu kanun, gerek mebus sayısının hesaplanmasında, gerek oy kullanılmasında, gerekse seçilmede sadece erkekleri göz önünde bulundurmıştır. Bu kanuna göre her elli bin erkek için bir mebus seçiliyordu ve sadece erkekler oy kullanıp seçilebiliyorlardı (Goloğlu, 2010: 47).

Bu seçimler örnek derecede tarafsızlık ve özgürlük içinde yapılan son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri olmuştur. Çünkü o dönemde ne hükümetin, ne partilerin, ne Mustafa Kemal Paşa'nın ne de milli kuruluşların seçimleri etkileyecek kadar güçleri olmamıştır (Goloğlu, 2010: 47).

Mustafa Kemal Paşa meclisin olağanüstü yetkilere sahip olduğunu açıklamıştı. Meclis başkanı sıfatı ile yapmış olduğu konuşmada bazı kararlar alınmıştı; bu doğrultuda *‘‘Hükümet kurmak zorunludur, geçici bir hükümet başkanı veya padişah vekili ortaya koymak doğru değildir, Mecliste toplanmış milli iradenin vatanın kaderine hâkim olması esastır, TBMM'nin üstünde hiçbir kuvvet yoktur, TBMM kanun yapma ve uygulama yetkisini kendinde toplamıştır, Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet hükümet işlerine bakar, Meclis Başkanı bu heyetinde başkanıdır, Padişah-Halife, baskıdan kurtulduğu zaman, meclisin düzenleyeceği*

kanunlara göre vaziyetini alır. ‘’ Şeklinde aldığı kararları açıklamıştır (Beyoğlu, 2009: 116).

Birinci meclis ilk aylarında bir dizi önemli yasayı yürürlüğe koymuştur. 29 Nisan 1920’de Hıyanet-i Vatanîye Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla TBMM’nin meşrutiyetine karşı koyanların vatan haini sayılacağı ve mahkemelerin bu yönde vereceği kararların kesin olduğu hükme bağlanmıştır. Bu kararların infazı TBMM’nin onayına bağlanmıştır. Böylece meclis yasama ve yürütme yetkisinin yanı sıra yargı yetkisine de sahip olmuştur. 2 Mayıs 1920’de İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanunla hükümetin kuruluş şekli ve kurulacak bakanlıklar belirlenmişti. Kanunun kabul edilmesinin ardından vekiller meclis tarafından seçilerek görevlerine başlamışlardır (Gürboğa, 2013: 15).

İlk Büyük Millet Meclisi, milli iradenin merkezi durumundaydı ve yetkileri oldukça genişti, ayrıca kuvvetler birliği prensibini benimsemiş, yasama, yürütme, gerektiğinde de yargı yetkilerini kullanmıştır. Vekil denilen bakanlar, hükümet başkanı tarafından değil doğrudan meclis tarafından seçilmişlerdir. Bu sisteme meclis hükümeti sistemi denmiştir. Sahip olduğu bu özellikleri nedeniyle bu meclis bir kurucu meclis niteliği taşımıştır. Milli egemenlik bu meclise varlık veren düşünce olmuştur. Bu meclis seçimle oluşmuş ve tamamen milli iradeye dayanmıştır. Birinci TBMM (1920-1923), toplumun her kesiminin ve düşüncesinin temsil edildiği bir meclis olmuş ve demokratik bir şekilde yönetilmiştir. Milli mücadeleyi başarıyla yönetmiş, içeride ve dışarıda bağımsızlık savaşı vermiş ve yeni bir Türk Devletini kuran onurlu bir meclis olmuştur (Gencer, Özel, 2001: 125-129’dan Aktaran: Beyoğlu, 2009: 118).

Birinci TBMM’ne seçilen tüm milletvekilleri, Sivas Kongresi sırasında kurulan A-RMHC üyelerinden oluşmuştur. Yürütülen savaşın ulusal seviyedeki ilk örgütü olan A-RMHC, BMM’de bölünerek, önce Birinci Grup’u ve daha sonra da İkinci Grubu meydana getirmiştir. Fakat tüm A-RMHC’nin bünyesindeki bölünmeler, savaş yıllarında ve daha sonraki yıllarda bu örgütün referans olarak gösterilmesini engellemeyecektir. Ulusal düzeyde yürütülen savaşın ilk hareketi olarak kabul edilen bu örgütün dönüşmesi sonucu ulusal düzeyde devrimin partisi olan Halk Fırkası ortaya çıkacaktır (Uyar, 2012: 61).

2.2.9. A-RMH Grubunun Kuruluşu (Birinci Grup)

Birinci Meclis Milli Mücadele Dönemi'ni, çoğulcu ve demokratik bir ortam içinde yönetmiştir (Gürboğa, 2013: 17). Bu ortam bünyesinde farklı düşünce ve görüş ayrılıkları ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasındaki çeşitli siyasi akımlar ve faaliyetlerde meclis içerisinde grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gruplar², meclis içinde görüş ayrılıklarına ve çatışmalara yol açmıştır. Zaman geçtikçe mecliste birlik sarsılmaya başlamış ve siyasal anlaşmazlıklar yüzünden oylar dağılmaya başlamıştı. Kendilerine göre özel programlar belirleyen bu grupların varlıkları aksi sonuçlar doğurmaya başlamıştı (Tökin, 1965: 63-64). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da Meclis birliğini sağlamak için, kendisine yakın mebuslardan oluşacak bir grupla meclis çoğunluğunu örgütlü bir yapıya dönüştürmek istemişti. Bu amaçla 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuştur. Grubun programı iki maddeden oluşmaktaydı. Bunlardan biri Misak-i Milli'nin sağlanması ve devlet teşkilatının anayasa uyarınca kurulması idi. Meclisin açılışında tüm milletvekilleri A-RMHC üyesi sayılmış olmasına rağmen A-RMH Grubu kurulurken 90 milletvekili bu grubun dışında bırakılmıştır (Gürboğa, 2013: 17).

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki ilk gruplaşmanın ortaya çıkarmış olduğu durumu ve bu durum karşısında A-RMH Grubunun nasıl kurulduğunu ise 1923 yılında İzmit'te gazeteciler ile yapmış olduğu bir röportajında şöyle dile getirmiştir: *'Blok halinde olan meclis bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. Fakat böyle sağ ve sol cenah şeklinde değil, hissi, şahsi, fikri çeşitli nedenlerden dolayı çeşitli parçalara ayrıldı ve hiçbirisinde karar sağlayabilecek çoğunluk mevcut olmadı. Zaman zaman bazen birleşirlerdi fakat çoğunlukla birbirlerinden ayrı olarak çalışırlardı. Ve hükümet mevkiinde olan ve Heyet-i Vekile içinde bulunan arkadaşlar olağanüstü zor durumda karşılaşıyorlardı. Çünkü yürütme yetkisine sahip olan bu Meclis'e birçok önemli mesele danışmak, ondan karar almak zorundaydılar. Hâlbuki en basit meselelerde bile Meclis'ten karar almak imkânı kalmıyordu. Ben bu durumu çok düşündüm ve tehlikeli gördüm ve bir tedbir düşündüm. Hatırıma gelen şey bu ufak parçaları birleştirmek oldu.*

² Birinci Meclisteki Gruplar: 1920-21 yılları arasında mecliste önde gelen gruplar arasında Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu sayılabilir. Ayrıca 1920'nin son aylarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adlı iki de sol parti kurulmuştur. Bu örgütlerin çoğu 1921 ilkbaharına gelindiğinde dağılmış oldular (Gürboğa, 2013: 17).

Bu gruplarla önce teker teker sonra toplu halde görüşmek sureti ile A-RHM Grubunu kurduk. Ve o gruba esas program olmak üzere gösterdiğimiz iki nokta vardır. Birincisi Misak-ı Milli ikincisi ise anayasadır'' (Demirel, 2007: 215-217).

Grubun iç tüzüğünde, saltanat ve hilafetten söz edilmemiş, Misak-ı Milli ilkeleri etrafında "memleketin tamamîyetini ve milletin istiklalini" sağlayacak bir barışa değinilmiştir (Tunçay, 1999: 35).

Yapılmak istenen reformlar için uygun bir zemin hazırlanmak istenmesi ve diğer taraftan zaferin elde edilmiş olması, bu meclisin görevini tamamladığı gerekçesi ile yeni seçimlere gidilmesine yol açmıştır. Yenilenen seçimlere ikinci gruptan hiç kimsenin aday gösterilmemesi sağlanmış ve böylece ikinci grup meclisten tasfiye edilmiştir. 11 Ağustos 1923'te toplanan ikinci TBMM, birinci grup üyelerinden oluşmuş ve cumhuriyetin ilanına dek bu yapısını korumuştur (Teziç, 1976: 235).

Seçimlerde sadece İkinci Grup üyelerinin değil, aynı zamanda eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de katılımı engellenmiş ve bu güdümlü seçimler beklendiği gibi A-RMHC/HF adaylarının galibiyeti ile sonuçlanmıştır (Tunçay, 2009: 49).

2.2.10. İkinci Grubun Kuruluşu

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetkilerin bir araya gelmesi ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı çeşitli uygulamalara karşı ortaya çıkan muhalefet hareketi, Birinci Grup'un kuruluşundan on dört ay sonra, 1922 yılının Temmuz ayında İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı oluşturmuşlardır (Demirel, 2007: 215-217). A-RHM Grubuyla aynı adı taşıdıkları için iki grubu birbirinden ayırmak için A-RHM Grubuna birinci Grup, muhaliflerin kurduğu gruba İkinci Grup denilmiştir (Gürboğa, 2013: 18).

İkinci Grup'un temel görüşleri incelenirken, göz önünde tutulması gereken ilk nokta bu grubun amacının muhalefet olduğu ve iktidara gelme amacı taşımadığıdır. Grubun muhalefeti, meclisteki bazı uygulama teşebbüsleri çerçevesinde oluşmuştur. Grup sadece hassas olduğu konularda muhalefet oluşturmuş ve genelde meclis tartışmaları belirlemiştir (Demirel, 2007: 391-392).

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta ise, İkinci Grubun Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, meclisteki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusunda olağan üstü bir şekilde hassas davranmış olmasıdır. Bu hassasiyet grubun isminde de kendini göstermiş, grup farklı bir isim kullanmak yerine, kendisini A-RMHC'nin bir parçası görerek, İkinci Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu adını almıştır (Demirel, 2007: 391-392).

İkinci Grup özellikle kişilerin baskılarına karşı tavır almıştır. İttihat Terakki'nin 1913'ten sonra baskıcı iktidarı, İkinci Grubu kişi tahakkümüne karşı hassas kılmıştır. Bu nedenle eleştirileri Mustafa Kemal'in şahsına yönelik olmaktan çok, Milli Mücadele döneminin özel şartları nedeni ile elinde toplanan olağanüstü yetkilerin meclis üstünlüğü ilkesini zedeleyeceği kaygısından ileri gelmiştir. İkinci Grubun diğer temel ilkesi ise ülkede kanuna dayalı bir yönetimin kurulması olmuştur. İkinci Grup bu nedenle temel hak ve özgürlüklerin korunması üzerinde durmuştur (Gürboğa, 2013: 19).

Sonuç olarak baktığımızda İkinci Grubun vermiş olduğu mücadele, Birinci Meclis'in, günümüzde de Türkiye'nin en demokratik meclislerden biri olarak hatırlanmasını sağlamıştır. Ülkenin işgal altındayken ve savaşın en kötü şartları yaşanırken, demokratik bir meclise sahip olması Bağımsızlık Savaşını böyle bir meclisin kazanması, Türkiye için hem bugün hem de gelecek adına gurur verici bir durum olmuştur (Demirel, 2007: 614).

2.2.11. Saltanatın Kaldırılması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte Türk Tarihinde yeni bir döneme girilmişti. 20 Ocak 1921 yılında kabul edilen yeni anayasada egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belirtilmişti. Fakat o tarihlerde kurtuluş savaşı devam ettiğinden, saltanatın kaldırılması için uygun bir ortam bulunmuyordu (Doğan, 2009: 211).

İtilaf devletlerinin Türkiye'nin içinde bulunmuş olduğu ortamdan yararlanmak istedikleri için Lozan'da toplanacak olan konferansa hem İstanbul Hükümetini hem de TBMM'yi davet etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı için bu durumu fırsat bilen Tevfik Paşa Ankara hükümetine bir telgraf göndererek temsilciler göndermelerini istemişti. Bu öncelik alma çabası TBMM'deki her grubun tepkisi ile karşılaşmıştı. TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa ise Türkiye'de artık fiili ve meşru tek hükümetin

TBMM hükümeti olduğunu, uluslararası platformda da ülkeyi ancak bu hükümetin temsil edeceğini bildirmiştir (Eraslan, 2009: 159).

Bu durumun bardağı taşıran son damla olmuştur ve ülkedeki iki başlılığa son vermek adına bir ortam oluşmuştur. Saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak meclis başkanlığına bir kanun teklifi verilmiş ve bu teklif komisyonda ve mecliste 1 Kasım 1922’de uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Bu kanuna göre hilafet ve saltanat makamları birbirinden ayrılmış, hilafet makamının devamına karar verilmiş ve saltanat makamı kaldırılmıştır (Yıldız, 2009: 98).

2.2.12. Halk Fırkası’nın Kurulması

Birinci Meclis görevini tamamlayıp son toplantısını yaparak 6 Nisan 1923’te dağılmıştır. Birinci Grup adaylarını belirlemek üzere çalışmalara başlamış, İkinci Grubun seçimlere katılımı engellendiği için seçimlere katıl(a)mamıştır. Seçimlere örgütlü bir güç halinde katılan Birinci Grup seçimleri kazanmıştır (Gürboğa, 2013: 22).

Basından edinilen bilgiler üzerine İkinci Grubun seçimlere katılamaması, seçimde Birinci Grubu yalnız başına bırakmış, beklenildiği gibi bu iki dereceli güdümlü seçimler merkezden belirlenen Birinci Grup adaylarının zaferi ile sonuçlanmıştır. 30 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkar gazetesinde İkinci Grubun kurucularından Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yayınlanan demecinde, seçime geç kalındığını dile getirmiş ve İkinci Grubun seçime grup olarak katılmayacağını söylemiş ve bunun nedeni olarak grup üyelerinin kişisel olarak çalışacak olmalarını açıklamıştır. Basının görüştüğü bir diğer İkinci Grup üyesi Erzincan mebusu Hüseyin (Aksu) Bey olmuştur. Hüseyin Bey, seçimlerle ilgili olarak, İkinci Grup’un seçimlerde sükûnu ve her şeyi milletin takdirine bırakmayı tercih ettiğini, ülkenin durumunun bir ikiliğin ortaya çıkmasına tahammül edemeyeceğini dile getirmiş ve seçimlerde millet her türlü baskıdan ve propagandadan kurtularak oyunu kullanabilir demiştir (Demirel, 2007: 558-571).

Erdoğan Teziç’e göre ise 1 Nisan 1923’te alınan, seçimlerin yenilenmesi kararından sonra yapılan seçimlere, İkinci Grup’tan hiç kimsenin aday gösterilmemesi sağlanmış, böylece İkinci Grup meclisten tasfiye edilmiştir (Teziç, 1976: 235). Hakkı Uyar ise bu durumu İkinci Grup üyelerinin bir araya gelip katılmadı/katılamadı şeklinde dile getirmiştir (Uyar, 2012: 62). Mete Tunçay ise seçimlerde sadece İkinci Grup

üyelerinin değil, eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de varlık göstermelerinin engellendiğini belirtmiştir (Tunçay, 2005: 48).

Mustafa Kemal Paşa, nihayet 8 Nisan 1923'te Halk Fırkasının, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağını açıklamış ve partinin ilkelerini oluşturan Dokuz Umde³ bildirisini yayımlamıştır (Demirel, 2013: 30).

7 Ağustos 1923 yılında Ankara'ya gelen milletvekilleri, Mustafa Kemal başkanlığında bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın: *‘‘Halkçılık esasına dayanan ve ‘‘Halk Fırkası’’ adını taşıyan’’* bir siyasi parti kurma isteği bildirilmiştir (Tökin, 1965: 68).

TBMM'nin ikinci yasama yılı 11 Ağustos 1923 günü açılmış, iki gün sonra da meclis başkanlığına tekrar Mustafa Kemal Paşa, ikinci başkanlığa ise Ali Fuat Paşa seçilmiştir. Aynı gün Lozan Barış görüşmeleri sırasında baş delege İsmet İnönü ile durmadan çatışan Rauf Bey başbakanlıktan istifa etmiştir. Yeni Hükümet başkanı Fethi Bey olmuş ve 23 Ağustos'ta Lozan Barış Anlaşması TBMM tarafından onaylanmıştır (Tunçay, 2009: 49).

Mustafa Kemal Paşa gazetecilerle yapmış olduğu bir konuşmasında ise parti hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: *‘‘Ben, halk fırkası namı adı altında bir fırka teşkil edeceğim, dediğim zaman, zannolunmasın ki, milletin muhtelif sınıflarından bir veya iki sınıfın menfaatini veyahut refahını temine matuf bir gaye takip edeceğim. Fırkanın programı, bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır. Ortaya koyacağımız şey, müspet millet programı olacaktır’’* (Tökin, 1965: 68).

Halk Fırkası adaylarının mutlak başarısı ile sonuçlanan 1923 seçimlerinden sonra 9 Eylül 1923'te partinin tüzüğü kabul edilmiş, 11 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa partinin genel başkanlığına seçilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü'yü Halk Fırkası reis vekilliğine atamış, İsmet Paşa da bir gün sonra A-RMHC şubelerine göndermiş olduğu bir genelge ile tüm A-RMHC

³ Dokuz Umde: 1. İlkede egemenliğe bağlılık, 2. İlkede saltanatın kaldırılması kararının değiştirilemeyeceği, 3. İlkede iç güvenlik ve asayişin sağlanması, 4. İlkede mahkemelerin hızlı işlemesi, 5. İlkede alınacak ekonomik ve toplumsal önlemler, 6. İlkede zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, 7. İlkede yedek subaylara, malul gazilere, emekli, dul, yetimlere yardım edilmesi, 8. İlkede bürokrasinin düzeltilmesi ve dokuzuncu ilkede bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulması vurgulanmıştır (Demirel, 2013: 30).

şubelerinin Halk Fırkasına katıldığını bildirmiştir (Demirel, 2013: 30). 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması, 20 Nisan'da Esas Teşkilat Kanunun'un kabulünden sonra, Fırka adına Cumhuriyet kelimesi eklenmiş ve Fırkanın bundan sonraki resmi adı Cumhuriyet Halk Fırkası olmuştur (Teziç, 1976: 237).

Parti tüzüğü'nün kabul edildiği, 9 Eylül 1923 tarihi, İzmir'in kurtuluşunun birinci yılına denk gelmektedir. İleriki yıllarda ilk genel kongresi olarak Sivas Kongresi'ni kabul eden CHP, kuruluş tarihi olarak 9 Eylül 1923 tarihini kabul ederek, Milli Mücadele ile bağlantısına ilişkin vurgusunu sürdürmüştür (Uyar, 2012: 74).

2.2.13. Cumhuriyetin İlanı

Birinci Meclis bir taraftan Kurtuluş savaşını başarıya ulaştırırken, bir taraftan da bir biri ardına yapmış olduğu hukuksal düzenlemelerle yeni rejimin temellerini atmıştır. Özellikle 1921 Anayasasının egemenliği kayıtsız şartsız millete veren birinci maddesi, adını açıkça ortaya koymamış olsa da Cumhuriyetin bir habercisi olmuştur. Birinci Meclis, 16 Nisan 1923'te son toplantısını yaparak görevine son verirken cumhuriyeti resmen ilan etme görevini ilk kez 11 Ağustos 1923'te bir araya gelen ikinci meclis üstlenmiştir (Demirel, 2013: 30).

28 Ekim 1923'te ortaya bir hükümet bunalımı çıkmış, Fethi bey istifa etmiş ve yeni hükümetin nasıl kurulacağı tartışma konusu olmuştur. Bu durum Mustafa Kemal Paşa için bir fırsat oluşturmuş ve arkadaşları ile yapmış olduğu toplantıda işin böyle gitmeyeceğini ve bu belirsizliğin ortadan kalkmasını savunmuştur. Onun bu görüşü toplantıdaki arkadaşları tarafından olumlu bulunmuştur. Gereken ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra 29 Ekim günü Mustafa Kemal Paşanın hazırlamış olduğu kanun teklifi TBMM tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir. Bunun sonucunda Cumhuriyet'in ilanı gerçekleştirilmiş olup Türk Devleti'nin rejim sorunu da ortadan kalkmıştır (Doğan, 2009: 213).

2.2.14. Halifeliğin Kaldırılması

1 Kasım 1922'de TBMM kararı ile Osmanlı padişahlarının eskiden beri sahip oldukları saltanat ve hilafet makamları birinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştı. Bu kararın ardından meclis, 18 Kasım 1922'de, Şehzade Abdülmecid Efendiyi halife

seçmiştir (Demirel, 2013: 30). TBMM İslam dünyasında önemli bir güç olan Halifelik makamını elinde tutarak dışarıya karşı denge ve güç unsuru olarak kullanmak istemiştir. Fakat halife eski saltanat günlerini hatırlatan davranışları devam ettirmeye çalışmaya başlamıştır. Cuma selamlığına çıkması, yabancı devlet başkanları ile mektuplaşması ve huzuruna elçiler kabul etmesi bu davranışlarından bazıları idi. Bu isteklerinin yanında ayrıca kendi konumunun da tam olarak açıklığa kavuşmasını talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa halifenin bu davranışlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve bunun üzerine hükümet harekete geçmiştir. 3 Mart 1924'te verilen kanun teklifi ile halifelik kaldırılmıştır (Doğan, 2009: 214). Alınan bu karar Türkiye Cumhuriyeti'nin laikleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Hanedanı'na mensup erkeklerin, bayanların ve damatların yurt dışına çıkmalarına, hanedanlığın mal varlığının millet adına kamulaştırılmasına, yurt dışına çıkanların yol ihtiyaçlarını karşılamak üzere, durumlarına ve zenginliklerine göre her birine bir kere olmak koşulu ile bir miktar yol harçlığı ve para yardımı yapılmasına karar verilmiştir (Yıldız, 2009: 105).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

3.1. TEK PARTİ DÖNEMİ-CHP İKTİDARI (1923-1946) DÖNEMİ

CHP, Cumhuriyet tarihinin en eski partisi olmasının yanında, sonraki yıllarda bünyesinden pek çok parti çıkarması bakımından büyük önem taşımaktadır. Başka önemli olduğu bir nokta ise, Milli Mücadele sonrasında, bu mücadelenin kazanılmasındaki öneminden dolayı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temelinden ve örgütlerinden yararlanan Mustafa Kemal Paşa'nın Cemiyet'i (A-RMHC) partiye dönüştürmesidir (Uyar, 2012: 74). Ayrıca bu parti kendini kurduğu devlet ile özdeşleştirmiş ve varlığını devletin varlığına bağlamıştır (Bezci, 2013: 129).

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu Osmanlı devletinden miras kalan sivil-asker bürokrasisinin öncülüğünde meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa tasarlamış olduğu siyasi ve askeri reformları destekleyecek bir örgüte ihtiyaç duymuş ve kurtuluş savaşından hemen sonra CHP'yi kurmuştur (Akgün, 2007: 42). Cumhuriyet'in kuruluşu sistematik bir değişimin oluşmasını ifade etmiştir. Bu değişim siyasi rejim ve medeniyet anlayışında kendini göstermiştir. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan Batılılaşma hareketleri, Cumhuriyet'in lider kadroları tarafından yeterli bulunmamıştır. Ve bu doğrultuda köklü değişiklik uygulamaları yapılmıştır. Bu uygulamalar sırasında CHP bürokrasi ile birlikte hareket etmiş ve toplumca bürokrasinin partisi olarak da nitelendirilmiştir (Eryılmaz, 2012: 296). O dönem için bu durumu Yakup Kadri Karaosmanoğlu :'' *Benim bildiğim bir Halk Partisi vardı ama teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra halk ile alakası kesilmiş, tamamı ile bürokratik bir şekil almıştır*'' demiştir (Timur, 2003: 29).

Parti, Kemalist inkılabın temsilcisi olarak kendini görmüş ve her yerdeki eşrafın yetkilerini de devralmıştır. 1923'ten 1945 yılına kadar Türkiye'de ki reformlara ve siyasi hareketlere öncülük etmiştir. Az önce de bahsettiğimiz gibi devlet ile parti öylesine aynı kimliğe bürünmüşlerdi ki ulaşılan başarıları veya yapılan eleştirileri partiden ve devletten ayırmak imkânsız hale gelmiştir. Hatta bu durumu en güzel

açıklayan milli bayramlarda söylenen: Tek Parti, Tek Millet, Tek şef sloganı olmuştur (Karpas, 2010: 473).

CHP kurulduğu 9 Eylül 1923 tarihinden iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 tarihine kadar, 27 yıllık bir hâkimiyet sürmüş ve bu dönem süresince ülkenin hem hükümet partisi hem de tek parti olmuştur (Uyar, 2012: 76). Bu süreçte CHP'yi ayakta tutan iki unsur çok önemlidir. Bunlar: Partinin ideolojisi ve kurumsal yapısı olmuştur. Bu dönem boyunca ne kurucu ideoloji ne de partinin yapısı zannedildiği kadar sert olmuştur. Bu ideolojik yapının sağlamış olduğu esnekliği parti kurumsal olarak da kullanmış ve en diktacı partiden en demokrat parti yapılanmasına kadar dönemsel olarak salınmıştır (Bezci, 2013: 129).

Aslında başlangıçta tek parti hükümeti kurmak Kemalistlerin niyeti olmamıştır. Fakat ülke içinde gelişen bazı olayların bu durumun oluşmasında etkisi olmuştur. 1925 yılındaki Kürt isyanı gibi hareketler, iki kere çok partili hayata geçiş denemesi ve bunların başarısız olması, 1929 yılında büyük buhranın ekonomik krizi Türkiye'de devlet müdahalesine keskin bir güç katmıştır. Bu da CHP'nin uzun yıllar tek siyasi parti olarak kalmasına etki etmiştir (Ahmad, 2010: 17).

Tek parti olarak ve tüm toplumun temsilcisi olma iddiasının bir sonucu olarak CHP, yapı itibari ile homojen bir parti görüntüsü oluşturmamıştır. Diğer benzer birçok partilerde de görüleceği üzere, ideolojik ve siyasal olarak çok renkli bir kimlik çizmiştir. Parti üyelerinin ideolojik açıdan geniş bir profil sergiledikleri görülmüştür. Parti o günün tanımlamalarına göre, sağ ve sol görüşleri, farklı düşüncelere sahip kişi ve grupları bünyesine almıştı. Parti'nin ilk kuruluş yıllarında taşra örgütleri (il, ilçe, bucak ve ocak örgütleri) daha geniş bir hareket alanına sahipti. Sonraki yıllarda tek parti yönetimi pekiştikçe bu serbest hareket alanı ortadan kalkmıştır. Hatta genel merkezce parti örgütlerine gönderilen yazılı emirler kitaplaştırılmış ve bunların parti bürolarında bulundurulmaları istenmiştir (Uyar, 2012: 82).

Parti'nin tüzük ve programları incelendiğinde net bir şekilde görüldüğü gibi tüzüğün emirleri yasal/anayasal alanın, liderin buyrukları ise tüzüğün önüne geçmektedir. Zaten tüzükte ve Mustafa Kemal Paşa'nın mesajlarında gelecekte yapılması gereken yasal değişimler açıkça yer almıştır. Örneğin laiklik ilkesi 1937

yılında anayasada yerini alırken, bu ilke 1927 yılında parti tüzüğünde yerini çok daha önce almıştı (Bezci, 2013: 130).

1927'deki CHP'nin ikinci kurultayı olarak ünlenen aslında CHP'nin ilk kurultayı olmuştur. Çünkü CHP ilk kurultayını Sivas Kongresi olarak görmüştür. Otoriter ve merkezîyetçi bir tek parti olarak CHP seçim stratejilerinin belirlendiği kongreler değil, seçimlerden sonra seçilenlerin ideolojik olarak bilinçlendirildiği kongreler toplamıştır. Bu kurultayda Mustafa Kemal Paşa'nın sunmuş olduğu Nutuk, yeni Cumhuriyet'in kutsal metinlerinden biri olmuş ve yeni katılanların bilgilendirilmesini amaçlamıştır. Bu kurultayda parti ideolojisi cumhuriyetçi, laik, milliyetçi ve halkçı olarak netleşmiş ve parti daha sistemli bir tüzüğe kavuşmuştur (Bezci, 2013: 134).

Milletvekili Seçimleri iki dereceli yapıyordu. Birinci seçmenler (müntehib-i evveller) ikinci seçmenleri (müntehib-i saniler) seçiyor, onlar da milletvekillerini seçiyordu. Atatürk döneminde genellikle Atatürk tarafından, İnönü döneminde genellikle İnönü tarafından belirlenmiştir. Dönemin seçilen milletvekilleri arasında belli başlı aydınların yanı sıra, köy kökenli kişiler de olmuştur (Uyar, 2012: 82).

1930'lara kadar bir yandan yeni kurulan devletin ideolojik içeriği doldurulurken, bir yandan da CHP'nin örgütsel özelliği artmıştır. Recep Peker'in öncülüğünü yaptığı bu örgütlenme aslında partiyi daha çok devlet bürokrasisine dönüştürmüştür (Bezci, 2013: 134). Bu doğrultuda çalışmalarına devam eden Recep Peker, Kemalizm'e Ülkü dergisinde otoriter bir içerik kazandırmaya çalışmış, bunun yanında da CHP ye de faşizan bir kimlik kazandırmak için teşebbüslerde bulunmuştur. Bunu üzerine Atatürk Recep Peker'i genel sekreterlik görevinden almıştır (Uyar, 2012: 86).

1931 kurultayı partinin devletle bütünleşmesinde etkili hareketlerin yaşandığı ilk kurultay olmuştur. Bu kurultayda açıkça olmasa da devletçilik ekonomik politikalarının egemen ilkesi olmaya başlamıştır (Bezci, 2013: 135). Bu kurultayda genel olarak Kemalizm olarak bilinen; Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, laiklik, İnkılapçılık, Milliyetçilik ilkeleri kabul edilmiştir. Bu ilkeler daha sonra 1937 yılında anayasanın ikinci maddesine eklenmiştir (Karpaz, 2010: 474).

CHP dönemi içerisinde değerlendirilmesi gereken önemli bir konu da "Kadro Hareketi"dir (1932-1934). Kadro Dergisinin imtiyaz sahibi CHP milletvekillerinden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ekonomik yolsuzluk, devrim heyecanının sönmesi gibi

argümanlarla hükümeti eleştirmeye başlamıştı. Kadro Hareketi ile Türkiye’de ilk kez bir ekip, bir ideolojinin teorisyenliğini üstlenmiştir. Kadroculara göre, Türkiye kazanmış olduğu Ulusal Kurtuluş Savaşı ile tüm sömürge uluslara örnek olmuştur. Bağımsızlığın kazanılmasını ekonomik kalkınma ile tamamlanması gerektiği savunmuşlar ve bunun inkılabın bir ideolojisi haline getirilmesini istemişlerdir (Uyar, 2012: 85).

Kadrocuların ileri derecede uygulanmasını istedikleri devletçilik görüşleri ve Kemalizm anlayışları, başta İş Bankası grubu olmak üzere ticaret burjuvazisinin, bir kısım gazete ve dergilerin ve CHP ileri gelenlerinin büyük bir bölümünün tepkisine yol açmıştır. Hatta CHP genel sekreteri Recep Peker ile Kadrocular arasında resmi bir ideoloji oluşturma çabası konusunda bir rekabet oluşmuştu. Kadrocular, Kemalizm’e sosyo-ekonomik bir kimlik kazandırmaya çalışırken, Recep Peker ve ekibi, Kemalizm’e sosyo-kültürel bir yorum getirmeye çalışmışlardır. Her iki tarafında ortak noktası, elit bir kesim önderliğinde otoriter bir rejim kurmak olmuştur. Kadro dergisi Yakup Kadri’nin Tiran’a elçi olarak gönderilmesinden sonra kapatılmıştır (Uyar, 2012: 86).

Recep Peker’in görevden alınmasından sonra ve Kadrocuların dağılmasından sonra, görevden alınan ve üst düzey yönetimden uzaklaştırılan İsmet İnönü olmuştur. İnönü, Atatürk ile uluslararası politika ve ekonomik politikalar konularında anlaşmazlığa düşmüştür. Bayar’a göre daha statükocu ve bürokratik kimliği temsil eden İnönü, yakın çevrelerin etkisi ile de Atatürk ile birçok konuda karşı karşıya gelmiştir (Uyar, 2012: 86).

1935 Kurultay’ı CHP bünyesinde Devletçilik görüşünü savunanların zafer kurultayı olmuştur. 1936’dan Mustafa Kemal Paşa’nın ölümüne kadar CHP içindeki devletçiler hiç bu kadar güçlü olamamışlardır. Kemalizm kavramsal olarak ilk defa CHP metinlerine bu kurultayda girmiştir. Recep Peker’in liberalizm düşmanlığı ve otoriter devlet anlayışı devletçilik ideolojisinin içeriğini oluşturmuştur (Bezci, 2013,136). Recep Peker’in “Türkiye Cumhuriyeti bir parti devletidir. Parti devletle beraber çalışır” görüşü bu kurultayda kabul edilmiştir (Teziç, 1976: 238). 1935 kurultayı, kesin olarak tek parti sistemi kabul etmiştir. Parti bütün bireyleri birleştiren bir örgüt olarak idealleştirilmiştir. Parti programının, hayatın gerçeklerine ve uluslararası duruma göre belirlenmiş bir milli ideoloji olduğu ileri sürülmüştür. Bu program, devletçiliği Türkiye’nin başlıca ekonomik ilkesi ilan etmiş, aşırı solcu, liberal ve sağcı fikirleri

reddetmiştir. Devleti, milli iman ve anlaşma ile bütün iktisadi menfaatleri uzlaştıran bir vasıta olarak görmüştür (Karpat, 2010: 474).

1935 kurultayının kararları kısa sürede siyasal hayatta etkisini göstermeye başlamıştı. Parti örgütünün devlet işlerine karışmasından rahatsız olan Atatürk 18 Haziran 1936 yılında İç İşleri Bakanını partinin genel sekreteri, valileri ise illerde partinin il başkanı yapmıştır (Uyar, 2012: 86).

Atatürk'ün 1938 yılında vefatından sonra İsmet İnönü, parti içinde kendisine karşı olanların olmasına rağmen Bayar ve Çakmak'ın desteğini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra 26 Aralık 1938 yılında Birinci Olağanüstü Kurultay toplanmıştır. Bu kurultayda Atatürk partinin banisi ve ebedi başkanı, İsmet İnönü ise partinin genel başkanı (Milli Şef) olarak partinin tüzüğüne geçirilmiştir. Partinin otoriter ve kapsayıcı durumu teyit edilmiştir. Halk Odaları ve Köy Enstitüleri de bu kurultayda karara bağlanmıştır (Teziç, 1976: 238).

1939 Kurultayı ile dar ölçüde bir liberalizasyon hareketi başlamıştır. Bu kurultayda, İçişleri Bakanlığı ile parti sekreterliğinin ve valilik ile il başkanlığının aynı kişide bulunmasına son verilmiştir. Mecliste bir muhalefet partisi varmış gibi milletvekilleri arasında bir müstakil grup kurulmuştur. 1939 kurultayı, devlet ile partiyi birbirinden ayırmaya ve Kemalizm'in ilkelerini daha net bir şekilde tespit etmeye çalışmıştır (Karpat, 2010: 475).

1946 yılı Mayıs ayında toplanan olağanüstü kurultay artık çok partili hayat için yapılan bir kongre olmuştur. Önce 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi, Daha sonra da 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur. Bu bakımdan kurultay müstakil grubun lağvedilmesine karar vermiştir. İsmet İnönü'nün bizzat kendi vermiş olduğu bir önerge ile Parti'de değişmez genel başkanlık uygulamasına son verilmiş, genel başkanın kurultayca seçimine karar verilmiştir (Teziç, 1976: 240).

1947 yılında kabul edilmiş olan parti programı, CHP'nin altı ilkesi üzerine kurulmuştur. Programda millet iktidarın sahibi olarak gösterilmiş, Büyük Millet Meclisi de bu iktidarı millet adına kullanan bir organ olarak ifade edilmiştir. Siyasi parti ve sendika kurma ile düşünce, söz, basın özgürlükleri, bireyin ve toplumun ilerleyebilmesi için zorunlu bir şart olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak 1947 Kurultayı, parti

programını ve tüzüğünü çok partili bir hayatın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde değiştirerek CHP'yi normal bir parti konumuna getirmiştir (Karpas, 2010: 475).

1946 seçimlerinden bir yıl sonra parti içinde oluşan muhalefet artmış ve parti içindeki genç milletvekilleri Recep Peker hükümetine karşı bir hareket başlatmıştır. Bu hareketin adı otuz beşler hareketi olarak anılmıştır. 7 Eylül 1947 tarihli kararların oluşturmuş olduğu hoşnutsuzluk ve parti içindeki muhalefet Recep Peker hükümetinin çekilmesine yol açmıştır. Bundan sonra kurulan Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetlerinde otuz beşler hareketi içinde olanlar önemli bakanlıklara getirilmişlerdir (Teziç, 1976: 240).

CHP'nin uzun süren 27 yıllık iktidarının kalıcı olup olmadığı, demokrasiyi hedefleyip hedeflemediği uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Kimi araştırmacılar tek parti diktatörlüğünün kalıcı olduğunu, CHP'nin demokrasiyi hedeflemediğini öne sürmüşlerdir. Bu araştırmacılara göre çok partili yaşama geçiş iç ve dış zorlamaların ve ülke ve dünya genelinde meydana gelen bir değişimin ürünü olmuştur. Bu görüşlerin aksini öne sürenler ise CHP'nin bir vesayet partisi olduğunu belirtmektedirler. O dönemde tek parti rejiminin hiçbir hukuki temeli yoktur ve başka partinin kurulması da yasak değildir. Fakat bu yasak fiili olarak geçerli olmuştur. Tunaya bu durumu fiili tek parti rejimi olarak tanımlamaktadır. Bu tür partiler totaliter değildir; demokratik bir sistemin hazırlayıcılarıdır ve bunun da doğal sonucu olarak kendi sonlarını kendileri getirirler (Uyar, 2012: 82).

CHP'nin uzun süren iktidarı, bizzat kendisinin düzenlemiş olduğu seçim yasasına göre yapılan seçimler sonucunda, 14 Mayıs 1950'de sona ermiştir. Parti bu seçimlere, ana ilkelerinde ve tüzüğünde uygulamış olduğu liberal değişikliklerin halkı memnun edeceği ve seçimleri kazanmasını sağlayacağı umudu ile girmişti. Gerçekten de bu ilkelerde yapılan değişiklikler CHP'ye bir orta sınıf partisi kimliği kazandırmış ve 1951'de parti birçok seçmenin kolayca tercih edebileceği liberal bir nitelik kazanmıştı; ama bu önlemler 1950 seçimlerinin kazanılmasını sağlayamamıştır (Karpas, 2010: 478).

Duverger, siyasi partiler (1993) adlı kitabında tek parti sistemlerini ele alırken CHP'nin kurmuş olduğu tek parti sistemi üzerinde durmuştur. Duverger o dönemde Türkiye'de CHP tarafından kurulan tek parti sisteminin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır: Parti demokratik bir ideoloji benimsemiş olduğu için, faşist ya da komünist

rejimler gibi, tarikat ya da kilise niteliği taşımamış, üyelerine iman ya da mistik bir görev yüklememiştir. Türk tek partisi hiç zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış, tekele resmi bir nitelik vermemiştir. Tek parti sistemini sınıfsız bir toplumun varlığı ile meşrulaştırmamış, parlamenter çoğulculuğu ve liberal demokrasiyi yok etme arzusu taşımamıştır. Türk tek partisinin totaliter bir tarafı olmadığını, yapısının ne hücrelere ne milislere ne de tam olarak ocaklara dayandığını söylemiştir. Son olarak Duverger CHP'yi siyasal bir demokrasi ile bağdaştırmış fakat Kemalist rejimi faşist olmamakla beraber tam demokratik bir parti de saymamıştır (Duverger, 1993: 359-362).

3.1.1. Milli Şef İsmet İnönü Dönemi

İnönü, Bayar ve Fevzi Çakmak'ın da desteğini alarak Atatürk'ün vefatından sonra kendisini Cumhurbaşkanı seçirmiştir. Böylece Ebedi Şef dönemi sona ererken Milli Şef dönemi başlamıştır (Uyar, 2012: 87). Esas sorun, parti içinde oluşabilecek farklı görüşlerin ve eğilimlerin ortaya çıkması olmuştur. İnönü'nün kuvvetli bir lider olarak partiye hâkim olması, bu ayrılıkları engelleyebilecek güçte olması bir ön tedbir olarak gerekli görülmüş ve ona geniş yetkiler tanınmıştır (Karpat, 2010: 475).

Ocak 1939'da İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı farklılığını hissettirmeye başlamış ve bu sebeple Bayar İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Dış İşleri Bakanı Rüştü Aras'ı görevden almak zorunda kalmıştır. Görevlen alınanların yerlerine ise Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu atanmıştır. İnönü'nün esas dönemi Celal Bayar'ın görevden alınmasından sonra başlamıştır (Bezci, 2013: 137).

İnönü'nün bir sonraki hamlesi ise Şeflik sistemi oluşturarak kendisinin değişmez genel başkan olmasını sağlamak olmuştur. Paranın üzerine resmini bastırması ve devlet dairelerine resmini astırması bu durumun sembolik birer göstergesi olmuştur. Aslında anayasa partilerde değişmez bir genel başkandan söz etmemiştir fakat o dönemde CHP tüzüğü anayasayı aşan yasal bir güce sahip olmuştur (Bezci, 2013:137). İnönü'ye Milli Şef unvanı verilmesinin ilk sebebi o dönemde Almanya, İtalya ve İspanya'da bulunan tek parti liderlerinin şef unvanını kullanmış olmasıdır. İkinci neden ise "Ebedi Şef" olarak anılan Mustafa Kemal Paşa'dan boşalan iktidarın yine onun gibi güçlü bir lider tarafından doldurulduğunun gösterilmesi ihtiyacı olmuştur (Karatepe, 1997: 45-46).

İnönü döneminin uygulamalarından biri de müstakil grup uygulaması olmuştur. Gerçekte, bu uygulama Atatürk döneminden bu yana uygulanmakta olan müstakil mebusluk uygulamasının bir devamı niteliğinde olmuştur. Bunun amacı mecliste bir nevi muhalefet havası oluşturmak ve iktidarı kontrol altında tutmaktır (Uyar, 2012: 88). Müstakil grubun önemi, Avrupa'nın bazı ülkelerinde tek parti ve şefliğin ön planda olduğu bir dönemde Türkiye'de parti içinde de olsa muhalif bir grubun kurulmasına izin verilmiş olmasıdır (Çufalı, 2004: 35). Fakat, mecliste oluşturulan bu denetim mekanizması istenilen sonucu vermemiş her ne kadar bir muhalefet oluşturulmaya çalışılsa da başarılı olamamıştır (Demirel, 2013: 44).

Yukarıdaki açıklamaya baktığımızda İnönü bir taraftan kendi şefliğini güçlendirirken bir taraftan da demokrasi vurgusu ile dikkat çekmiştir. Demokrasiye geçiş, demokrasiyi kemale erdirmek gibi sloganlar sanıldığı gibi İkinci Dünya Savaşından sonra değil, 1939 yılında CHP kurultaylarında duyulmuştur (Bezci, 2013:138).

Savaş döneminde devletin gelirlerini artırabilmek için ekonomik alanda da bir çok değişiklik yapılmıştır. Bunların başında Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri ve Varlık vergisi olmuştur. Bu sırada inkılabın ideolojisini kırsal alana götürebilmek için 1940 yılı başlarında Köy Enstitüleri kurulmuştur (Demirel, 2013: 44).

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında kurulan Köy Enstitüleri ve bunun akabinde yapılmak istenen Toprak Reformu, CHP'nin homojen bir özellik taşımadığını göstermiştir. Köy Enstitüleri Kanunu'nun oylaması sırasında milletvekilleri tepkilerini örtülü bir şekilde ortaya koymuşlardır. Birçok milletvekili oylamaya katılmamıştır. Milletvekillerinin tepkilerini açıkça dile getirmeleri Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu sırasında meydana gelmiştir. Bu kanunun mecliste görüşülmesi ve oylanması DP'nin kuruluşunu hızlandırmıştır (Uyar, 2012: 90).

Savaşın otoriter rejimlerin yenilgisi ile son bulması üzerine, 1946 yılında yapılan kurultayda İsmet Paşanın Milli Şeflik uygulaması ve Milli Şef deyimi ortadan kalkmış ve değişmez genel başkanlığa son verilmiştir (Karatepe, 1997: 47).

İnönü'nün demokrasiye geçiş kararı gerçekten önem arz eden bir durumdur. Milli Şef unvanına sahip bir kişinin kendi yetkilerinden vaz geçmesi kolay olmamıştır. Ama

parti içindeki diğer yönetici ve yetkililerin bu duruma karşı çıkmış olmalarına rağmen İnönü bu kararını uygulamıştır (Çufalı, 2004: 35).

Türkiye, çok partili yaşama geçer geçmez, ilk seçimlerini 1946 yılında yapmıştır. Bu seçimlerde CHP'liler tarafından yapılan yolsuzluklar büyük tepkilere yol açmıştır. Oy sayımlarında yapılmış olan usulsüzlüklerin yanı sıra; esas sorun seçimin yapılmasındaki uygulama olmuştur. Açık oy, gizli tasnif uygulaması yasada bulunmamasına rağmen, bu seçimin yönetiminin mülki idareye verilmesinin ortaya çıkardığı bir sonuç olmuştur. 1950'de yapılan seçimler öncesinde seçim kanununda yapılan değişiklik ile gizli oy açık tasnif ilkesi getirilmiş ve yargı güvencesi sağlanmıştır (Uyar, 2012: 91).

CHP, halktan kopukluk, ikinci dünya savaşının ortaya çıkarmış olduğu ekonomik sıkıntılar ve 27 yıllık uzun tek parti yönetiminin vermiş olduğu yıpranmışlık sebebi ile seçimi kaybederken, CHP genel başkanı İsmet İnönü seçim yenilgisini büyük bir olgunluk ile karşılamış ve bu yenilgiyi bir zafer olarak görmüştür (Uyar, 2012: 91).

3.1.2. Parti-Devlet Bütünleşmesi

Parti devlet bütünleşmesi yolunda atılan en büyük adım 1935 yılında yapılan CHP'nin dördüncü büyük kurultayında olmuştur. Kurultayda kabul edilen yeni tüzükte, “parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır” şeklinde bir hükme yer verilmiştir. Yine kabul edilen bu tüzüğe göre yönetim ile parti örgütü arasındaki ilişkiyi merkezde parti sekreteri ile bakanlar ya da bunların adına yetkili olanlar, illerde ise partinin il başkanları ile valiler kuracaklardır (Demirel, 2013: 43).

Recep Peker, 15 Haziran 1936 yılında değişmez genel başkan Mustafa Kemal Atatürk tarafından Partinin genel sekreterliği görevinden alınmıştı. Bundan üç gün sonara Başbakan ve CHP Genel Başkanvekili İsmet İnönü, 18 Haziran 1936 yılında parti örgütlerine ve valiliklere bir beyanname göndermiştir. Bu beyanname ile İçişleri bakanı partinin genel sekterliğine ve tüm illerde de valiler parti il başkanlığına getirilmişti. Bu durum parti-devlet bütünleşmesinde yapılan önemli bir değişiklik olmuştur (Uyar, 2012: 79).

Bu arada CHP, kuruluşundan başlayarak farklı tüzük ve program değişiklikleri yapmış ve 1935'te kabul ettiği yeni programla partinin ilkelerini oluşturan altı oku iyice benimsemişti. 1923 tüzüğünde yer alan milliyetçilik ve halkçılık ilkelerine, 1927'de cumhuriyetçilik ve adı belirtilmeden laiklik eklenmiş, 1931'deki programda bu dört ilkenin yanı sıra inkılapçılık ve devletçilik ilkelerinin eklenmesi ile altı ok tamamlanmıştır (Demirel, 2013: 43).

Parti devlet bütünleşmesi yolundaki en önemli ve son girişim ise 1937 yılında yapılan anayasa değişikliği ile meydana gelmiş ve CHP'nin altı oku anayasaya alınarak devletin temel ilkeleri haline getirilmiştir (Karatepe, 1997: 45).

3.2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE MUHALEFET GİRİŞİMLERİ

İkinci Dünya Savaşı öncesi tek partili iktidar döneminde iki önemli parti kurulması deneyimi yaşanmıştır. Bunlardan birincisi muhalefetin örgütlenmesi sonucu ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), ikincisi ise Mustafa Kemal Paşa'nın kendi isteği doğrultusunda kurulan güdümlü muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) olmuştur.

3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunu Hazırlayan Faktörler

Birinci Meclis içinde bulunan gruplar 1921-1922 yıllarında tasfiye edilmiş, 1923 seçimlerinde de A-RMHC İkinci Grubundan sadece üç kişi meclise girebilmiş ve böylece 11 Eylül'de Halk Fırkasına dönüşecek olan A-RMHC Birinci Grubu meclise tek başına hâkim olmuştur. Bu durum da Atatürk'e ve onun partisine olan tepkileri artırmıştır (Sancaktar, 2013: 43). Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan TpCF'nin kurulmasında öncülük eden kadroların hepsi I. Meclis döneminde Mustafa Kemal'in yakın çalışma arkadaşlarıdır. Bu dönemde tasfiye edilen milletvekilleri ve İkinci Grup'un önde gelenleri TpCF'nin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır (T. Uzun, 2013: 117).

Rauf Bey, Ali Fuat Bey, Refet bey ve Kazım Karabekir Paşa, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Ankara dışındaydılar ve bu durumu bir oldubitti olarak yorumlamışlardı. Kurtuluş Savaşı'nın etkin kadrosunun böyle düşünmesi kurtuluştan sonra fikir ayrılığına düşüldüğünün etkin bir göstergesi olmuştur (Zürcher, 1992: 49'dan Aktaran: Altınkaş,

2012: 3). Bahsetmiş olduğumuz bu Milli Mücadele kahramanları, İkinci TBMM için yapılan seçimin dışında bırakılamayacak kadar bir saygınlığa sahiptiler. Bu şahsiyetlerin yok sayılarak cumhuriyetin ilan edilmesi ve halifeliğin kaldırılması TpCF'nın kurulma sürecini başlatmıştır (Ekincikli, 2012: 162).

Gelenen bu noktada meclis içinde ve dışında Atatürk'e ve CHF'na karşı muhalefet oluşmaya başlamıştır. Bu muhalefetin meclis içindeki baş aktörleri Rauf Bey, Ali Fuat Bey, Refet bey ve Kazım Karabekir Paşa gibi Kurtuluş Savaşında yer almış ve CHF içinde etkili isimler olmuştur. Fakat burada şu vurgulanmalıdır ki, bu isimlerin hiç birisi saltanat ve hilafet yanlısı, Cumhuriyet ve Laiklik karşıtı kişiler olmamışlardır (Sancaktar, 2013: 44).

TpCF'nın kurulmasına yol açan siyasal olay, muhaliflerin Lozan Antlaşması çerçevesindeki Mübadele sorunu ile ilgili olarak verdikleri bir soru önergesinin görüşülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Birinci Ordu Müfettişi Kazım Karabekir Paşa görevinden istifa etmiş ve sadece milletvekili olarak siyasi alanda faaliyet göstermek için meclise katılmıştır. Bu gelişmelerin meydana gelmesi, mecliste bir muhalefet partisinin kurulacağı yönündeki beklentileri güçlendirmiştir. Verilen önergenin mecliste oylanmasından sonra Halk Fırkasından istifalar başlamıştır (T. Uzun, 2013: 118).

TpCF, bir muhalefet partisi olarak hem etkili olmuş, hem de çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Çünkü kurucuları arasında yer alan Rauf Bey, Refet Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Bey gibi isimler, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından itibaren yanında yer almış kişilerdir. Siyasi ömrü 6 aydan az sürmüş olsa da, dönemin şartları açısından bakıldığında, gerek yeni kurulmuş cumhuriyet yönetimi içinde bir tepki partisi olarak meclisteki etkisi, gerekse toplum gözünde tüm muhalif güçlerin birleşebileceği bir kurum olarak görülmesi gibi özellikleri TpCF'nı Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ciddi bir şekilde dikkate alması gereken bir muhalif odak haline getirmiştir (Altınkaş, 2012: 2).

3.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Hayatı

Türk demokrasi kültürü doksın yılda iktidar ve muhalefet partileri ile artık günümüzde medeni ülkeler seviyesine ulaşmayı başarmıştır. Bu kültürün gelişim evresindeki yapı taşlarından birisi şüphesiz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), cumhuriyet dönemi Türk

siyasi hayatının ilk bağımsız muhalefeti olma özelliğini taşımaktadır (Ekincikli, 2012: 151). Bu partinin kurulması aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal hayatında ilk kez çok partili hayata geçiş denemesi olarak yerini almıştır.

Partinin kuruluşunda her ne kadar parti önderlerinin, Mustafa Kemal Paşa ile kişisel anlaşmazlık ve çekişmeleri ile onun tek adam yönetimine yönelik endişeleri önemli bir unsur olsa da, bu parti birinci meclisteki ikinci grup muhalefedinin bir devamı olarak düşünülebilir. Partinin İstanbul il örgütünün büyük bir çoğunluğunun, 1923 yılında yapılan seçimlerde meclis dışında kalan İkinci Grup mebuslarından oluşması ve İkinci Grubu kuran yöneticilerden Hüseyin Avni Bey'in bir gazeteye verdiği demeçte yeni Fırkanın eski İkinci Grubu oluşturan ihtiyacın bir ürünü olduğu söylemesi, bu iki hareket arasındaki sürekliliğin bir göstergesi olmuştur (Demirel, 2013: 34).

Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevlerde yer almış komutanların ve önemli kişilerin iştiraki ile yeni partinin kurulacağı iyice açığa çıkmıştır. 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığını, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar Beylerin ikinci başkanlığını, Ali Fuat Paşa'nın ise genel sekreterliğini yapacağı TpCF kurulmuştur (Demirel, 2013: 34).

Fırkanın yayın organı olmamıştır fakat o dönemde İstanbul'da yayınlanan İstiklal, Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr ve Vatan gibi gazeteler yapmış oldukları yayınlar ile Fırkayı desteklemişlerdir (Teziç, 1976: 244). Gazetelerde, çok yakında toplu halde Halk Fırkasından ayrılmalara olacağı haberleri verilmiştir. O sıralarda gazetelerde yer alan bir başka haber ise TpCH'nin isminde Cumhuriyet kelimesinin bulunması ile ilgilidir. Bunun üzerine Halk Fırkası da ismine "Cumhuriyet" kelimesini eklemiş ve ismini Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) şeklinde değiştirmiştir (Okyar, 1980: 352).

Ankara'da bu gelişmeler olurken, doğuda Şeyh Sait ayaklanması ortaya çıkmış ve giderek yayılmaya başlamıştır. Halk Fırkası içinde Mustafa Kemal Paşa taraftarları, ayaklanmadan TpCF'ni sorumlu tutmuş ve Fethi Bey hükümetini yeterli derecede önlem almamakla suçlamışlardır. TpCF'nin programında yer alan "dine saygılı olunacağı" hükmünün gericiliği tetiklediği söylenerek, Şeyh Sait isyanı ile muhalefet arasında bir bağ kurulmuştur (Karatepe, 1997: 31-32).

TpCF, aslında CHF'nin temel aldığı toplumsal gruplara ve ideolojiye dayanıyordu. Bu açıdan CHF'nden çok da büyük bir farkı yoktu. Hatta, dine saygılı

olması halk nezdinde TpCF'na daha büyük bir oy potansiyeli kazandırabilirdi. Parti liderlerinin milli mücadele sırasında göstermiş oldukları başarılar da halk tarafından iyi biliniyordu. Bunlar, TpCF'na ciddi bir muhalefet partisi niteliği kazandırmıştı (Altınkaş, 2012: 8). Bu durum Mustafa Kemal Paşa ve CHP için bir otorite kaybı endişesine yol açmış ve muhalefeti sindirmek ve güçlenmesini engellemek için bu doğrultuda önlem almaya zorlamıştır.

Bu durum karşısında yapılan güven oylamasında, nispeten mutedil bir politika izleyen Fethi Bey kabinesine, Mustafa Kemal Paşa'nın da yönlendirmesiyle Halk Partisi içerisindeki milletvekilleri tarafından güvensizlik oyu verilmiştir. Bu şekilde Fethi Okyar hükümeti düşmüş, yerine sertlik yanlısı İsmet İnönü güvenoyu alarak yeni hükümeti kurmuştur (T.Uzun,2013:119).

Yeni kurulan hükümet, bir an önce “dini bir görüntü altında ayaklanmanın ve dinin siyasete alet edilmesinin vatana ihanet suçu” olduğu ibaresini Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklemiş ve daha sonra Takrir-i Sükun Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Bu kanuna göre hükümet, “gericiliği ve ayaklanmayı savunan ve memleketin huzur ve düzenini bozan” kuruluşları ve yayınları yasaklamıştır (Karatepe, 1997: 32-33).

Partinin programında bulunan “dini inançlara saygılı olunacağı” maddesinin gericiliği kışkırttığına karar verilmiş ve TpCF üyeleri de Şeyh Sait ayaklanmasına katılanları yargılayan İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır (Karatepe, 1997: 32-33). 5 Mayıs 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi TpCF'nin kapatılması için hükümete başvurusunu yapmış, 5 Haziran 1925'te hükümetin bu başvurusu TpCF'nin kapatıldığı ilanı ile sonuçlanmıştır (Altınkaş, 2012: 8).

Fırka'nın Meclis Grubunu 29 kişi oluşturmuştur. Bu milletvekillerinden altısı, İzmir suikastı davasının uzantısı olarak Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idam edilmişlerdir. On üçü ikinci meclisten sonra siyasi hayatta yer almamışlardır. Geriye kalan diğerleri ise 1939 yılından sonra yeniden mecliste görev alabilmişlerdir (Çavdar, 2008a: 296).

Sonuç olarak Türk Siyasi hayatında ortaya çıkan ilk çok partili hayat denemesi başarısız olmuştur. Türk siyasi hayatında TpCF'nin önemli bir yere sahip olması sadece ilk çok partili hayata geçiş denemesi olmasından kaynaklanmamıştır. Aynı zamanda bu parti dönemin tek partisi olan CHP içerisinde doğmuş ve ona karşı bir muhalefet

oluşturmuştur. Ve yine bu partinin önemi, partiyi kuran aktörlerin Mustafa Kemal Paşa'nın eski dostları ve en yakın silah arkadaşları olmasıdır. Fakat bu partinin iktidar karşısında etkili bir güç olması iktidarı elinde bulunduran CHP ve Atatürk tarafından beklenmeyen bir durum olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda gerekli tedbirler almaya yönelen CHP doğuda ortaya çıkan Şeyh Said isyanını fırsat bilmiş ve durumdan istediği gibi yararlanmıştır. İstiklal Mahkemesinin aldığı kararlar varlığına son verilen TpCF'nin ömrü çok kısa sürmüştür ve çok partili siyasal hayata geçiş daha doğmadan sonlandırılmıştır.

3.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunu Hazırlayan Faktörler

1920'li yılların sonuna gelirken, ülke içindeki muhalefet odaklarına bir son verilmiş ve katı bir tek parti yönetimi ortaya çıkmıştır. Bunun dışında, ekonomik ve toplumsal alanlarda, 1929 ekonomik bunalımının tesiri ile de ülke içinde çok çeşitli sıkıntılar baş göstermişti. Bu sorunların giderilebilmesi için hükümeti kontrol edebilecek, denetleyecek ve gerektiği zaman eleştirebilecek bir muhalefete gerek olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, sınırlı ve denetim altında tutulabilecek bir muhalefet partisi kurmaya karar vermiştir. Böyle bir muhalefetin kurulması ile varlığını gizli olarak yürüten muhalefetin de rengi ortaya çıkmıştı olacaktı (Demirel, 2013: 39).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması bu koşulların zorunlu bir sonucu olmuştur. Çünkü böyle bir yapay denetim mekanizmasının oluşturulmaması durumunda, toplumsal muhalefetin beklenmeyen bir biçimde patlak vermesi söz konusu olabilirdi (Çavdar, 2008a: 329).

Bir güdümlü muhalefet partisi olarak SCF'nin temel görevi ortaya çıkan hoşnutsuzluğun farklı şekillerde toplumsal isyana ve örgütlü siyasal muhalefete dönüşmesini engellemek ve toplumsal memnuniyetsizliği rejim/Mustafa Kemal/CHF karşıtı olmayan güdümlü muhalefet partisine yönlendirerek kontrol etmek olmuştur (Sancaktar, 2013: 47).

Paris'te Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapan, Fethi Bey'in 1930'un yaz aylarında tatilini yapmak için yurda gelişi muhalefet fırkasının kuruluşunun gündeme gelmesini hızlandırmıştır (Çavdar, 2008a: 329).

3.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Hayatı

TpCF ile kıyaslanamaz bir muhalefet partisi özelliği taşıyan SCF'nin en temel özelliği Mustafa Kemal'in Fethi Okyar'a ricası sonucu kurulmuş olmasıdır. Mustafa Kemal böyle bir muhalif partinin kurulmasını yukarıda bahsetmiş olduğumuz sebepler doğrultusunda önceden düşünmüş ve Fethi Bey'e böyle bir teklifte bulunmuştur (Altınkaş, 2012: 9).

Fethi Okyar, Mustafa Kemal Paşa'nın çok eski ve kendisine sadık bir dostu olmuştur. Aynı zamanda, cumhuriyet rejiminin ilk parlamentosuna başkanlık etmiş, gerçekleştirilen devrimlere bağlı, Batı demokrasisine inanmış, özgür tartışma ilkelerine bağlı bir kişiydi. Bu sebeplerden dolayı, Mustafa Kemal Paşa'nın kanaatine göre, yeni görüş ve anlayış içinde CHP'ye karşı bir denetleme ve kontrol etme partisini ancak Fethi Bey kurabilirdi (Tökin, 1965: 73).

Mustafa Kemal Paşa kendisini Yalova'da ziyarete gelen Fethi Bey'e yeni bir parti kurmasını teklif etmiştir. Ona yeni kurulacak partinin başına geçmesini teklif ediyor. Fethi Bey bu olayı anılarında şu şekilde anlatmaktadır: *“ Memlekette muhalif bir fırka kurmak lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse mecliste münakaşa daha serbest olur. Mesela siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz, bildiklerinizi mecliste daha rahat dile getirebilirsiniz. Bu suretle uygulamada görülen birçok hatanın önünü de almak mümkün olur dedi.”* Bu teklif, Fethi Bey'in hiç ummadığı bir anda gelmiş ve böyle bir durum sonunda İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediğini söylemiştir. Çünkü İsmet Paşa'nın mecliste ortaya çıkacak bir muhalefete tahammülünün olacağına inanmamaktadır (Okyar, 1980: 389).

Mustafa Kemal, Fethi Bey'in endişelerine karşı kendisine şu cevabı vermiştir: *“Bugünkü manzaramız aşağı-yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır. Fakat dahilde ve hariçte bize diktatör nazarıyla bakıyorlar. Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman yazarlarından Emil Ludwig idare şeklimiz hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze hükmederek geri dönmüş ve bu kanaatını da yazmıştır. Hâlbuki ben Cumhuriyet'i şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak olan bir istibdat müessesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele, memlekette*

Cumhuriyet'in şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi üzerinize almalısınız'', diyerek teklifini yinelemiştir (Okyar, 1980: 392-393).

Fethi Bey, bu görüşmelerden sonra Mustafa Kemal Paşanın teklifini kabul etmiş ve ona şu şekilde cevap vermiştir: *‘‘Esasen, Cumhuriyet'i kuvvetlendirmek için bana verdiğiniz hizmet, hem takdis ettiğim bu emelinizi yerine getirmeyi, hem de tamamen ideallerime uygun olan bir sahada çalışmayı temin ettiği için reddetmek elimden gelmez. Bütün bu sebeplerle bu fikri tatbik mevkiine koymak için münasip göreceğiniz şekli kararlaştırıp icraata geçmeye hazırım’’* (Okyar, 1980: 413).

Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan kurulacak muhalefet partisi ile CHP arasında tamamen tarafsız kalacağına ilişkin bir güvence alınca parti kurma girişimleri başlamıştır. Fethi Bey yeni bir parti kurma isteğini Vakit gazetesinin 9 Ağustos 1930 tarihli yayınında duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa da bu isteğin kabul edildiğini bildirdiği bir mektup yayınlatır ve nihayet beklenen muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)⁴ adıyla 12 Ağustosta kurulmuştur (Demirel, 2013: 40).

Fethi Okyar, başlangıçta SCF'nin sol'a meyilli olduğunu bildirmiş, fakat sosyalist olmayacaklarını, bunun için ülkede gereken şartların oluşmadığını söylemiştir. Temel olarak bakıldığında parti, CHP'nin devletçi politikasına karşı liberalizmi bir anti tez olarak savunmuştur (Tökin, 1965: 74).

Daha önce tasarlandığı gibi parti mecliste yumuşak bir muhalefet uygulayarak iktidardaki CHP'yi eleştirecek ve denetleyecekti. Fakat bir muhalefet partisnin kurulması ülke genelinde hoşnutsuz kitlelerin hızla bu partiye yönelmesine sebep olmuştur. Böylece parti, toplum içinde hızlı bir biçimde genişleyerek büyük bir toplumsal desteği sağlamıştır (Demirel, 2013: 40). Bunların sonucunda SCF hiç de tahmin edilemeyecek bir sürede hitap etmiş olduğu küskünler kitlesi tarafından CHP'nin bir alternatifi haline gelmiştir (Karatepe, 1997: 39).

Mustafa Kemal'in en güvendiği yakın dostlarından kurulan bu parti yukarıdaki durumlar meydana gelince daha başka muhalif unsurları da kapsamaya başlamıştır (Çavdar, 2008a: 331). SCF halktan ve tabandan gelen bir hareketin sonucunda kurulmamıştır. Ortaya çıkış suni bir olay olmuştur. Fakat rejime karşı olanların kısa

⁴ Bu İsmi bizzat Mustafa Kemal Paşa önermiştir. Bkz. Okyar F.(1980). *Üç Devirde Bir Adam*.(Hazırlayan: Cemal Kutay). İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları.Ss:406

zamanda fırkaya sızmaları, fırkayı Fethi Bey'in de kontrolünden çıkarmıştır (Teziç, 1976: 249).

Fethi Okyar'ın o dönemde yapmış olduğu İzmir gezisi de, o zamana kadar gizli kalmış birçok gerçeği ortaya çıkarmıştır. Halk hükümet, devrimler ve laiklik aleyhine gösteriler yapmış ve ortaya kaotik bir durum çıkmıştır. CHP'nin parti binaları taşlanıp camları kırılmıştır. Bunun gibi üzücü olaylar bir birini takip etmiş ve alınan tüm tedbirlere rağmen olayların çıkmasına engel olunamamıştır (Tökin, 1965: 74).

İzmir olayları CHP'nin SCF'na karşı şüphelerini giderek artırmıştır (Çavdar, 2008a: 331). Çünkü SCF, her şeyden önce Mustafa Kemal Paşa'nın tamamen kendisinin kurdurmuş olduğu bir partiydi. Bu yüzden CHP tabanından Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan baskılar giderek artmış ve SCF da en büyük destekçisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır (Altınkaş, 2012: 14).

CHP çevresinin esas içine sindiremediği nokta Mustafa Kemal'in kendi partilerinin kurucusu ve önderi olduğu halde, SCF tarafından adeta tarafsız bir önder olarak görülmesi olmuştur. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Mustafa Kemal Cumhuriyet gazetesinde yayınlattığı mektubunda tarafsızlığını bozmuş ve CHP tarafında yer aldığı dile getirmiştir (Çavdar, 2008a: 331).

Yukarıdaki bölümlerde bahsi geçen olaylar Mustafa Kemal ile SCF'nı karşı karşıya getirmiştir. Fethi Bey bu karşılaşmanın çatışma şekline dönüşmesinden endişelenmeye başlamıştır. Bu şartlar içinde Fırka'nın varlığının devamı mümkün olmadığı kanaatine varmıştır. Çünkü sert bir baskının altında küllenen mahalli ayrılıklar, ihtilaflar, hatta kinler ayaklanmıştı. Kan dökülüp, iç savaşın bile çıkmasından korktuğu için ve aynı zamanda Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelememek için Fırkanın fesih kararını almıştır (Okyar, 1980: 524).

Bu gelişmeler üzerine SCF lideri Fethi Bey 17 Kasım 1930 tarihinde bir bildiri yayınlayarak partinin kapandığını bildirmiştir. Bunun sonucunda, güdümlü, kontrollü ve şartlı demokrasi denemesi de başarısız olmuş ve yine bir çok partili hayata geçiş denemesi neredeyse başlamadan sona ermiştir (Tökin, 1965: 75).

Türk siyasi hayatında iktidar partisi tarafından muhalefet olması için kurdurulan SCF, çok kısa sürede yıllarca ekonomik ve toplumsal sebeplerden bunalmış halkın desteğini alarak bir anda umulmadık bir şekilde iktidarın alternatifi haline gelmiştir.

Partinin kurulmasını Mustafa Kemal Paşa istemiştir. Çünkü kendisi de ülkenin içinde bulunduğu durumun farkında olmuştur. Meclis içinde hükümetin yönetiminden memnun olmayan birçok milletvekili varken hiç biri o zamana kadar böyle bir harekete cesaret edememiş, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir parti kurdurmasından sonra çoğu bu partiye geçerek muhalefette bulunmuşlardır. Çünkü o dönemdeki CHP iktidarının ve İsmet Paşa'nın sert politikaları, Mustafa Kemal'in onayı olmadan böyle bir zeminin oluşmasına izin vermemiştir. Halkın isteğinden bağımsız danışıklı olarak kurulan bu partinin yapay ve güdümlü olması ve o dönemde hala demokrasi anlayışının yeterince yerleşmemiş olması partinin kendisini feshetmesine yol açmış ve ikinci çok partili hayata geçiş denemesi hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır.

3.3. ÇOK PARTİLİ REKABETÇİ SİYASETİN DOĞUŞU

Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış olan çok partili siyasi hayat, kimi zaman çok partili kimi zaman ise tek partili bir seyir göstermiştir. 1918 yılı şartları içerisinde çok partili hayat yeniden yaşanmıştır. Daha sonra Anadolu'da ortaya çıkan siyasi hareketlenme, İstanbul Hükümeti'ne karşı üstünlük göstermiş ve 1923'ten sonra yeni bir döneme girilmiştir. A-RMHC, Halk Fırkasına dönüştükten sonra, TpCF ve SCF olmak üzere iki kere başarısız olarak çok partili siyasi hayata geçiş denemesi yaşanmıştır. İnkılap aşaması ve İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanması sebebi ile çok partili hayata geçiş tam olarak uygulanamamıştır. Bu süre içerisinde CHP tek parti olarak iktidarda kalmış ve ülkeyi tek parti hükümeti olarak yönetmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, ülke içinde ve dışında ortaya çıkan gelişmeler, çok partili hayata geçişi mecbur hale getirmiştir (Haytoğlu, 1997: 46).

Demokrasi, sadece bireylerin periyodik olarak belli zamanlarda oy kullanmaları değildir; oy kullanmadan öte bireylerin, kamusal konular hakkında bilgi sahibi olmaları ve alınan kararlar ile ilgili sürece katılmalarıdır. Siyasi partiler, bilgi edinme ve kalım sürecini (yani demokrasiyi) sağlayan en önemli araçtır. Sonuç olarak "çok partili rekabetçi siyaset" demokrasinin temel özelliklerinden ve ön koşullarından birisidir (Sancaktar, 2012: 32). Partilerin demokrasinin yerleşmesine etkileri inkâr edilemez (Şafak, 2013: 1).

Fakat şurası bir gerçektir ki Türkiye’de demokratik gelişmeler halkın zorlamasıyla veya isteği ile değil, ülkeyi yönetenlerin istediği şekilde ve istediği yönde olmuştur. Yöneticiler demokrasiyi sürekli savunmuşlar, fakat bunu sadece kendi öncelikleri çerçevesinde ve kendi temel değerlerine karşı çıkmamak kaydı ile gerçekleştirmişlerdir. Yönetici kesim halkın henüz yeterince siyasal bilince kavuşmadığı ve kurulan devletin temel değerlerinin tam olarak benimsenmediği inancını taşımışlardır. Demokratik ortamın meydana gelmesini ve genişlemesini bekleyerek halkın devletin temel kuruluş felsefesine ve dinamiklerine sadık kalmalarını istemişlerdir. En azından halkın bir tehdit unsuru olmadığı oranda yönetime katılması gerektiğine inanmışlardır (Çufalı, 2004: 5-6).

Türkiye’de rekabetçi siyasetin doğuşu Tanzimattan beri takip edilen Batı’ya yönelişin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha öncede değindiğimiz gibi Batılılaşma sürecinde bulunan Türkiye, Islahat ve Tanzimat fermanları ile Batı tipli bir yönetim biçimine isteyerek ya da zorla yönelmiş, Meşrutiyeti ilan ederek de bu yola somut olarak girmiştir. Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile tam anlamda Batılılaşma yoluna girilmiş ve bu yoldan dönülmeyeceği kesinlik kazanmıştır. Çok partili hayata geçiş bu yol üzerindeki hedeflerden biri olmuştur (Çufalı, 2004: 5-6). Modern Türkiye Cumhuriyeti’nde çok partili rekabetçi siyasal hayata geçişin ortaya çıkışı, yaklaşık yüz otuz yıllık bir modernleşme mirası üzerinde meydana gelmiştir (Sancaktar, 2012: 32).

Sonuç olarak İttihat ve Terakki ile başlayan partiler süreci, değişiklik göstererek ilerlese de İttihat Terakki’nin merkezîyetçi elitist düşüncesi bu partinin sonlanmasından sonra da yeni Cumhuriyetle birlikte devleti kuran parti CHP ile devam etmiştir. 1923 yıllarından başlayarak ülkeyi tek parti hâkimiyeti ile yöneten CHP’nin karşısına 1925 ve 1930 yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi oluşumlar çıkmış, fakat bu denemeler istenilen sonucu vermeyince, 1946 yılına kadar uzunca bir süre boyunca, CHP tek parti olarak iktidarını devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra dünyada meydana gelen ayrışmalar Türkiye’yi safını belirlemeye zorlamış, Türkiye de bu doğrultuda içte ve dışta yaşanan etkenlerin de zorlaması ve uygun ortamın oluşması ile çok partili hayata geçmek durumunda kalmıştır (T. Uzun, 2013: 10).

3.3.1. Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Sebepler ve Faktörler

Siyasal hayattaki köklü gelişmelerin farklı sebepleri bulunmaktadır. Bunları dış ve iç sebepler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Fakat şunu da unutmamak gerekmektedir. Dış ve iç nedenler birbirinden bağımsız değildir. Tam tersine, birbirlerini bazen zorlayarak, bazen de tamamlayarak bir etkileşim süreci sonucu çok partili hayata geçilmiştir (Çufalı, 2004: 13).

3.3.1.1. Dış Faktörler

Bir ülkedeki siyasal sistemin, temelde o toplumun yapısı tarafından belirlenmekle beraber, uluslararası arenadaki genel eğilimlerden etkilendiği de bir gerçektir (Kara, ty: 64). Dış etkilere baktığımızda birbirine bağlı birkaç sebepten bahsetmek mümkündür. Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin (SSCB) savaş sonrası bölgede bir güç haline gelmiş olması, Türkiye'den Doğu Anadolu'da toprak ve Boğazlarda üs talep etmiş olması, bunların yanında yeni şekillenen “Özgür Dünya'da” Birleşmiş Milletlere kurucu olarak katılma isteği ve ekonomik yardım talebinde bulunma düşüncesi bu sebepler arasında sayılabilir (Çufalı, 2004: 14).

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik ve siyasal sıkıntılardan Türkiye savaşa fiilen girmediği halde doğrudan etkilenmiş ve hükümete karşı muhalefetin önemli bir güç haline gelmesinde çok önemli bir etken olmuştur (Haytoğlu, 1997: 50).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına fiilen katılmamışsa da, savaşın şartlarından fazlası ile etkilenmiştir. Savaş yılları, yani 1939-1945 yılları ekonomik, siyasi ve sosyal manada Türkiye için çok zorlu bir zaman olmuştur. Birinci Dünya Savaşının ardından yeni ve milli bir devlet kurma yoluna giren Türkiye, savaşın üzerinden çok zaman geçmemiş olmasına rağmen, yeni bir savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç içerisinde tarafsız kalma politikası izleyen Türkiye, savaşa katılmamış fakat bu savaş, ülke içinde ve dışında birçok tedbirin alınmasına neden olmuştur (Özbudun, 1975: 37-38). Tüm bu şartlar tek parti felsefesinin yeniden ele alınmasını sağlamış ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik düzenlemelere gidilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya, İtalya gibi faşist rejimler yenilmiştir. Savaştan ABD, İngiltere ve Fransa gibi liberal demokrasi ile yönetilen devletler galip

çıkıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Avrupa, "Kapitalist Batı- Sosyalist Doğu" şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kapitalist Batı Avrupa devletleri ABD ile işbirliği yaparak Kapitalist Batı Bloğunu oluşturmuşlardır. Buna karşılık SSCB ile sosyalist Doğu Avrupa devletleri sosyalist Doğu Bloğunu meydana getirmiştir. İngiltere SSCB'ni ve onun Doğu Avrupa'daki müttefiklerini "Demir Perde Ülkeleri" ilan ederken, ABD de kendisini ve Batı Avrupalı müttefiklerini "Özgür Dünya" olarak adlandırmıştır. Faşizmi alt eden ve Demir Perdeye karşı savaş başlatan Özgür Dünya'da artık tek partili otoriter rejimlere yer verilmeyeceğine karar verilmiştir. Çünkü Özgür Dünya iktisadi olarak kapitalizmi, siyasi olarak da çok partili liberal demokrasi modelini içermekteydi. Bu sebeple ABD, zaten iktisadi alanda kapitalist olan Türkiye'nin siyasal alanda da çok partili hayata geçmesini ve Demir Perde'ye karşı Özgür Dünya saflarında yer almasını istemiştir. Kısaca tek partili kapitalist Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile hem ekonomisi hem de siyasetiyle Özgür Dünya'ya uygun bir devlet olması istenmiştir (Sancaktar, 2012: 51).

Türkiye, yirmi yıldır iki devlet arasında Türk dış politikasının temeli ve dostluğun simgesi olan Türk-Sovyet Dostluk ve saldırmazlık anlaşmasına çok önem vermiştir. Fakat 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945 te bitecek olan Anlaşmayı Rusya İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkarmış olduğu değişikliklerden dolayı yenilememe isteğini Türkiye'ye bildirmiştir. Bu paktın tekrar yenilenmesi için önce iki ülke arasındaki sorunların çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeni bir anlaşma konusunda SSCB şu isteklerini dile getirmiştir: Türkiye-Sovyet Doğu sınırında değişiklik yapılması, herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak için boğazlardan üs verilmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi. Türk Hükümeti, Rusya'nın bu isteğini reddetmiştir (Sander, 2005: 252-253).

SSCB'nin toprak talebi ve Boğazlardan üs istemesi, Türkiye'yi Batı Bloku ile daha doğrusu ABD ile daha da yakınlaştırmıştır. Bunun sonucunda ise Türkiye'deki SSCB aleyhtarlığı hızlı bir anti-komünizme dönüşmüştür (Uyar, 2012: 91).

Türkiye savaş sonucu ortaya çıkan bu yeni düzende Batı değerler ve devletler sisteminde yer almak istemiştir. Bu doğrultuda Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olmak istemiştir (Çufalı, 2004: 14). Çünkü bir tarafta SSCB tehdidi, diğer taraftan savaşta üstünlüğü elde tuttuğu yıllarda Almanya ile sıkı

ilişkiler kurmuş olmasına rağmen, savaşta Almanya'nın yenilmesi ve bu ülkede tek partili faşist rejimin çökmesi, Türkiye'yi uluslararası arenada yalnızlığa sürükleyebilirdi (Karatepe, 1997: 111). Türkiye bu yalnızlığa kapılmamak ve savaş sonunda baş gösteren Soğuk Savaş tehlikesine karşı tedbir almak için, Batıya karşı yakınlaşmasını devam ettirmiş hatta İnönü bu süreç içerisinde bu ciddiyetini göstermek için çok partili hayata geçileceğinin teminatını vermiştir (Berber, 2012: 131).

İngiliz büyükelçisi, Dış İşleri Bakanı Hasan Saka'ya, San Francisco Konferansına ancak 1 Mart'a kadar Almanya'ya savaş ilan edecek ülkelerin davet edileceğini bildirmiştir (Çufalı, 2004: 14). Bunun için Türkiye savaşın son zamanlarında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir. 25 Nisan'da San Francisco'da toplanan ve 26 Haziran'da BM'yi kuran konferansa Türkiye bir heyet göndermiş, bunun sonucunda ise BM'nin Kurucu üyesi olmuştur (Demirel, 2013: 45).

Birleşmiş Milletlere üye olabilmek için ülkelerin siyasal rejimleri ile ilgili olarak herhangi bir şart koşulmamıştır. San Francisco Konferansına katılan ülkelerin tümünün birbirine benzer siyasal sistemlere sahip olmadıkları görülmüştür (Kara, ty: 68).

CHP iktidarı, çok partili siyasete gidişte, geri dönüşü olmayan bir sürece girmişti. San Francisco Konferansına giden Türk heyetinde yer alan Feridun Erkin'in belirttiğine göre, *"İsmet Paşa, Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemeleri talimatını vermiştir"* (Karatepe, 1997: 112).

Türk heyetinin başkanı Hasan Saka da Reuter Ajansına vermiş olduğu bir demeçte, *"Anayasamız en ileri demokrat anayasalar ile mukayese edilebilir ve başkalarını çok geride bırakır demiştir ve 'her demokrat tezahürün harpten sonra Türkiye'de gelişeceğini'"* de eklemiştir. 25 Nisan'da toplanan konferans sonunda 26 Haziran'da Birleşmiş Milletler anlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye dönüşü olmayan bir yola girmiştir (Çufalı, 2004: 17). Kararın verilmesinde sadece dolaysız dış baskılar değil, İnönü'nün dışarıyı algılayış biçimi ve var olan siyasi rejimi değiştirme isteği de etkili olmuştur (Kara, ty: 68).

Türkiye'nin bu dönemki bir diğer önemli hedefi ise Batı bloğunu temsil eden NATO'ya üye olmak olmuştur. Burada vurgulanması gereken nokta, BM ve NATO üyeliklerinin, Türkiye'deki algılanışları arasındaki farklılıktır. BM'ye girişte

Türkiye'nin izolasyondan kurtulma çabasından söz etmek mümkündür. Zira BM içerisinde sadece Batı değil SSCB de vardır. NATO ise tam anlamıyla bir blok örgütü olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Batı Bloğunda yer alması, daha ziyade NATO ile doğrudan ilgilidir. Türkiye'nin NATO'yu hedeflerken çok partili siyasal hayata geçişi Batı'nın bir isteği olarak gündeme gelmemiştir ama Türkiye'nin algılaması bu şekilde gelişmiştir. NATO üyesi ülkeler çok partili sisteme sahiptirler. Dolayısıyla NATO'ya üye olmak isteyen Türkiye'nin diğer üye ülkelerin sistemleri ile uyumlu, Batı tarzı bir sisteme sahip olması gerektiği yönünde bir yargı oluşmuştur. Bu da tek parti sisteminin sona erdirilmesi anlamına geliyordu. Batı değer ve kurumlarına entegrasyon için atılan adımlar daha öncede bahsettiğimiz gibi çok partili sisteme geçişi bir zorunluluk haline getirmiştir (Bayır, 2011: 48).

Türkiye'de çok partili siyasal hayatın ortaya çıkmasında dış faktörler önemi yadsınamaz, fakat bu faktörler hiçbir zaman baskıcı ve zorlayıcı bir şekilde olmamıştır. Buna rağmen, bu durumun Amerika'ya hoş gözükmemek isteyen CHP'nin bir stratejisi olduğu düşüncesini taşıyanlar olmuştur (Haytoğlu, 1997: 50). Türkiye'ye demokrasi getirilmesinde ABD'nin etkisi olduğuna inanlardan biri olan Falih Rıfkı Atay'a karşı İnönü şu cevabı vermiştir: *"Amerikalılar değil, memleket istiyor, dışarının arzusuna karşı koyarsak, bize bir şey etmezler, yalnız İbnissuda bakar gibi bakarlar. Fakat isteyen memlekettir"*. Atay daha sonra İnönü'nün bu sözlerinden etkilenerek demokrasiye geçişimizin kendi irademizle olduğunu savunmaya başlamış ve birkaç gün sonra Ulus gazetesinde "Türkiye'de Demokrasinin Tekamülü" başlıklı yazısında bu değişikliğin Türkiye'nin kendi iradesi doğrultusunda gerçekleşeceğini savunmuştur (Çufalı, 2004: 23).

1945 yılından itibaren dünyada meydana gelen değişim, tek parti rejimlerinin başarısızlığı, demokrasi cephesinin başarısı ve tüm bunların etkileri Türkiye'deki iç siyasette karşılığını bulmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün dış politikayı dikkatle takip etmesi ve Türkiye'yi yeni düzene yerleştirme çabaları, kısa sürede tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçiş sürecini başlatmıştır. Böylece CHP ve İsmet İnönü, önemli bir sorumluluğa ve başarıya imza atmıştır (Demir, 2011: 15).

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan bu gelişmeler demokratikleşme yolunda Türkiye'nin önünü açmış ve içeride yaşanan muhalefet

sıkıntıları yüzünden iktidar partisine çok partili yaşama geçişte bir fırsat vermiştir. Çünkü o dönemde dışarıda bu gelişmeler yaşanırken ülke içerisinde de yaşanan gelişmeler güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir sonraki bölümde değineceğimiz çok partili yaşama geçişte iç sebepler, iktidar partisinin karşına bir muhalefet partisinden çıkacağının sinyallerini vermiştir. Bunun gerekliliğinin farkında olan İsmet İnönü dışarıda yaşanan bu gelişmeleri de bir fırsat bilerek önemli adımlar atmaya başlamış ve başka partilerin kurulmasına müsaade etmiştir.

3.3.1.2. İç Faktörler

CHP uzun yıllar boyunca ülkeyi tek parti rejimi olarak yönetmiş, 1919- 1950 yılları arasında Türk Siyasi hayatına damgasını vurmuştur. Ülke İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu tüm problemleri savaşın sonunda bütün ağırlığı ile hissetmiştir. CHP'ni yapmış olduğu bu uygulamalar hükümete ve partiye karşı sessiz ama giderek artan bir muhalefetin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu muhalefetin meydana gelmesini sağlayan sebepleri üç başlık altında toplamak mümkündür (Haytoğlu, 1997: 50).

3.3.1.2.1. Ekonomik Sebepler

Türkiye'nin İkinci Dünya savaşına fiilen katılmadığından fakat bu savaşın tüm olumsuz etkilerini yakinen hissettiğinden bahsetmiştik. Savaş sürecinde yapılan askeri harcamalar ülke ekonomisini etkilemiştir. Savaşa katılmayan Türkiye'de savaşa katılan ülkelere bile görülmeyen derecede pahalılık, ihtikar ve spekülasyonlarla karşılaşılması CHP iktidarına karşı giderek artan bir memnuniyetsizlik meydana getirmiştir (Haytoğlu, 1997: 51).

İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş süresince Türkiye'de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu politikanın temel çelişkisi, enflasyonist girişimlerle baskıcı ve kontrolcü tedbirleri beraber yürütme gayretinden çıkmıştır (Timur,2003: 24). Bu politika CHP karşıtı toplumsal hoşnutsuzluk oluşturmuş ve muhalefet İkinci Dünya Savaşı sonrasında giderek artmıştır. Zaten savaşın ilk yıllarında başlayan karaborsa ve ihtikar, bunu yapan kent burjuvazisinin sermaye birikimini hızla artırmıştır. Ekonomiyi desteklemek amacı ile çıkarılan ve yukarıda

bahsettiğimiz politikanın temel dayanağı olan ‘‘Milli Korunma Kanunu’’ sadece ticaret burjuvazisini destekleyecek şekilde yorumlanıp uygulanınca, bu kesimlerin elindeki sermayenin büyüme hızı daha da artmıştır. Bu durumu fırsat bilen büyük toprak sahipleri ürünlerini olabildiğince yüksek fiyattan satmış ve ellerinde büyük sermaye birikimi olmuştur. Fakat, savaş yıllarında burjuvazi ve toprak ağaları hızla zenginleşirken köylüler, memurlar, esnaflar ve işçiler hızla daha da fakirleşmişlerdir. Ücretler ve fiyatlar arasındaki dengede giderek ücretler aleyhine bir uçurum oluşmuştur. Ayrıca vergi yükü büyük ölçüde işçiler, köylüler, memurlar ve esnafın sırtına binmiştir. Bu durum, adı geçen toplumsal sınıfların/grupların hızla yoksullaşmasına sebep olmuştur. Yoksullaşma evresine tepki koyan ve bunun sebebini iktidarda arayan çevreler CHP hükümetinin sert tavırları ile karşılaşmışlardır (Sancaktar, 2012: 51).

Milli Korunma Kanunu’nun en büyük yükünü köylüler ve işçiler çekmiştir. Ücretler çok düşük olmuş ve her iki kesim de angarya diye ifade edebileceğimiz işler altında ezilmişlerdir. Zorunlu çalışma yükümlülüğü iş kazalarını da artırmıştır. Milli Korunma Kanunu tüm iddialarına karşı spekülasyonu, ihtikarı, ve karaborsayı önleyememiştir (Çavdar, 2008a: 428).

Milli Korunma Kanunundan sonra çıkarılan ‘‘Varlık Vergisi’’nin, tüccar, emlak sahibi ve büyük toprak sahiplerinden alınmaya çalışılması CHP içindeki toprak sahipleri ile CHP’nin yollarını ayırmasında önemli bir rol oynamıştır (Haytoğlu, 1997: 51). Savaş sonrası ortaya çıkan ‘‘savaş zenginleri’’ sınıfı başta İnönü olmak üzere ülkenin yüksek yöneticilerini rahatsız etmiştir. Varlık Vergisi ile bu haksız kazançları, esasen ihtiyaç içinde kıvranan hazineye aktarma yollarını aramışlardır (Timur, 2003: 25). Varlık vergisi gerek kanunun yapısı, gerekse uygulamadaki suiistimaller ile hakikaten çok talihsiz bir vergi olmuştur ve Türkiye’ye yönelik birçok eleştirinin gelmesine neden olmuştur. Basın kanun ve uygulaması ile ilgili sesini çıkaramamıştır. Sadece hükümetin isteğine uygun ve onaylayıcı yayınlar yapabilmişlerdir Bunun yanında vergiden de istenilen sonuç elde edilememiştir. Bu vergi kanunu aslında demokratik bir ülkede yasalaşması mümkün olmayacak bir kanundur. Sonuçları itibari ile de Türk siyasi hayatını yakından etkilemiştir. Kanunun uygulamasındaki eşitsizlikler ve belli bir toplumsal ve iktisaden güçlü sınıfın hedef alınması CHP iktidarını sarsmıştır. CHP’ni bundan sonraki başarısızlıklarının nedenini bu gibi uygulamalarda aramak daha doğru olacaktır (Çavdar, 2008a: 433).

Varlık vergisinin kabulünden sonra buna benzer bir kanun da tarım kesiminin vergilendirilmesi için düşünülmüş ve bu amaçla ‘‘Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’’ çıkarılmıştır. Kanuna göre tüm tarım ürünleri vergiye tabi tutulmuştur. Bu vergi ürünler henüz olgunlaşmadan sahibinden alınmaya başlanmıştır. Bu vergiden özellikle ürününden kazanç elde edemeyen ve sadece tüketen köylü zarar görmüştür. Çiftçi ve köylü burada da ezilmiştir. Bu durum bu kesimin CHP’den soğumasına yol açmıştır. Vergi oranı ilk %8 olarak belirlenirken daha sonra %10 a çıkarılmıştır. Bu yasa tasarılarının oylamasına yüz yetmişe yakın milletvekili katılmamıştır. Bu rakam da parti içinde ciddi bir muhalefetin en azından bir hoşnutsuzluk olduğunun göstergesi olmuştur (Çavdar, 2008a: 433-435).

O dönemde çıkan diğer bir kanun ise ilk kez 14 Mayıs 1945’te ele alınan ‘‘Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’’ (ÇTK) olmuştur. Bu kanun esas olarak, toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi ailelerine, geçimlerine yetecek kadar toprak verilmesini öngörmüştür. Çiftçiye dağıtılacak topraklar öncelikli olarak devletin sahip olduğu fakat kamu hizmeti için kullanılmayan topraklarla, vakıflara, özel idarelere ve belediyeye ait topraklardı. Buna ek olarak özel kişilere ait toprakların, tarıma elverişli toprakların geniş olduğu bölgelerde 5000 dekarından çoğu, dar olan bölgelerde ise 2000 dekarından çoğu kamulaştırılacaktı. Bu yasa CHP içerisinde bir direnişe yol açmıştır. CHP içerisindeki büyük toprak sahibi milletvekilleri kanunun bu maddesine şiddetle karşı çıkmışlardır (Demirel,2013:45). En şiddetli itirazlar büyük toprak sahibi Aydın milletvekili Adnan Menderes ve Mersin milletvekili Refik Koraltan’dan gelmiştir. Adnan Menderes kanunun istimlakla ilgili 17. Maddesine karşı çıkmıştır. Refik Koraltan ise anayasa ilkelerine saygı gösterilmesini istemiş, düşünme, konuşma, yazma, dernek kurma, fikirleri ifade etme hakkı, aile emniyeti ile mülkiyetin her şeyin üzerinde olduğunu söylemiştir. Bu kanun çiftçiye tam anlamıyla toprak dağıtımı sağlayamamış, fakat söz konusu kanun ileride de değineceğimiz gibi çok önemli siyasal sonuçlar doğurmuştur (Şahin, ty: 2).

ÇTK’nun daha önce büyük toprak sahiplerince nasıl karşılandığına yukarıda değinmiştik. Bütün bu gelişmeler, CHP’yi giderek kitlelerden uzaklaştırmış ve onu bürokratik bir kuruluş şekline sokmuştur. CHP vergi politikası ve baskı yöntemleri ile halkı zaten kendinden soğutmuş ve kendisine cephe almalarını sağlamıştı. Sonunda egemen sınıftan da kopunca toplumsal açıdan boşlukta kalmıştır. Bu gelişimle ilgili

Adnan Menderes : ‘‘Devlet Partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır’’ demiştir (Timur, 2003: 26).

Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hem burjuvazinin hem de toprak ağalarının CHP iktidarına olan güveni yitirmiştir. Çünkü bu tip kanunlar ve vergiler savaş ekonomisinden elde edilen büyük sermaye birikimini tehdit etmiştir. Bunun sonucunda CHP’nin karşısına hem maddi yönden güçlenmiş hem de iktidara olan güveni sarsılmış güçlü bir muhalefet çıkmıştır. Bu muhalefeti burjuvazi ve toprak ağaları oluşturmuştur. Bunlara bir de savaş ekonomisi ortamında iyice fakirleşen ve bunalan aynı zamanda da baskılara maruz kalan yoksulların muhalefeti eklenmiştir. Ortaya çıkan siyasal muhalefetin parasal gücünü burjuvazi ve toprak ağaları, oy gücü ise yoksul halk kitlelerinden gelmiştir. Kısaca CHP iktidarına karşı güçlü bir muhalefet partisinin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan ekonomik sebepler savaş sonunda iyice olgunlaşmıştır (Sancaktar, 2012: 51). 1945 yılına gelindiğinde, 1923’ten beri siyasi istikrar sağlayan siyasi iktidar bozulmuş ve savaş biter bitmez yeni bir siyasi denge kurma ihtiyacı doğmuştur (Ahmad, 2010: 24).

3.3.1.2.2. Siyasal Sebepler

Savaş sonrası ülkede günün esas konusu, hemen hemen tüm kesimlerde büyük sıkıntılara yol açan iktidarın uygulamış olduğu ekonomi politikası olmuştur. Bu politikan öne çıkan özelliği yükselen enflasyon, kentsel bölgelerdeki mal kıtlığı ve ürünlere konulan narhtı. Bu politikayı güçlendirmek için, hükümete geniş olağanüstü yetkiler sunan Milli Korunma Kanunu da dahil, ağır bürokratik mekanizmalar kurulmuştu. Bu müdahaleci politikaların siyasi sonuçları, Cumhuriyet rejiminin ilk yirmi yıl boyunca istikrar ve sükûnet sağlayan siyasi iktidarı parçalamak olmuştur (Ahmad, 2010: 26).

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen başında (1940) kurulmuş olan Köy Enstitüleri ve bunun ardından yapılmak istenen Toprak Reformu, CHP’nin homojen bir yapı göstermediğini açıkça ortaya koymuştur. Köy enstitüleri Kanunu’nun oylaması sırasında milletvekilleri tepkilerini ‘‘örtülü’’ bir şekilde göstermiş ve birçok milletvekili oyalamaya katılmamıştır. İnönü’nün Atatürk’ün muhalifleri ile barışma politikası

çerçevesinde TBMM'ye soktuğu Kazım Karabekir, Köy Enstitüleri Kanunu görüşülürken en büyük tepkiyi ortaya koyan kişilerin başında gelmiştir. Ve aynı şekilde, Milli Eğiti Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un tasfiyesinde ve Köy Enstitüleri için sonun başlangıcında önemli bir rol oynamıştır (Uyar, 2012: 89). Partinin önde gelen isimleri, yazarları bu kurumun komünist yuvaları olduğunu; kız ve erkek öğrencilerin adap dışı ilişkilerde bulunduklarını, akla gelebilecek en ağır suçlamalarla dile getirmişlerdir. CHP ise kendi ürünü olan bu kuruma sahip çıkacak herhangi bir adım atmamıştır (Çavdar, 2008b: 17).

CHP içerisindeki muhalefet sadece bu kanunlarla sınırlı değildi, CHP içerisindeki bir takım milletvekillerinin dinsel talepleri "dinde reform" fikrinin ortaya atılması sonucunu doğurmuştur. Bu milletvekilleri; dünya işlerini din işlerinden tamamen ayırmış bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilatın yer almaması, Kuran ve din tatbikatının öztürkçe olarak tanzim ve tertibi, ibadet metot ve zamanlarının düzenlenmesi, Diyanet İşleri Reisliği yerine Dil Kurumu tarzında bir teşkilatın kurulması gibi taleplerde bulunmakla birlikte, parti içinde karşıt sesler yükselmiş olup, devletin dini işleri yeniden ele alınmasının doğru olmadığı savunulmuştur ve reformun sadece kültürel olması gerektiği dile getirilmiştir (Şahin, ty: 2).

Ülkede tek parti vardı ama bu partinin içinde de iki büyük hizip oluşmuştu: İktidardaki İnönücüler hizbi ve muhalefetteki Bayarcılar hizbi. İsmet İnönü'nün politikalarını beğenmeyen milletvekilleri, Celal Bayar'ın çevresinde bir araya gelmeye başlamışlardı. Tam bu dönemde daha önce bahsettiğimiz gibi değişen dünya düzeni ve barış, eşitlik, istikrar ve egemenlik gibi ilkelere dayanan Birleşmiş Milletler Anlaşması Türkiye tarafından San Francisco'da imzalanmıştı. Ve anlaşmanın içeriği Türkiye'nin demokratik düzene geçmesini öngörüyordu. Bu durum CHP içinde oluşan iki hizbin de işine gelmiştir. Bayarcıların muhalefet hizbi; bu sayede ayrı bir örgütte birleşip güçlenme yani ayrı bir parti kurma imkânı bulacak, İnönücüler ile açık bir şekilde mücadele etme fırsatına sahip olacaktı. İnönücülerin iktidar hizbi ise bu sayede parti içindeki muhaliflerinden kurtulacak ve güvenemediklerini parti içerisinde rahatlıkla ayıklayabileceklerdi (Goloğlu, 1982: 27).

Tüm bu gelişmeler ışığında çok partili siyasete geçiş havasına girilirken beklenen muhalefet hareketi 1945 yılı bütçe görüşmeleri ve ÇTK'nun meclisteki tartışmalarında

ortaya çıkmıştır. CHP kanunun hükümetin görüşüne uygun olarak çıkması için meclise baskı uygulamış ve içtüzüğe aykırı işler yapmıştır (Karatepe, 1997: 113). Bu sırada Adnan Menderes ÇTK üzerinde söz alarak, ilk kez kendini tüm Türkiye'ye tanıtmış ve tüm dikkatleri üzerine çekecek bir konuşma yapmıştır (Goloğlu, 1982: 30). Bu görüşmelerde birçok kişi söz alarak eleştirilerde bulunmuş fakat bunlardan sadece Adnan Menderes yapmış olduğu eleştirilerde "milli egemenlik", meclis üstünlüğü" ve "demokratik rejim" konularını gündeme getirmiştir (Karatepe, 1997: 114).

ÇTK üzerindeki görüşmelerle başlayan CHP içindeki muhalefet, 1945 yılında Meclis gündemine gelen Bütçe Kanunu görüşmelerinde açıkça ortaya çıkmış ve muhalefetin öncüleri belli olmuştur. Bu kanun vesilesi ile Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak hükümeti ve ülkenin ekonomik gidişatını şiddetle eleştirmişlerdir. Bütçe oylamalarına geçildiğinde bu üç milletvekilinin yanı sıra Celal Bayar ve Fuat Köprülü de bütçeye red oyu vermiştir. Bu oylamanın ardından hükümetin isteği üzerine bir güven oylaması yapılmıştır. Oylama sonucunda Recep Peker ve Hikmet Bayur'un da red oyu vermesiyle güvensizlik oyları beşten yediye yükselmiştir (Demirel, 2013: 46).

Savaş sonrası yeni iç ve dış dinamikler CHP iktidarı üzerinde büyük bir baskı oluşturmaya başlamıştı. Bu baskıları ve savaş sonrası yeni gelişmeleri doğru analiz eden İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 yılında yapmış olduğu konuşmasında demokratikleşme ve liberalleşme konusunda önemli adımlar atılacağına işaretlerini vermiştir (Sancaktar, 2012: 53).

İsmet İnönü'nün bu konuşmasından güç alan muhalif milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ÇTK'nun çıktığı günlerde sonraları "dörtlü karar"⁵ olarak ün salacak olan bir önergeyi CHP grubuna vermişlerdir. Bu önergede dört milletvekili "Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan TBMM'de, hakiki bir murakabenin sağlanmasına, serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa'nın halkçı ruhunu takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını" istemişlerdir (Çavdar, 2008a: 455).

⁵ Dörtlü Karar: Dört CHP'li (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü) milletvekili tarafından Haziran 1945 tarafından verilen önergenin adıdır (Timur,2003:17).

Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi dörtlü tahrir sahipleri Türkiye'nin çok partili Cumhuriyet dönemine girmesini istemişlerdir. Fakat bunu açıktan söyleyememişler ve sanki parti içerisinde yapılacak bir şey varmış gibi davranmışlardır (Goloğlu, 1982: 34).

Dörtlü Tahrir CHP meclis grubunda ele alınarak saatlerce tartışılmıştır. Tartışmaların ardından, bu gibi konuların CHP meclis grubunda görüşülmesinin gereksiz olduğu sonucuna varılmıştır. Parti tüzüğünde yapılacak değişiklikler sadece parti kurultayında, yasa değişiklikleri ise mecliste görüşülmeliydi. Önerenin böylesine sert bir şekilde reddedilmesi, aslında daha öncede değindiğimiz gibi CHP içindeki muhaliflerin, partiden ayrılarak ayrı bir parti kurmaları yolundaki istekten kaynaklanmıştır. Nitekim İsmet İnönü de dörtlü tahriri verenleri kastederek şu açıklamayı yapmıştır: ‘‘Bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler’’ demiştir (Demirel, 2013: 47). İsmet İnönü parti içinde beliren bu muhalif grubu dışlayarak ayrı bir parti kurulmasını sağlamak için adeta özel bir çaba sarf etmiştir (Kara, ty: 73).

Önerenin dört imzacısı bir parti kurmakla nitelendirilmişti. Ve nitekim de öyle olmuştu ve bu oluşuma bizzat ilk yardımı CHP yapmıştır. Meclisteki tutum, davranış ve konuşmalarından, ayrıca gazetelerdeki yazılarından dolayı önce Adnan Menderesi ve Fuat Köprülü'yü, sonrada Refik Koraltan'ı CHP üyeliğinden ihraç etmişlerdir. Celal Bayar da bu durumu protesto ederek önce milletvekilliğinden sonra da CHP den istifa etmiştir. Böylece milletvekilleri CHP den tamamen kopmuşlardır (Goloğlu, 1982: 36). Çok partili geçişin biçimini sağlamak için uğraşan İsmet İnönü parti içinde oluşan bu muhalefetin ayrı bir parti kurmasının çok yararlı olacağını düşünmüştür. Böylece Batı dünyasına Türkiye'de demokratik bir rejim olduğu gösterilirken, hem parti içinde birlik korunmuş olacak, hem de kurulacak olan ikinci partinin geçmişin sorumluluklarını paylaşmış kadrolar tarafından kurulması sağlanarak siyasal faaliyetlerin sınırlı bir alan içerisinde kalması sağlanmış olacaktı (Kara, ty: 73).

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Celal Bayar, 1 Aralık 1945'te yapmış olduğu bir röportajında, arkadaşları ile yeni bir parti kurma girişimi içerisinde olduklarını resmen açıklamıştır. Bu açıklamayı izleyen birkaç gün içerisinde İsmet İnönü, Celal Bayar'ı Köşke çağırarak yemek yemiştir. İki politikacı bu yemekte önemli noktalarda anlaşmışlardır (Çavdar, 2008a: 455). Anlaşmaya varılan üç nokta şu şekildedir: (i)

Savaş sonrasında yeni kurulan dünya düzeninde Batı Avrupa ve ABD tarafından dışlanmamak için çok partili hayata geçmek gerekir. Lakin bunu yaparken de çok dikkatli davranmak gerekir. Dikkat edilecek husus Atatürk'ün emanet ettiği ilkelerden taviz vermemek ve özellikle irticadan kaçınmaktır. (ii) Dış politika konularında birlikte hareket edilecektir. (iii). CHP iktidarı, yeni kurulacak partiye zorluk çıkarmayacaktır (Sancaktar, 2012: 53-54).

Çok partili hayata geçişte, geçmiş dönemin başarısız girişimleri göz önünde tutularak, laik ve demokratik rejimi geliştirecek ve inkılapları koruyacak güvenli bir muhalefetin kurulması istenmiştir. Bunun için İsmet İnönü'nün bu kaygılarını gideren, rejime olan bağlılığı şüphe taşımayan ve CHP'nin içerisinde çıkmış bulunana Celal Bayar, ideal bir muhalefet partisi lideri olmuştur (Demir, 2011: 15-16).

Böylece İsmet İnönü'nün Türkiye açısından çok önemli sonuçlar doğurması beklenen bir demokrasi dönemine kontrollü bir muhalefetle girmeyi planladığı görülmüştür. Kuşkusuz burada kullanılan kontrol sözü, doğrudan CHP nin güdümünde bir denetim anlamında olmayıp, belirli ilkelerin sınırlandığı bir alanda oynama biçiminde algılaması gereken bir denetimdir. Bu görüşmenin akabinde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulmuştur (Çavdar, 2008a: 456).

İnönü döneminin uygulamalarından biri de daha önce bahsetmiş olduğumuz "Müstakil Grup" uygulaması olmuştur. Aslında bu uygulama Atatürk döneminden beri (1931 sonrasında) uygulanmakta olan müstakil mebusluk uygulamasının bir devamı ve gelişmiş bir şekli olmuştur. Bu grubun amacı: mecliste bir muhalefet rolü oynamak ve hükümeti eleştirmektir. Fakat bu uygulama pek başarılı olamamış ve bir muhalif partinin yerini dolduramamıştır. Önce Milli Kalkınma Partisinin daha sonra Demokrat Partinin kurulması ile bu uygulamaya son verilmiştir (Uyar, 2012: 88).

3.3.1.2.3. Sosyal Sebepler

CHP 1923'ten itibaren 20 yıl boyunca, tepeden devrimci değişimler uygulamıştı. Bu değişimler, ölü bir imparatorluğu canlı bir ulus devlete çevirmek için önemli görülmüştü: Fakat bunlar sıradan halkın yaşamında hiçbir önemli iyileşmeye yol açmamış ve onları Kemalist rejime karşı yabancılaştırmıştı. Ve ülkede giderek büyüyen ve ses veren bir muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştır (Ahmad, 2010: 25).

Bu hava içerisinde İkinci Dünya Savaşı başlamış, sıkıntılı ve tehlikeli günler geri gelmiştir. Devlet işleri günden güne kötüleşmeye başlamıştır. Halktaki huzursuzluk ve tahammülsüzlük hızla artmıştır. Ne sosyal ne de siyasal alandaki baskı ve korkutmalar, ne de ekonomik alandaki kemer sıkma politikaları toplumdan gelen ve gittikçe şiddetlenen şikâyetlere engel olabilmıştır. Ülkede tam anlamıyla bir polis devleti yönetimi olmuştur. Devlet işlerindeki yolsuzluklar giderek artmış, açlık ve yoksulluk son haddine ulaşmıştır. Kısacası Türk halkı aç ve yoksul kalmıştı. Ve büyük bir idari baskı altında kalmıştı. Başta büyük gazetelerin çıktığı İstanbul olmak üzere altı ilde sıkı yönetim ilan edilmişti ve Ankara başta olmak üzere birçok ile baskıcı valiler atanmıştı (Goloğlu, 1982: 25).

Kırsal alandaki küçük üreticiler (az topraklı çiftçiler, marabalar, ortakçılar ve ücretli çalışanlar) kısacası köylüler, iktidar ve onun desteklediği feodal beyler ve büyük toprak sahipleri tarafından ezilmiş ve sömürülmüşlerdir. Kırsal alanda yaşayan yoksul köylülerin üzerinde başta yol vergisi olmak üzere çeşitli nedenlerle baskılar yapılmış ve vergisini ödemeyen köylüler yol yapım çalışmalarında vergileri karşılığında çalıştırılmışlardır (Çavdar, 2008b: 16). Ayrıca köylüye yardım amacı ile kurulmuş olan iki devlet kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi ile Orman İşletmeleri zamanla köylü için bir yük haline almış ve 1940-1946 devresinde köylünün hükümete karşı tavır takınmasında çok önemli rol oynamışlardır. Toprak ürünlerini devlete satma mecburiyeti, köylünün hükümete ve CHP'ye karşı olan hıncını artırmıştır (Karpas, 2010: 192-193).

İşçi sınıfı, 1936'da kabul edilen İş Yasası ile çok kısıtlı bazı haklar elde etmiş olmalarına karşın sendika kurma, toplu pazarlık, sözleşme yapma ve greve çıkma gibi haklardan mahrum bırakılmışlardır. Diğer yandan Milli Korunma Yasası ile çok sınırlı olduğuna değinmiş olduğumuz bazı güvenceleri de kaybetmişlerdir. Fazla mesai yükü, mükellefiyet, işyerine bağlı kalma vb. yükler onların sömürülmelerini daha da artırmıştır. Enflasyon nedeni ile gerçek ücretleri savaş öncesinin %50-60 seviyesine düşmüştür. Pahalılık, kıtlık, karaborsa karşısında çaresizlikleri inanılmaz boyutlara ulaşmıştır (Çavdar, 2008a: 447).

Tüccar ve Sanayiciler savaş yıllarının en kazançlı kesimi olmuştur. Karaborsa, ihtikâr ve enflasyon bu kesimi güçlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın harp zenginleri gibi bir halk tabakası oluşmuştur. Milli Korunma Yasası sert hükümler içermiş olsa da

bu gibi hükümler daha çok işçiler, küçük esnaf ve zanaatkârlar ile köylüler için işletilmiştir. Fakat tüccarlar ve sanayiciler yine de bu yasadan çekinmiş ve korkmuşlardır. Varlık vergisi onlar için bir uyarı olmuştur. Savaş döneminde servetlerine servet katan bu kesim Varlık Vergisini bir uyarı olarak kabul etmiş ve CHP den desteklerini çekmişlerdir (Çavdar, 2008a: 447).

O dönemde aydınlar ise bir grup olarak siyaset hayatında çok önemli bir yere sahip olmamışlardır. 1946 ile 1950 yılları arasında aydınların politikaya ilgisi birden artmış, ama daha sonraki yıllarda çıkar grupları ve özellikle kasabalardaki profesyonel politikacılar siyasi hayatta ön plana çıkınca bu ilgi azalmıştır. Aydınlar sosyal görevlerini halkın eğitilmesi ve gelişmesi için gerekli yolları (Osmanlı İmparatorluğu ve tek parti himayeciliği devrinden arta kalan bir fikir) bulmak yerine, halk kitlelerini idare etmekle, onların üstünde kalmakla yerine getireceklerine inanmışlardır. Böylece aydınlar kendini halktan farklı, onların üstünde görerek fikri yalnızlıklarını sürdürmüşlerdir (Karpas, 2010: 218).

CHP enflasyonist ortam içerisinde memurunu koruma yoluna gitmiştir. Savaş yıllarında fiyatlar artmış, temel gıda maddeleri kıtlaşınca devlet memurlarının durumu da kötüleşmiştir (Timur,2003: 26). Bu duruma bir çare olarak devlet bir kanun çıkarmış ve memurlarına kömür, elbise, şeker, yağ ve pirinç yardımında bulunmuştur. Böylece bir yanda, yoksulluklar içinde çırpınan fakir halk, diğer tarafta bolluk gören memurlar olmuştur. Hükümet kendi personelini korumakla belki haklı olarak o şekilde davranmıştır. Fakat o şekilde davranmakla sanki kendi çıkarlarını halkınkinden üstün ve halkla ilişkisizmiş gibi görünmüştür. Savaş yıllarında bir kurum olarak devlet ile halkın büyük bir kısmına ayrılık girmiş ve halk kendisinin devlet uğruna harcadığına inanmıştır. Bu durumun 1946'dan sonra çok partili sistem için yapılan mücadelede etkisi büyük olmuştur (Karpas, 2010: 219).

Metin Toker o zamanki durumundan ; ‘ ‘Şimdi aradan geçen yılların sonunda o günleri hatırlıyorum. Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi kavgaları eksik olmazdı. Ağır işçi karneleri sözüm ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurabilmek içindi ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak bedelini ödedikten sonra pekala kabildi. Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen

koruyabilmenin gayreti içindeydi. Bunun aslında, halkı memurdan yani devletten ayırdığının farkında değildi. Sümerbank'ın memurlara verdiği kumaş ve ayakkabılar ucuz fiyatları ile tamah çekiyorlardı. Şeker için memur ve halka değişik bedel ödetiyorlardı. Hâlbuki bunları almak da bir mesele idi ve nüfus cüzdanlarının başındaki beyaz sayfalar çeteleye dönmüştü'' şeklinde bahsetmiştir (Toker, 1970: 27).

Görüldüğü gibi savaş döneminde çekilen sıkıntılar, işçi, köylü ve memurları hükümete karşı bir tutuma girmelerine sebep olduğu gibi, Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu, toprağa ilişkin kanunlar ise büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerini CHP ye karşı tavır almalarını sağlamıştır (Çavdar, 2008a: 447). Uzun seneler her yasakla yüz yüze gelen halk artık bir muhalif parti ve lider aramaya başlamıştır (Durç, 2010: 75). Ülkede ki bu durumun bir patlamaya dönüşme olasılığını göz önünde bulunduran İsmet İnönü böyle bir durumun oluşmasını engellemek için bir emniyet supabı açma ihtiyacı hissetmiştir (Kara, ty: 71). Böylece yakın geçmişin deneyimlerine dönmüş, Serbest Fırka hareketini anımsamış ve bu denemeyi günün koşullarına uygun hale getirme çabalarına girmiştir (Timur, 2003: 30).

Ülkede tüm bu gelişmeler yaşanırken, savaş sonunda gerek iktisaden egemen sınıflar gerekse yoksul halk kitleleri ve aydın zümre CHP'ye karşı kesin bir tutum içinde bulunmuşlardır. Uluslararası arenada demokratik rejimler büyük saygınlık kazanmıştır ve demokrasi kelimesi Türkiye'de sihirli bir formül olarak ağızlarda dolaşmaya başlamıştır. Demokrasi demek tek parti, tek şef, sistemine artık yeter demek anlamına gelmiştir ve bunu söyleyecek bir örgütün işareti beklenmiştir (Timur, 2003: 29).

Sonuç olarak ortaya şu durum çıkmaktadır: Bu etkenlerden sadece birine değinmek ve diğerini önemsememek doğru bir tutum olmaz. Çünkü iç ve dış etkenler hem birbirlerini etkilemiş hem de tamamlamışlardır. Dünyadaki genel dönüşüm demokrasiye geçiş yolunda olurken, Türkiye'de CHP içinde bu dönüşümü çok iyi kullanan bir muhalefet ortaya çıkmış, Sovyet yayılcılığından korkan ve zaten bu dönüşümün olmasını isteyen iktidar da ikinci bir siyasal partinin kurulmasına imkân tanımıştır. İktidar Batı ittifakına dâhil olmak için de Türkiye'deki bu değişimi kullanmıştır (Çufalı, 2004: 32).

3.3.1.3. Demokrasiye Geçişte İsmet İnönü Faktörü

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş, parti ve hükümet başkanlığını elinde bulunduran otoriter bir şeflik rejimi kurmuştur. İkinci Dünya Savaşı sona erene kadar, siyasi rejimin otoriter kimliğinde bir değişme olmamıştır. Fakat daha öncede bahsetmiş olduğumuz gibi 1939 yılında yapılan 5. Kurultay'da müstakil grup adıyla meclis içinde, CHP'den ayrı hareket edebilecek bir muhalefet kurulmuş fakat bu grup oluşum ve şekli ile muhalefet yapmaya elverişli olmadığı için başarılı olamamıştır (Karatepe, 1997: 109).

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu sorunlarla uğraşmakla geçmiştir. İç siyasette Atatürk dönemi politikaları üzerlerinde fazla dokunulmadan devam ettirilmiştir. İç politikada İnönü, eski muhalifleri tekrar parti bünyesine alarak potansiyel muhalefet odaklarından kurtulmuş ve parti içinde de kendisinin Cumhurbaşkanlığına karşı olanları partiden ihraç etmiştir (Demirel, 2013: 44).

Asıl önemli gelişmeler dış politikada meydana gelmiştir. İnönü ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutabilmek için Batılı devletler karşısında tam bir denge siyaseti izlemiştir. Savaşın her iki tarafına da ne tam anlamıyla yanaşmış ne de tam olarak uzak durmuştur (Demirel, 2013: 44). Fakat savaş sonrası Avrupa'da totaliter rejimlerin yenilmesi sonucu kurulacak yeni sistemde demokrasi ve özgürlük yanlısı rejimlerin kurulacak olması kaçınılmazdı. Bu durum hem Türkiye'nin Batı Bloğu ile işbirliği için önemli bir fırsat ve hem de Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişi için bir zorunluluk olmuştur (Çufalı, 2004: 14).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşının galipleri ile yeni dünya düzenine katılan devletler arasında yer almak için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir ve savaşın bitiminden sonra da demokratikleşme yolunda önemli uygulamalar yapılacağını teminatını vermiştir. Verdiği söz gereğince, tek parti geleneğine son veren ilginçtir ki Türkiye'de tek partinin temsilcisi olan ve '‘Milli Şef’' unvanı ile kendini tanımlayan İsmet İnönü olmuştur (Gedikli, 2012: 132).

İsmet İnönü vermiş olduğu söz doğrultusunda demokratikleşme doğrultusunda üç temel politika uygulamıştır. Bu politikalar; iktisadi liberalleşme, Komünizme karşı mücadele ve siyasi liberalleşme olmuştur (Sancaktar, 2012: 52).

İnönü, 1945 yılı içerisindeki 19 Mayıs ve 1 Kasım (TBMM açılış konuşması) konuşmalarında, Türkiye’de diktatörlük rejiminin her zaman reddedildiğini, esas amacın demokrasi olduğunu savunmuş ve çok-partili sisteme geçişin ‘‘Cumhuriyetle beraber kurulan halk idaresi’’nin normal bir sonucu olduğunu söylemiştir (Kara, ty: 69).

İsmet İnönü hem kendisi Batılı devlet adamları ile yapmış olduğu görüşmelerinde çok partili hayata verdiği önemi göstermeye çalışmış, hem de yurt dışına giden heyetlere bunun önemini belirtme ihtiyacı duymuştur. İnönü’nün 12 Ekim 1945’te ABD senatörü Claude Pepper ile yaptığı görüşmede sarf ettiği şu sözler onun bu değişime ne kadar önem verdiğini göstermiştir: ‘‘Kendimi, meclisimizde bir muhalefet başkanı olarak gördüğüm gün, hayatımın vazifesini yerine getirmiş sayacağım’’ diyerek demokrasiye geçme konusunda ne kadar ciddi olduğunu göstermiştir (Çufalı, 2004: 20).

İkinci Dünya Savaşının zor koşullarında çıkarılan Milli Korunma Yasası, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Kanunu, Basın Kanunu, Polis Yetkileri Kanunu gibi kanunlarla toplumsal ve ekonomik özgürlükler kısıtlama yoluna gidilmiştir. Türkiye’nin savaş sonrası yeni dünya düzenine geçmek için Batılı devletlere yanaşması daha sonraki sürecin oluşumunda belirleyici olmuştur. İşte Türkiye, bu sürecin başlangıcı olan 1945’te Milli Şef’in deyimi ile; ‘‘CHP iktidarının doruk noktasındayken çok partili düzene geçiş yapmıştır’’(Albayrak, 2014: 297-298).

Tüm gelişmeler ışığında parti içindeki anlaşmazlık belirtileri giderek artmaya başlamış ve ÇTK ve bütçe oylamalarında hat safhaya çıkmıştır. Parti içindeki muhalifler de kendilerini ortaya çıkarmıştır. O sıralarda dünyada yaşanmakta olan gelişmeler Türkiye’de de kendini göstermiş ve artık çok partili siyasal hayata geçmenin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu ortaya koymuştur. İnönü bu gerçeği zaten kabullenmiş olduğu için bu durum onun için bir fırsat olmuş ve muhalefete açıkça bir parti kurmalarını ve mücadeleye girişmelerini söylemiştir (Goloğlu, 1982: 36). Dörtlü Takrir’in verilmesinden sonra önerge CHP İdare Kurulunda görüşülürken bu toplantıda İnönü ‘‘ Türkiye için çok partili sisteme geçmek zamanı gelmiştir ve ikinci partinin Celal Bayar ve arkadaşları tarafından kurulması iyi olacaktır’’ şeklinde tarihi bir karar vermiştir. Önergeyi veren milletvekilleri de bir muhalefet partisinin kurulmasının Cumhurbaşkanının isteği olduğunun ve Cumhurbaşkanının kendilerine güvendiğinin bilincinde olmuşlardır (Timur, 2003: 18).

1 Aralık 1945'te Celal Bayar yeni bir parti kuracağını açıklamış, 3 Aralık 1945'te ise Metin Toker'in "İnönü'nün emri ile" yazıldığını söylediği Ulus gazetesi başyazısında, İnönü yeni bir muhalefet partisi kurulması haberini memnunkla karşılayarak şunları söylemiştir: "Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celal Bayar bizim partimizde, fazileti, dürüstlüğü, ülkücülüğü ile şöhret kazanmıştır; karşımızda böyle vasıflı bir liderin muhalefet partisini bulmaktan memnun olmamak imkanı var mıdır?" (Timur, 2003: 31-32). Böylece İnönü çok partili hayata geçişteki samimiyetini ve bu doğrultuda yeni bir parti kurulmasını büyük bir memnuniyetle karşıladığını açıkça göstermiştir.

3.3.1.4. Dış Dünyanın Bakış Açısı

Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin geliştirmesinde ve Batılı değerleri benimsemesinde dış dünyanın görüşleri ve etkileri açık bir şekilde kendini göstermiştir. Türkiye ise demokrasiye geçiş konusunda Batıya karşı iyi bir profil çizmeye çalışmıştır. İngiltere'nin yeni Başbakanı M. Attlee 1945 yazında Avrupa'da demokrasiye ne kadar önem verdiklerini şu sözlerle ortaya koymuştur: "Avrupa'da birçok hükümetler vardır ki halk seçimlerinden vücut bulmuş esaslara dayanmıyorlar. Her tarafta milletlerin arzusunun muzaffer olmasına yardım etmek niyetindeyiz. Serbest seçimlere dayanan ve harap olan Avrupa Kıtası'nın imarına iştirak edecek demokrat hükümetlerin kurulmasını temenni ediyoruz" diyerek İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende ülkelerin demokrasiye geçişlerine yardım edeceklerini dile getirmiştir (Çufalı, 2004: 18).

Dönemin ABD Dış İşleri Bakanı James F. Burns Türkiye'ye yapılan yardımların askeri amaçla yapıldığından bahsetmiş ve Türk ve Yunan Hükümetlerinin özgür ve demokratik ülkeler oldukları hakkında karar verme zorunlulukları olmadığını dile getirmiştir. Yani o ülkelerin iç işlerine karışmadıklarını dile getirmiştir. Ankara'da ABD'nin ikinci katibi Stuart W. Rockwell (1946-1948) ise Türkiye'ye yardım yapılırken bunun Türkiye'ye müdahale aracı olarak düşünülmediğini, zaten Türkiye'nin böyle bir kuşkusu olmadığını ve işbirliğine çok istekli olduğunu dile getirmiştir (Çufalı, 2004:20-21).

3.4. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE MUHALEFET PARTİLERİ

Ülke dışında ve içinde yaşanan olayların etkisi artık bir muhalefet partisinin kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu gereklilik hem İkinci Dünya Savaşının oluşturmuş olduğu atmosferin sonucunda hem de daha önce bahsettiğimiz ülke içinde yaşanan gelişmelerden kaynaklanmıştır. Türkiye bu konuda San Francisco Konferansı'nda BM'nin kurucu üyesi olarak dönülmez bir yola girmiş ülke içerisindeki muhalefet de bu durumu iyi değerlendirerek ve iktidarın yumuşamasını da bir fırsat bilerek bu yolda taleplerini ortaya koymuşlardır.

3.4.1. Milli Kalkınma Partisi

Türkiye'de çok partili hayata geçişte ilk girişim olan Milli Kalkınma Partisi, eski bir müteahhit olan Nuri Demirağ tarafından kurulmuştur. Nuri Demirağ, MKP'nin kurulması için İstanbul Vilayetine başvurmuş ve olumlu cevap üzerine 18 Temmuz 1945 yılında MKP kurulmuştur (Teziç, 1976: 253). Bu partinin kurulması girişimi sistemi yavaş yavaş çok partili hayata taşımıştır.

Parti, programında devletçiliği reddetmiş, tek dereceli seçimler yapılmasını, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini, bir ayan meclisi kurulmasını ileri sürmüştür. Sanayi ve ticarete ise serbest rekabet esasını savunmuştur. Dış politikadaki görüşleri ise bir İslam Birliğinin ve şark federasyonunun kurulması yönünde olmuştur (Tökin, 1965: 78).

Başbakan Saraçoğlu, tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, antidemokratik kanunlar gibi konulardaki isteklerine hükümetin ilke olarak karşı çıkmayabileceğini bildirmiştir (Timur, 2003: 18).

Fakat toplum bu partiyi fazla yetenekli bulmamış, ciddiye almamış, hatta genel başkanının vermiş olduğu kuzu ziyafetlerinden dolayı partinin adını Kuzu Partisi koymuştu (Goloğlu, 1982: 36).

Partini kadrosu zayıftı ve kitlelere hitap etmekten uzak kalmıştı. Bu yüzden partinin halk üzerinde bir etkisi olmamış ve CHP'ne alternatif olabilecek bir yapı sergilememiştir. Parti basın tarafından da ilgisizlikle karşılanmış ve alaya alınmıştır (Çufalı, 2004: 54).

MKP'nin kurulmasına izin verilmişti ama, İsmet İnönü mecliste yaptığı konuşmasında bu partiyi adeta yok saymış ve ihraç edilen muhaliflere seslenerek ayrı bir muhalefet partisi kurmalarını önermiştir (Karatepe, 1997: 115).

MKP 1946'dan başlayarak katıldığı seçimlerde başarı sağlayamamıştır. Partinin kurucularından Nuri Demirağ, 1954 seçimlerinde bağımsız aday olarak meclise girebilmiştir. Parti kurucusunun 1957 yılında vefat etmesi sebebi ile parti genel kurulu toplantısını yapmamış ve 22 Mayıs 1958'de münfesihi sayılmıştır (Teziç, 1976: 254-255).

3.4.2. Demokrat Parti (1946-1950)

Dörtlü takririni imzalayan ve ardından yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda CHP den ihraç edilen Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946 yılında kurulmuştur (Demirel, 2013: 47). Demokrat Partinin kurulması Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçek anlamda demokrasiye geçişi resmen başlatmıştır. Partinin kısaltması DP ve halk dilindeki adı Demirkırat olmuştur (Goloğlu, 1982: 41). Hukuki formalitenin tamamlanmasından önce, Bayar parti programını bizzat İnönü'ye götürmüş, İnönü'nün soruları üzerine laiklik, eğitim ve dış politika konularında güvence vermiş ve bu konuda gerekli onayı almıştır. Hatta bu sırada, İnönü'ye DP rozetini göstererek "Paşam bunu yakanızda görmek bize şeref verecektir" diyerek takılmıştır (Timur, 2003: 20).

Programa göre partinin esas amacı ülkede demokrasinin geniş ve ileri düzeyde gerçekleştirilmesi olacaktır. Programda temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiş ve tek dereceli seçim sistemine geçilmesi savunulmuştur (Demirel, 2013: 47). DP, yurttaşın ferdi ve içtimai hak ve hürriyetlere sahip olmasını, insan haklarının güvence altına alınmasını ve bütün devlet mevzuatında bu prensibe aykırı hükümlerin kaldırılmasını istemiş ve özel hayatta özel sermaye ve teşebbüsü kabul etmiştir. Özel teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışma şartları, yeni iş alanlarının sağlanmasının gerekliliği savunulmuştur (Tökin, 1965: 79).

DP, programında laiklik konusuna geniş yer vermiştir. Laikliği devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunları düzenleme ve uygulanmasında etkin olmaması olarak tanımlamıştır. Din özgürlüğünü diğer

özgürlükler gibi insanlığın kutsal haklarından olarak kabul etmiş ve dinin siyasete karıştırılmamasını, devlet işlerine alet edilmemesini savunmuştur (Çufalı, 2004: 65).

CHP başlangıçta yeni kurulan DP'yi son derece olumlu karşılamıştır (Demirel, 2013: 47). Çünkü iç ve dış dinamiklerin baskısı altında mevcut tek parti sistemini devam ettirmenin imkânsız olduğunu görmüşlerdir. Daha da önemlisi CHP yönetimi, tek partili sistemde ısrar edilmesinin CHP açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünmüşlerdir (Sancaktar, 2012: 54). İktidar partisi bu yeni partiyi hükümet ve yönetimi denetleyecek bir araç olarak görmüşlerdir. CHP'nin bu tavrı olumlu olunca, DP ilk günlerinden itibaren kamuoyuna kendinin SCF gibi bir "muvazaa"⁶ partisi olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır (Demirel, 2013: 47). Çünkü o dönemde bu yeni partiyi, iktidarın denetiminde faaliyet gösterecek bir parti olarak görenler olmuş ve DP'nin iktidarın verdiği gayri resmi güvencelere dayanan ruhsatlı bir parti olduğunu savunmuşlardır (Karatepe, 1997: 116).

DP'nin de sonunun SCF gibi olup olmayacağı sorusu o günlerde herkesin kafasını karıştıran bir soru olmuştur (Çufalı, 2004: 66). Gazeteciler DP merkezine gidip Bayar ile görüşmüşler ve özellikle DP'nin bir "muvazaa" partisi olup olmadığını sormuşlar ve Celal Bayar'dan şu yanıtı almışlardır: "Muvazaa hafifliktir, kimse böyle bir teklifte bulunmamış, kimse de böyle bir şeyi kabul etmemiştir" demiştir (Goloğlu, 1982: 42). Fakat bütün muhalefet yıllarında bu tartışma hep sürmüştür (Timur, 2003: 11).

Partinin zamanla bir kukla ve figüran partisi olmadığı anlaşıncaya yıllardır ülkede hüküm süren tek parti rejiminden hoşnut olmayan kesimler partiye büyük ilgi göstermişlerdir (Demirel, 2013: 47). CHP baskısından ve sert otoritesinden bıkan halkın ekonomik sıkıntılar içinde bulunduğu bir dönemde DP'nin kurulmuş olması, etrafında birçok kimselerin toplanmasını sağlamıştır. Teşkilat hızla genişlemiş ve yurdun birçok bölgesine şubeler açmıştır (Tökin, 1965: 78).

Muvazaa iddiaları arasında kurulan DP, CHP'ye karşı yıllarca oluşan hoşnutsuzluğu kanallı edecek güce ulaşmış ve CHP iktidarını giderek rahatsız etmeye başlamıştır. Bunun üzerine iktidar DP'ye karşı önlemler almaya başlamıştır. Bu çerçevede CHP, muhalefeti örgütlenme sürecini tamamlamadan hazırlıksız yakalamak

⁶ Muvazaa: İktidarla anlaşmalı parti:(Goloğlu,1982:42).

için 1947 yılında yapılacak olan seçimleri erkene alarak 1946 yılında yapılmasına karar vermiştir (Karatepe, 1997: 117).

DP, seçimlerin erkene alınmasını protesto etmiştir. DP içerisinde seçimlere girilip girilmemesi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalardan, yeni kurulan partiyi yasal alanda halka tanıtmak için seçime girilmesi yönünde karar çıkmıştır. Tek dereceli, açık oy, gizli sayım, çoğunluk seçim sistemi olarak yapılan seçimlerde DP 465 sandalyenin 62 sini kazanmıştır (Sancaktar, 2012: 55). 1946 seçimleri, DP ile CHP arasında sert tartışmalara yol açmıştır. DP seçimlerin dürüst yapılmadığını, meşru bir seçim olmadığını ileri sürmüş ve hileli seçim olduğunu savunmuştur (Teziç, 1976: 259).

CHP ile DP arasındaki ilişkiler yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı giderek açılmıştır. DP, seçim kanunun değiştirilmesini istemiş fakat iktidarın bunu kabul etmemesi üzerine durum giderek gerginleşmiştir. İstekleri yerine getirilmeyen DP, 6 Nisan 1947 yılında yapılan yerel seçimlere katılmamıştır. Bu durum iki parti arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Başbakan Recep Peker, DP'yi yasa dışına çıkıp halkı galeyana getirmekle, Celal Bayar da Peker'i seçimlerde yansız davranmamak, tek parti döneminin baskıcı rejimini sürdürmekle ve demokrasiye inanmamakla suçlamıştır. Devreye giren İsmet İnönü yayınlamış olduğu 12 Temmuz Beyannamesi ile hükümet ve muhalefet başkanı ile yaptığı görüşmeleri ve iki taraf arasında diyalog kurulması için harcamış olduğu çabaları açıklamış, kendisinin iki taraf için de yansız olduğunu dile getirmiştir. İnönü bu tartışmada kimin haklı kimin haksız olduğunun aranmasının gereksiz olduğunu söylemiş ve muhalefete güvenceler vermiştir. Bu bildirinin en önemli noktası ise ülkenin geri dönülmez bir biçimde çok partili hayata geçmiş olduğunun bir kez daha vurgulanması olmuştur (Demirel, 2013: 61).

DP, yeni bir seçim kanunu hala çıkarılmadığı için 16 Ekim 1949'da yapılan ara seçimleri de boykot etmiştir. En sonunda Günaltay Hükümeti, DP'nin uzun süredir talep ettiği yeni seçim kanununu hazırlamıştır. Yeni seçim kanunu, 16 Şubat 1950'de DP'li ve CHP'li vekillerin oyları ile kabul edilmiştir. Yeni kanuna göre seçimler 'tek dereceli, gizli oy, açık tasnif, çoğunluk seçim sistemi, şeklinde yapılacak ve partiler, seçim çalışmalarında radyodan eşit ölçüde faydalanacaktı. Ayrıca seçim kanunu, Danıştay ve Yargıtay üyelerinden oluşan Yüksek Seçim Kurulunu oluşturmuştur. Seçim

kanunu üzerinde çalışmalar yapılırken DP, nispi temsil seçim sistemini savunmuş, CHP ise çoğunluk seçim sisteminde ısrarcı olmuştur (Sancaktar, 2012: 57).

21 Mart 1950 tarihinde CHP grubu meclisin 24 Mart'ta dağıtılmasına ve 14 Mayıs 1950'de bütün yurttaki genel seçim yapılmasına karar vermiştir (Tökin, 1965: 86).

Yapılan genel seçimler dürüst ve olaysız geçmiştir. Seçim sonucunda DP 408 milletvekilliği elde ederken CHP 69 milletvekili çıkarabilmiştir (Teziç, 1976: 262). 27 yıllık CHP iktidarını değiştiren genel seçim böylelikle şeflik sistemini tasfiye etmiştir. Türk siyasi hayatında ilk defa olarak halkın oy pusulaları ile bir iktidar sona ermiştir (Tökin, 1965: 86).

CHP halktan kopukluk, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılar ve 27 yıllık uzun tek parti iktidarının yol açmış olduğu yıpranmışlık ve bıkkınlık nedeni ile seçimi kaybederken, CHP genel başkanı olarak İsmet İnönü, seçim yenilgisini büyük bir olgunlukla karşılamıştır. İnönü bu yenilgiyi en büyük zaferi olarak tanımlamıştır (Uyar, 2012: 91).

Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olan DP, 27 Mayıs darbesine kadar sürecek olan bir iktidar başlatmıştır. DP hükümeti ve Cumhurbaşkanı Bayar, iktidar olur olmaz bürokrasi içerisindeki CHP'lileri tasfiye etmiş ve yerlerine DP'lileri yerleştirmiştir. Ayrıca muhalif basına, derneklere, sendikalara, aydınlara ve öğrencilere karşı sert önlemler almıştır. Böylece 27 Mayıs darbesine kadar iktidar- muhalefet ilişkileri 1950 öncesi CHP iktidarı döneminde olduğu gibi son derece gergin ve anti-demokratik bir seyir izlemiştir (Sancaktar, 2012: 57-58).

Türki siyasi hayatında çok partili yaşama geçiş noktasında kilit parti rolü üstlenen DP ile ilgili bilgilere çok partili hayata geçiş süreci içerisindeki sebepler kısmında değinilmiş olup bundan sonraki siyasi gelişmeler anlatılırken de değinilecektir

3.4.5. Sol Muhalefetler

Dönemin incelenen sol partileri, her ne kadar siyasal açıdan hatırı sayılır faaliyet göstermiş olmasalar da, kuruluşları ve parti örgütü oluşturabilmeleri itibari ile dönemin iç ve dış dinamikleri açısından önem arz etmişlerdir. Bu oluşumların iktidar karşısında hareket edebilmeleri için gerekli ortam oluşturulmamıştır. Ancak en azından İkinci

Dünya Savaşı sonrasında Batı bloğunda yer almayı tercih eden Türkiye’de otoriter tek parti yönetiminin karşısında olmaları ve dünyada ideolojilerin önem kazandığı bir siyasi ortamda ortaya çıkmış olmaları açısından dikkate değerdir (Bayır, 2011: 45).

Savaş sırasında Türkiye’de Sol düşünce basında kendisini göstermiştir. İstanbul’da Tan Gazetesi, Ankara’da ise Yurt ve Dünya dergileri bunlara örnektir. Türkiye’nin BM Beyannamesini imzalayarak bu örgütün kurucu üyesi olması iç siyasette çok sesliliğe geçişi hızlandırmıştır. Bu dönemde iki önemli sol parti kurulmuştur. Bunlar Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisidir. Bunların dışında 1946 yılında sol görünümlü başka partiler de kurulmuştur. Fakat bu partiler ülkemizde sol hareket içerisinde fazla bir öneme sahip olamamışlardır (Çavdar, 2008a: 450).

CHP’den yollarını ayıran DP’liler partilerini kurmadan bir gün önce 6 Ocak 1946’da CHP yanlısı Akşam Gazetesinde “Demokrat” imzası ile “Sol Kanadımız açıktır” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Yazıda CHP’nin ve meclisin sol kanadında açık alan bulunduğunu ve bu alanı dolduracak sosyalist partilere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu vurgu çok partili hayata geçişin gerçekten demokratik bir geçiş olması açısından çok önem arz etmiştir (Bayır, 2011: 53).

10 Mayıs 1946’da toplanan CHP olağanüstü Kurultay’ında çok partili sisteme geçiş adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. İsmet İnönü’nün burada yapmış olduğu konuşmasından⁷ bazı satırbaşları bu konuda atılacak önemli adımları göstermiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Cemiyetler Kanunu’nda yapılacak değişikliklerle Türkiye’de sınıf esasına dayalı dernek ve partilerin kurulmasına izin verilecekti. Fakat bu konuşmada bazı hususlar dikkat çekici olmuştur. İnönü sınıf menfaati üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kanun yolu ile mani olunmayacağını belirtmiştir. Fakat kanunda yapılan değişikliklerle bu sağlanmış olsa da bu gelişme şekilsel kalmıştır. Parti ve sendikalara kanun yolu ile engel olunmamıştır. Fakat sıkıyönetim kararı ile ve komünizm propagandası yaptıkları gerekçesi öne sürülerek açılışlarından kısa bir süre sonra kapatılmışlardır. Bu da iktidarın sol muhalif partilerin faaliyetlerine fiili açıdan pek fazla izin vermemiştir. Yine aynı konuşmada “kökü dışarıda yani yabancı aleti olan cemiyet ve partilere” mani olunacağı ibaresi de önemlidir. Çünkü kurulan partilerin

⁷ Bu konuşma için Bkz. Cumhuriyet, 11.05. 1946 (Aktaran: Bayır,2011:53).

Sovyet yanlısı oldukları ve komünizm propagandası yaptıkları gerekçesi ile varlıklarına son verilmiştir (Bayır, 2011: 53).

3.4.5.1. Türkiye Sosyalist Partisi

Bu parti 14 Mayıs 1946 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları Esad Adil Müstecaplıoğlu, Macid Güçlü, İ. Kabacıoğlu ve Aziz Uçta olmuştur. Esad Adil İstanbul Barosu avukatlarından olup, 1944'ten sonra Adiloğlu imzası ile Tan gazetesinde yazılar yazmıştır. Esat Adil Aralık 1945'te Şefik Hüsnü Değmer ile bir parti kurma konusunda anlaşmışlardır. Fakat Esat Adil daha erken davranarak partisini kurmuştur. Parti özellikle işçiler arasında örgütlenmeye çalışmış ve bazı sendikaların kuruluşuna öncülük etmiştir (Çavdar, 2008a: 451).

Partinin programında, sosyalist, milliyetçi, beynelmilelci ve laik olduğunu bildirmiş ve şu esasları istemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni tam bir halk devleti haline getirmek, her türlü iktisadi ve toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırarak, emek ve kabiliyetleri değerlendirmek istemiş ve düşünce, söz, basın, grev, gösteri, toplantı ve her türlü teşkilatlanma hürriyetlerinin mutlak olmasını talep etmiştir (Tökin, 1965: 82).

Türkiye Sosyalist Partisinin (TSP) yayın organı, haftalık ya da günlük fakat düzenli çıkmayan Gerçek Gazetesi olmuştur. Parti 1946 yılında yapılan seçimlere katılmış fakat bir başarı elde edememiştir. Kuruluşundan dört ay sonra, Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile partinin faaliyetlerine son verilmiş ve parti yöneticileri, komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi tarafından yargılanmışlardır. Daha sonra 1948 Temmuz ayında beraat etmişler ve 1950 yılında tekrar faaliyete geçmişlerdir. TSP 1952 yılında yine komünizmi yaymak gerekçesi ile kapatılmış ve parti kurucuları sekiz yıl sürecek yargılanmalarından sonra beraat etmişlerdir (Teziç, 1976: 282-283).

3.4.5.1. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

Bu parti gizli Türkiye Komünist Partisinin (TKP) legal yüzü olarak algılanmıştır. 19 Haziran 1946'da kurulan partinin kurucuları, Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Fuad Bilge, Stefo Papadopoulos, Ragıp Vakdar, Habil Amado, Aydın Vatan, Haraç Akman ve Mümtakim Ölçmen olmuştur (Çavdar, 2008a: 451). Dr. Şefik Hüsnü Değmer, daha

önce bahsetmiş olduğumuz 1919 yılında kurulmuş olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının da kurucularından olmuştur (Teziç, 1976: 282).

Parti programının amacı, emekçi ve köylü yığınlarının, gittikçe daha geniş ölçüde teşkilatlanmalarına ve iktisadi, siyasi hareketlere girişmelerine yardım suretiyle memlekette sosyalist bir topluma geçiş şartlarını olgunlaştırmak, geniş halk kitlelerinin gittikçe yoksullaşması sonucunu doğuran iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük üretim araçlarını milletin ortak mülkiyetine geçirmek, bir sosyalist demokrasi içinde bütün millete yüksek bir geçim ve mutlu bir hayat sağlamak, teşkilatlı emekçi ve köylü yığınlarının aralıksız kabaran dalgalar halinde iktisadi istekler hareketlerine ve siyasi savaflara atılmalarına yardım etmek ve ülkemizde sosyalist bir topluma geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak amacını gütmektir (Tökin, 1965: 82).

Partinin İstanbul'daki yayın organı Sendika gazetesi olmuştur. Diğer taraftan Yığın Gazetesi partiyi desteklemiştir. Ayrıca Ankara'da Söz, Adana'da Başak, İzmir'de Havadis gazeteleri partinin diğer yayın organları olmuşlardır. Parti, Adana, Ankara, İzmir, Samsun ve Gaziantep'e de şubeler açmıştır. Fakat Parti Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946 yılında kapatılmış ve parti yöneticileri komünizm propagandası yapmak suçundan tutuklanmışlardır. Bu tarihte TSP ile TSEKP'ye bağlı olanlar tarafından kurulmuş olan, on beş sendika da kapatılmıştır (Teziç, 1976: 284).

Bu partilerin ve burada siyasi hayatta fazla etkileri olmadıklarından dolayı bahsetmediğimiz diğer sol partilerin programlarında genel olarak göze çarpan ortak noktalar, hak ve hürriyetlerin korunması ile halkçılık üzerine yapılan vurgular olmuştur. Emekçi kesimin sosyal, siyasi ve iktisadi hakları ile bu anlamda toplumsal adaletin sağlanması da hemen hemen bu partilerin programlarının esas kısmında yer almıştır. Kültürel konular (TSP'nin programı hariç) ve dış politika meseleleri parti programında diğer konularla karşılaştırıldığında çok ayrıntılı bir biçimde yer almamış, bunların kısa ifadeler ile üzerinden geçilmiştir. İlk amaç, iç siyasal meseleler ve tek parti uygulamalarının sona erdirilmesini sağlamak olmuştur. Dönemin şartları ve iç siyasal ortamdaki gelişmeler açısından dikkat çeken noktalardan biri de, parti programlarının hemen hepsinde seçimler, işçi hakları ve sendikalarla ilgili görüşlere yer vermiş olmalarıdır (Bayır, 2011: 66).

Bu partilerin farklılıklarına bakacak olursak, dikkat çekici olan bir husus TSEKP'nin programında milli azınlıklarla ilgili bir bölüme yer vermiş ve azınlıkların, çoğunluk olan gruplarla eşit muamele görmesi konularına değinmiştir. Programda azınlıkların kendi milli kültürlerini serbestçe geliştirebilmeleri ve mecliste nüfusları oranı ile temsil edilmeleri konularında önerilere yer verilmiştir (Bayır, 2011: 66).

Sonuç olarak bu partilerin ömürleri fazla uzun sürmemiş ve Komünizm propagandası yaptıkları gerekçesi ile kapatılmışlardır. Bu partiler her ne kadar siyasal faaliyet gösteremeyip iktidarda yer almasa da, Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinde önemli rol oynamışlardır.

3.4.6. İlk Çok Partili Seçimler (1946)

1946 yılına kadarki dönem tek partili dönem olarak nitelendirilmiş olsa da bu dönem boyunca 1923'ten 1946'ya kadar dört yılda bir seçimler düzenli olarak yapılmıştır. O dönemde seçimler iki derecelidir. Seçimlerin ilk aşamasında seçmenler ikinci seçmenleri; seçilen ikinci seçmenler de daha sonra milletvekillerini seçmişlerdir. 1935 genel seçimlerine kadar sadece erkeklerin seçilme hakkı vardır. 1935'ten başlanarak bu hak kadınlara da tanınmıştır. Seçimin ilk aşamasında sadece ülkeyi yöneten tek parti olan CHP'nin örgütlü bir ikinci seçmen listesi olduğu için, ikinci seçmenlerin neredeyse tamamı bu partiden seçilmişlerdir. Böyle olunca da seçimin ikinci etabında partinin göstermiş olduğu milletvekili adayları hiçbir zorluk yaşamadan meclise girebilmişlerdir (Demirel, 2013: 48). Seçmen listeleri yargı denetiminde hazırlanmamış, yörenin mülki amirlerince oluşturulan komisyonlar, muhtarlar bu işi yapmışlardır. Listelere itiraz olayının bir işlerliği olmamıştır. Bu listelerde yer alan seçmenler, oylarını açık olarak kullanmışlardır. Seçim kanununun en sakıncalı yanı ise oyların gizli sayılması olmuştur. Bu sayım genellikle memurlardan oluşan sandık kurulu ve üst komisyonlarca yapılmıştır (Çavdar, 2008b: 14).

Türkiye'de çok partili hayata geçişin ilk denemesi olan 1946 seçimleri Türk siyasi hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Seçimi ele alırken, bu seçimi o dönemin Türkiye'si ile ele almak gerekmektedir. Çünkü seçim, bir ilk olmasının yanında demokrasiye geçişlerde yaşanan bir takım sıkıntıları ve problemleri de o dönemde yanında getirmiştir. Seçimlerden önceki dönem Türkiye açısından dünya savaşı ve

savaşın getirmiş olduğu bir takım etkiler sebebi ile çok önemlidir. Bu dönem özellikle Türkiye'nin savaş sonrasında batılılaşma politikalarının en yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Bu sebeple devletçi-seçkin cepheden temel özelliklerinden biri olarak tercihini Batı'dan yana yapan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini bu kültüre entegre etme çabaları onu otomatikman demokratikleşme hareketinin içine sokmuştur (Şahin, ty: 1).

Bu gelişmeler ışığında, DP genel seçimlere katılmak için tek dereceli ve demokratik bir seçimin yapılması şartını ileri sürmüştür. Bunu sağlamak için CHP, 5 Haziran 1946 tarihinde çıkarılan yasa ile seçimlerin tek dereceli olmasını, seçim kurullarının atanmış kişiler yerine belediye meclisi üyelerinden oluşmasını ve kullanılan oyların kapalı bir zarf içerisinde sandığa atılmasını kabul etmiştir (Çufalı, 2004: 74). Böylece yeni bir kanunla, Türkiye Cumhuriyeti'nde iki dereceli seçim usulü tarihe gömülmüş, demokrasiye geçiş döneminin en büyük aşamalarından biri gerçekleştirilmiştir (Goloğlu, 1987: 51).

DP'nin kuruluşunun ilk günlerinde CHP tutum ve davranışları ile muhalefetin varlığının kendi rızasına bağlı olduğunu, istediği zaman tekrar tek partili rejime dönebileceğini düşünmüştür. Ancak CHP'nin bu düşüncesi DP'nin gelişmesini önleyememiştir. Muvazaa iddiaları arasında kurulan DP, CHP'ye karşı yıllardan beri oluşan hoşnutsuzluğu giderecek güce varınca iktidarla arası açılmıştır (Karatepe, 1997:117).

DP'nin kuruluşundan sonraki gelişmesi çok hızlı bir ivme göstermiştir. Kurulduğu tarihten on bir ay sonra Celal Bayar, DP'nin bir milyondan çok üyesi olduğunu ileri sürmüştür. Liderlerin üye kabulünde titiz davranmış olmalarına rağmen birçok kişi DP'ye girmiştir. 1908'de İttihat ve Terakki'nin genişlemesinde olduğu gibi birkaç kişi toplanıp bir araya gelip parti şubesi kurmuş ve DP merkez örgütüne haber etmişlerdir. CHP ilçe ve köy örgütleri DP'ye katılamaya başlamıştır (Karpas, 2010: 488-489).

DP büyüyüp illere yayılırken, parti niteliği de değişmeye başlamıştır. Partinin tek varlık nedenini tek partili devlete muhalefet olarak gören halk, partiye katılmaya başlamıştır. Bu durumun oluşmasında daha önce sosyal sebepler içerisinde bahsetmiş olduğumuz CHP'nin halka karşı uygulamış olduğu politikalar etkili olmuştur. Demokrat parti liderlerinden farklı olarak bu üyeler, en azından CHP'liler ile özdeşleşen

bürokratik devleti ortadan kaldırmayı gerektirecek esaslı bir reform programını gerçekleştirmek için iktidara gelmek istemişlerdir (Ahmad, 2010: 31-32). Halk DP'yi tüm tahakkümlerden kurtulmak için devasa bir çare, mecliste olup CHP'ye muhalif olan kesim ise onu yasal ve meşru bir muhalefet alanı olarak görmüştür (Durç, 2010: 77).

Yukarıdaki gelişmeler doğrultusunda CHP 1947 yılında yapılacak olan genel seçimleri, 21 Temmuz 1946 tarihine almıştır. İktidarın seçimleri erkene almaktaki amacı muhalefeti hazırlıksız yakalayıp daha fazla güçlenmesini engellemek olmuştur. Demokratlara göre hükümet bunu DP'nin örgütlenip güçlenmesini engellemek ve dört yıl daha iktidarda kalmak için yapmıştır (Karpaz, 2010: 489). CHP'li Ahmet Barutçu eken seçimi savunmuş, bunun CHP'nin örgütlenmesi ile ilgili olmadığı ve çünkü DP'nin o güne kadar ancak 24 ilde ve 71 ilçede örgütlenebildiğini, bu gidişle seçim için yılların geçmesini beklemek gerektiğini söylemiştir (Goloğlu, 1982: 46).

Başlangıçta seçimlerin erkene alınması kararı DP için sarsıcı bir etki olmuştur. Çünkü gereken düzeyde örgütlenmemiş olması onun aleyhine olacaktı. Parti içerisinde bu seçimlere girilip girilmemesi uzun süre tartışılmıştır. Sonuçta, yasal anlamda partinin halka mal edilebilmesi için seçimlere girilmesine karar verilmiştir (Karpaz, 2010: 247).

Henüz örgütlenmesini tamamlamayan DP, seçim kampanyasında mitingler düzenleyerek, yeni siyasi mücadele biçimleri ortaya koymuştur. Kampanya boyunca, seçim güvenliğinin sağlanması, seçimlerin yargı güvencesi altında yapılması, hükümet ve bürokrasinin seçimlerde tarafsız kalması, muhalefete baskı yapılmaması, çoğunluk sistemi terkedilerek nisbi temsil sistemine geçilmesi, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması, anayasa ve yasaların, gerektiği gibi uygulanması, anayasaya aykırı yasaların yürürlükten kaldırılması gibi istekler dile getirilmiştir (Karatepe, 1997: 117).

Seçimler 21 Temmuz 1946 yılında adli denetim dışında, tek dereceli, açık oy, gizli sayım, çoğunluk seçim sistemi olarak yapılmıştır. CHP 495 milletvekilliğinden 395'ini alarak büyük bir zafer kazanmış, DP ise sadece 66 milletvekilini meclise sokabilmiştir. Ayrıca 4 bağımsız aday da bu seçimde meclise girebilmiştir. DP, genel olarak batı bölgelerinde ve kent merkezlerinde başarılı olurken, CHP başta Doğu Anadolu olmak üzere çok yüksek oranda oya sahip olmuştur (Demirel, 2013: 48). CHP'nin çoğunlukla muhafazakar halkın yer aldığı doğu bölgelerinde başarılı olmasının, DP'nin seçimin

öne alınması sebebiyle bu bölgelerde yeterince örgütlenememesi ve CHP'nin yirmi üç yıldır devam eden tekelci yapılanmasına alternatif oluşturabilmek için gerekli çalışmaları yapmaya fırsat bulamaması ile açıklamak mümkündür.

21 Temmuz 1946 seçimleri, bu seçimlerden çok kısa süre önce kabul edilen Milletvekili Seçim Kanununa göre yapılmıştır. Bu kanun, Türkiye'de ilk kez tek dereceli seçimleri gerçekleştirilmekle beraber, getirdiği kurallar ile özgür bir seçim ortamı hazırlamaktan uzak olmuştur. Bu kanun daha sonraları çok eleştirilip değiştirildiği gibi iki temel kusuru olmuştur. Bunlardan ilki seçimin gizliliğini sağlamaması, ikincisi ise de seçim sonuçlarının olduğu gibi tarafsız açıklanmasına yardımcı olacak bir denetim mekanizmasının bulunmamış olmasıdır (Timur, 2003: 71).

Seçim sonuçları ilan edildikten sonra DP seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını ileri sürmüştür. Muhalefet partisine göre seçim öncesi seçmenlere DP'ye oy vermemeleri için baskılar uygulanmış ve oy sayım işlemleri sırasında hile yapıldığı savunulmuştur. Muhalefet partisinin almış olduğu oyların tutanaklara eksik olarak geçirildiği ve buna karşılık iktidar partisinden oylarının olduğundan yüksek gösterildiği öne sürülmüştür. Fakat bu itirazlar hiçbir sonuç vermemiş ve böylece 1946 seçimleri literatüre Türkiye'nin en şaibeli seçimleri olarak geçmiştir (Demirel, 2013: 48).

Seçimlerin şaibeli olarak yapılması Türkiye'de ilk kez yaşanmamıştır. II. Meşrutiyet döneminde de sopalı seçimler olarak bilinen hilelerin ve zorbalıkların yapıldığı seçimler yaşanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise zaten seçmenler belli olan adaylara oylarını vermişlerdir. Ama halka farklı partilere oy verme alternatifi sunulan ve peşinden de şaibeler sonucu bu kadar tepki çeken ilk seçim 1946 seçimleri olmuştur. Daha sonraki yıllarda da seçim yolsuzlukları ve usulsüzlükleri iddiaları olmuştur. Fakat hiçbir seçim 1946 yılında yapılan seçimler kadar şaibe altında olmamıştır (Çufalı, 2004: 83).

Seçimden alınan sonuçlar her ne kadar CHP üstünlüğünü göstermiş olsa da, yeni kurulmuş ve örgütlenmesini daha tamamlayamadan seçime girmiş olan DP'nin almış olduğu oylar, o anki durum itibari ile dikkate değer bir oran oluşturmuştur. 1946 seçimleri sonrasında CHP ilk defa TBMM'de kendisine rakip olacak bir muhalif parti ile karşılaşmıştır (Kaştan, ty: 137). CHP'liler, Demokratların daha ziyade şehirlerde temellenen ufak bir örgüt olarak kalacağını ve uysal bir muhalefet gibi davranacağını

düşünmüşlerdi; fakat DP'nin almış olduğu sonuçlar ve süratle gelişmesi, CHP için ileriki yıllara dair bir endişe uyandırmıştır (Karpat, 2010: 489).

Seçim sonuçlarının çok da adil bir ortamda olmamasına rağmen yukarıda bahsettiğimiz durumu toplumun o zamanki beklentileri ve yapısında görmek mümkün olabilir. Öncelikle CHP'nin daha önce de genişçe yer verdiğimiz bir konu olan halk üzerinde ciddi bir bıkkınlık oluşturması olmuştur. Parti yöneticileri ve elitleri, o dönemde halka yani tabana ulaşmayı becerememişti. Kırsal kesime ve beldelere hizmet götürmede yanlış politikalar izlemiştir. Bunun yanında da başarısızlıkla sonuçlanan toprak reformu CHP'ye ciddi anlamda kan kaybettirmiştir (Atacan, ty: 7).

DP örgütünü tamamlamamış olmasına rağmen seçimleri çok ciddiye almış ve etkin bir kampanyaya girmiştir. DP'nin sloganı "Yeter Söz Milletindir" Cümlesi olmuştur. Bu slogan DP afişlerine "dur" işareti veren bir el olarak yansımıştır. Günün koşulları içinde çok anlamlı olmuş ve kitleler üzerinde büyük etki uyandırmıştır (Çavdar, 2008a: 458). Muhalefet, CHP'ye oranla tabana inmeyi daha iyi gerçekleştirmiştir. Seçim mekânlarında halk ile diyalog kurma, onların evlerinde konaklamalar, kömür yardımları gibi ekonomik yardımlar onlara bu desteği pekiştirmiştir. Özellikle bu yardımların halkın ekonomik açıdan zor bir dönemde olduğu zamanda yapılması DP'ye oy kazandırma noktasında etkili olmuştur. Özel mülkiyet ve özel sektörlerin desteklenmesi DP'nin doğrudan burjuvazi tarafından desteklenmesine de olanak sağlamıştır. Ayrıca DP, programlarında sivil toplum örgütleri ve sendikalara da yer vermesi, tek bir kesimi değil tüm toplumu kucaklaması, ciddi bir etken olmuştur. Bunun anlamı desteğin toplumun tek bir kanadından değil tüm kesiminden gelmesi açısından önemli gösterge olmuştur (Atacan, ty: 7).

1946 seçimleri DP'nin ülke çapındaki gücünü çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında CHP Cumhuriyet tarihinde daha önceleri de karşılaştığı bir almaşıkla karşı karşıya gelmişti; bizzat kendi izin verdiği hatta bir ölçüde teşvik ettiği muhalefete artık dur mu demeliydi, yoksa bizzat kendi koyduğu demokratik kurallara uymalı mıydı? (Timur, 2003: 72). Bu doğrultuda CHP, ülkede çok partili yaşama geçilmesinden ve 1946 seçimlerinden sonra demokrasi adına anti-demokratik yasaları kaldırmış, kendini yeniden gözden geçirerek parti tüzüğüne ve yönetim anlayışında değişikliğe gitmiştir (Kaştan, ty: 138). 1947 kurultayı, parti programını ve

tüzüğünü çok partili bir sistemin ihtiyaçlarına uygun şekilde değiştirerek CHP'yi normal bir parti haline gelmesini sağlamıştır.

1946 seçimleri Türkiye siyasi hayatı için birçok açıdan dönüm noktası olmuş ve bünyesinde değişik özellikler barındırmıştır. İlk olarak Cumhuriyet tarihinde ilk çok partili seçimler olması açısından büyük önem arz etmiştir. Başka bir açıdan ise yasada olmamasına rağmen (Uyar, 2012: 91) seçim anti-demokratik bir şekilde uygulanmıştır. Seçimin esas yapılacak tarihten erkene alınması muhalefet tarafından sert tepkilere neden olmuş ve bu hareket, muhalefet tarafından partinin güçlenmesine fırsat vermeden seçime gidilmesi olarak nitelendirilmiştir. 1946 seçimlerinin bir diğer önemi ise yapılan seçimlerin şaibeli olduğu iddiası olmuş, hatta Türk siyasi hayatında en şaibeli seçimler olarak yerini almıştır. Muhalefet partisnin seçimlerin hileli ve usulsüz olarak yapıldığı yönündeki çabaları sonuç vermemiş, CHP seçimden zaferle çıkarak iktidarına devam etmiştir. Fakat seçimden alınan sonuç CHP'nin kazanmasını sağlamışsa da kendisi karşısında muhalefetin de ciddi bir güç olduğunu anlamasını sağlamış ve demokratikleşme yolunda adımlar atılması için CHP'de değişikliklere yol açmıştır. 1946 seçimleri halkın demokratikleşme yolunda olgunlaştığının bir göstergesi olmuş ve bundan sonra bu yolda devam edileceğinin kanıtı sayılmıştır.

3.4.7. İktidar Muhalefet İlişkileri 1946-1950 Arası Gelişmeler

1946-1950 dönemi, Türk demokrasisi için bir bakıma bu ulusun tarihinden ve demokratik geleneklerinden gelen deneyimleri ve hasreti, Batı demokrasilerinin felsefeleri ve eylem şekilleri ile bir araya getirerek kendi ihtiyaç ve kültürel değerlerine göre bir demokrasi kurma mücadelesinin bir başlangıcı sayılabilir. Bu, hem orta sınıfın hem de alttan gelen kitlenin vermiş olduğu bir mücadele olmuştur (Karpas, 2010: 52).

1946-1950 dönemi, CHP'nin tek parti yönetimine karşı toplumsal muhalefetin sıklaştığı ve yükseldiği bir zaman aralığı olmuştur. Bu dönemde yeni kurulan DP, söyleminde fazla değişik öneriler bulunmamasına rağmen ülkede meydana gelen toplumsal memnuniyetsizliği kendi lehine kullanmayı başarmıştır (Çavdar, 2008b: 15).

Mustafa Kemal Paşa'nın iki kez deneyip başarılı olamadığı çok partili hayata geçiş tecrübelerinden sonra ülkemizi çok partili hayatla tanıştıran, Türk siyasal hayatına muhalefet tecrübesi kazandıran DP, 1950 seçimleri ile 27 yıllık tek parti iktidarını

kansız ve muvazaasız olarak sona erdiren, Türkiye’de merkez-sağın tarihi serüvenini başlatan parti olmuştur. 1946-1950 dönemi incelendiğinde Türk siyasi hayatında öncü parti olan CHP ile çok partili hayata geçişte bir köprü olan DP arasındaki ilişkiler son derece sert geçmiş ve iktidar muhalefet alışkanlıklarına ilişkin sert politikalar ülkede kurulan siyasi hayatı bayağı sıkıntıya sokmuştur. Partilerin uygulamış olduğu yanlış ve sert politikalar, ülkemizin demokratik gelişimini bir kenara iten askeri darbe anlayışının yerleşmesine ve 27 Mayıs darbesine neden olmuştur (Bakan ve Özdemir, 2013: 373).

1946 genel seçimlerinden önce, CHP güçlenen DP muhalefetine karşı belediye seçimlerini de öne almıştı. Fakat bu durum karşısında DP seçime katılıp katılmama konusunda bir karara varamamıştır. DP kurmayları yaptıkları genel değerlendirmelerden sonra 1946 belediye seçimlerine katılmayacağını bir bildiri ile açıklamıştır (Goloğlu, 1982: 46).

1946 yılında yapılan belediye seçimlerini, CHP’nin uygulamalarının anti-demokratik olduğu ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılmadığı gerekçesi ile DP boykot etmiştir. MKP de yapılan usulsüzlükler nedeni ile seçim günü öğleden önce seçimlerden çekilme kararı almıştır (Çufalı, 2004: 70). Bu seçimler tek parti ile yapıldığı için Türk siyasi hayatında demokratik bir nitelik göstermemiştir.

DP’nin siyasi stratejisi ürünlerini vermeye başlamıştı. DP’liler kurallar daha demokratik hale getirilmediği takdirde seçimlere katılmayı reddedeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine CHP genel seçimlere hazırlık açısından daha liberal önlemler almıştır. Tek dereceli bir seçim sistemine geçişi sağlayan bir yasa kabul edilmiş, üniversitelere idari özerklik tanınmış ve basın yasası liberalleştirilmiştir. Fakat bu ödünlerle birlikte DP’nin bu tutumunu devam ettirmesi halinde iktidarın muhalefet partisini kapatma gibi bir tehdidi olmuştur (Ahmad, 2010: 36).

Yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz 21 Temmuz 1946 seçimleri bir baskı altında ve muhalefeti görmezden gelen bir atmosferde yapılmıştı. Seçimlerden CHP zafer ile çıkmıştır. 1946 seçimlerinden sonra CHP’liler dört yıl daha iktidarda kalmalarını garantileyerek rahat bir nefes almışlardır. Fakat seçim CHP için iyi bir ders olmuştur. Bu ders CHP’nin gelecekteki yerini sağlama alacak bir reform programının ülkede ve partide uygulanmasını sağlamıştır (Ahmad, 2010: 38).

Cumhuriyet döneminin ilk çok partili genel seçiminden sonra TBMM 5 Ağustosta açılmıştır. Meclis toplantısının ilk günü CHP'nin adayı İsmet İnönü 388 oyla Cumhurbaşkanı, Kazım Karabekir de 379 oyla meclis başkanı seçilmiştir. İsmet İnönü kürsüye geldiğinde DP'liler ayağa kalkmamışlardır. Birçok kişi bunun sebebinin seçimlerde yaşanan olaylar olduğunu düşünmüştür. Fakat Celal Bayar bunun bir protesto olmadığını, milletvekillerinin milli iradeyi sadece kendilerinin temsil ettiği inancında olmalarının ve milletin üstünde hiçbir güç ve kurumun olmadığını göstermek istemelerinin bir göstergesi olduğunu söylemiştir. Kazım Karabekir'in meclis başkanlığına getirilmesi ilk başta CHP ve Kazım Karabekir Paşa arasından bir çelişki olarak gözükmüştür. Çünkü bilindiği gibi Karabekir Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'e muhalif olmuş, TpCF'nin kurucuları arasında yer almış, ilgisi olmamasına rağmen İzmir suikastı davasından yargılanmış ve uzun yıllar siyasi hayattan uzak kalmıştır. Bunlara rağmen İnönü'nün yakın arkadaşları ve halk tarafından sevilen Kazım Karabekir'i kaybetmemek için kendisine bu görev verilmiştir (Çufalı, 2004: 85).

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Başvekillik görevini Recep Peker'e vermiştir. Peker'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi partiler arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. Meclisin açılması ile birlikte, DP seçimle ilgili itiraz ve protestolarını açığa vurmuştur (Şahin, ty: 8). Bu protestoların açığa çıkması ile iktidar muhalefet arasında ilk siyasi mücadele başlamıştır. CHP seçimlerin adil koşullarda yapıldığını iddia etmiş olsa da, DP milletvekilleri seçimlere hile katıldığını ileri sürmüş ve seçimlerin iptalini istemişlerdir (Bakan ve Özdemir, 2013: 379). Mecliste itirazları incelemek amacı ile bir inceleme komisyonu kurulmuşsa da bu komisyon görevini tam olarak yerine getirmemiştir (Şahin, ty: 8). DP'li milletvekilleri, yapılan bu itirazlardan sonuç alınamaması durumunda istifa ederek sine-i millete dönmekle CHP ve hükümeti tehdit etmiştir. Fakat İnönü'nün araya girmesi ile DP'lilerin meclise girmeleri sağlanmıştır (Bakan ve Özdemir, 2013: 379).

1946 genel seçimlerinden 12 Temmuz 1947'de yayınlanan "12 Temmuz Beyannamesi" ne kadar geçen süre çok partili hayata geçiş sürecinde en kritik dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde iktidar ve muhalefet partileri arasındaki suçlamalar artmıştır. Peker hükümeti, muhalefeti yasa dışına çıkmak ve halkı isyana kışkırtmakla; Bayar ise, Peker'i DP üzerinde sürekli baskı uygulamak ve tek parti

geleneklerini devam ettirmekle suçlamıştır. Partiler arasında ilişkiler giderek kopma noktasına gelmiştir (Şahin, ty: 9).

Bütün bu yaşanan olaylar yeni siyasi gelişmeler için bir ortam hazırlamış ve Haziran ayında İnönü, Celal Bayar, Recep Peker, CHP üyeleri ve hükümet mensupları ile özel bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde Bayar, hükümetin muhalefet üzerindeki baskısından yakınmış ve çok partili sistemin sağlam temeller üzerine oturtulması gerektiği noktasında tedbirler alınmasını dile getirmiştir. Ayrıca, sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasına, Halkevleri ve radyonun tarafsız olmasına, seçim güvenliğine ve hükümet memurlarının partilere tarafsız hizmet etmesine yönelik bir bildiri yayımlanmasını istemiştir (Karpas, 2010: 277).

İsmet İnönü daha sonra da Peker ile görüşmüştür. İnönü iktidar ve muhalefetle yapmış olduğu görüşmelerde siyaseti normalleştirme adına müdahale için gerekli çalışmalara başlamıştır. İnönü, Nihat Erim ile birlikte DP'nin varlığının ve hükümetin baskılarının kabul edilerek, CHP ile DP arasında eşit bir statünün kabul görmesinde son derece etkili bir gelişme olan ve muhalefete güvence veren, 12 Temmuz Bildirisi'ni hazırlayarak yayımlamıştır (Bakan ve Özdemir, 2013: 380).

12 Temmuz Beyannamesi gerçekten tarihi bir değer taşıyan, Türk demokrasi tarihinde dönüm noktası teşkil eden bir olay olmuştur. Zaten kamuoyu ve basın onu o şekilde değerlendirmiştir. Böylece Cumhurbaşkanı, mensubu bulunduğu iktidar partisi ile DP arasında tarafsız şekilde davranarak, hem çoğulcu demokrasinin işlerliği açısından samimiyetini göstermiş, hem de Cumhurbaşkanlığı makamının demokrasinin gereklerine uygun bir kurumsallaşmaya dönüşmesi yolunda ilk çabasını göstermiştir. Ayrıca siyasal muhalefet de herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan güvenceli bir statü içinde iktidar mücadelesi sergileyebileceğinden emin olmuştur. Böylece Cumhuriyet rejimi siyasal çoğunluğu kabul etmiştir (Şahin, ty: 9).

Görüldüğü gibi 12 Temmuz Beyannamesi bir uzlaştırma girişimi olmuştur. Bu uzlaştırmmanın gerekçesini İsmet İnönü, beyannamede şöyle savunmuştur: “ *Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih bulunacaktır. İktidar, muhalefetin kanuni haklarından*

başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir''. Kısaca İsmet İnönü, Temmuz 1947'de ''memleketin emniyeti'' sorununu, çoğulcu demokrasinin gerekleri ile birlikte düşünmüştür (Timur, 2003: 78).

1946-1950 yılları arasında iktidarda bulunan CHP, DP'nin güçlü muhalefeti, demokrasi ve özgürlük söylemleri karşısında birçok kişinin kayıt olduğu ve desteklediği DP ile rekabet edebilmek için sosyal alanda anti- demokratik uygulamaları kaldırma yoluna gitmiş, işçilere sendika hakkı tanımış, hatta bizzat kendisi yardımcı olmuştur. CHP bu dönemde cemiyet ve dernek kurulmasına müsaade etmiş, Basın Yayın Kanununda değişiklik yaparak sansürü kaldırmış, sıkıyönetim uygulamasına son vermiş ve bu dönemin dosyaları da bağımsız mahkemelere devredilmiştir. Ayrıca Polis Salahiyet Kanununda değişiklik yapılarak vatandaşların sebepsiz yere karakola götürülmesine son verilmiştir. İstiklal Mahkemeleri de bu dönemde kaldırılmıştır. (Kaştan, ty: 137).

CHP hükümeti bu dönemde ekonomi alanında da Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi ve İhracat Vergisini kaldırmış ve Toprak Reformu Kanununda da değişiklik yapmıştır. Ayrıca yine bu dönemde özel teşebbüse önem verilmiş, işçi ve köylüler siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. Eğitim alanında ise bu dönemde İmam Hatip Okulları açılmış, ilkokullarda din kültürü dersleri okutulmaya başlanmıştır. Tekke ve Zaviyelerin kapatılma kanunu değiştirilmiş, Üniversite Kanunu çıkarılarak üniversitelerin özerkleşmesi sağlanmıştır (Kaştan, ty: 137).

Sonuç olarak ülkede çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte demokrasinin gerekleri hız kazanmaya başlamıştır. Hem iktidar partisi hem de muhalefet partisi bu dönemde önemli adımlar atmışlardır. Ülkede demokrasinin yerleşmesi açısından atılan bu adımlar çok kolay olmamış, muhalefet ve iktidarın sert tartışmalarına sahne olmuştur. Demokrasi anlayışı her iki taraf için de yeni gelişen ve olgunlaşan bir kavram olduğu için, gelişmelerin ilk etapta bu şekilde seyretmesi normal bir durum olmuştur. Bu dönem içinde yaşanan seçimler demokratik bir nitelik taşımamış olsalar da sonrasında yaşanan gelişmeler bundan sonraki seçimlerin daha demokratik bir ortamda yapılmasına zemin hazırlamıştır.

3.4.8. İktidarın Değişimi: 1950 Seçimleri

Hasan Saka kabinesinin kuruluşundan 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar uzanan dönem, CHP'nin ilk başta belli çizgiler içinde tutmaya çalıştığı muhalefetin, artık tam anlamıyla kendini benimsettiği ve adım adım iktidara yaklaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin siyasal kavgalarını ve şeklini 12 Temmuz Beyannamesi belirlemiştir (Timur, 2003: 17).

12 Temmuz Beyannamesinden sonra sert politikaları ile bilinen ve beyannamenin yayınlanmasından sonra İsmet İnönü ile arası açılan ve desteğini kaybeden Peker, başbakanlıktan istifa etmiştir. Bunun yerine İsmet İnönü Peker'den çok daha ılımlı bir devlet adamı olan Hasan Sakayı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. İlimli Saka hükümeti kurulduktan sonra DP, hükümete ve CHP'ye karşı sert politikalarını yumuşatmıştır. Bu yumuşama parti içinde hoşnutsuzluğa yol açmış ve başta Fevzi Çakmak olmak üzere bazı milletvekillerinin DP'den ayrılarak Millet Partisini kurmalarına yol açmıştır (Sancaktar, 2012: 56). Millet Partisi hem CHP'ye hem de DP'ye karşı cephe almış ve DP'yi CHP ile danışıklı bir politika izlemekle suçlamıştır (Teziç, 1976: 261).

CHP hükümeti 17 Ekim 1948 tarihinde ara seçime gitme kararı almış bunun üzerine DP ve MP, yeni bir seçim kanunun hazırlanmasını talep etmiştir. Başbakan Hasan Saka muhalefetin isteklerine uygun bir seçim kanunu çıkarmayınca iki muhalefet partisi de ara seçime katılmamıştır. Ara seçimlerden sonra CHP içinden Saka'ya bir muhalefet gelişmiş, Saka da parti içinden gelen baskılara dayanamayarak görevinden istifa etmiştir (Sancaktar, 2012: 56).

Saka'nın istifasından sonra yerine Şemsettin Günaltay atanmıştır. Yeni başbakan mecliste güven oyu aldığı gün yaptığı konuşmada: "Bir tarihçi sıfatıyla sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için yegâne çare, sağlam esaslara müstenid bir demokrasinin kurulması ve işlemesidir" diyerek bir anlamda DP'ye güvence vermiş, diğer yandan da yapılacak olan seçim yasasının genel niteliklerinin sınırlarını çizmiştir. Seçime yaklaşılrken, seçim yasası bütün yasaların üstünde bir öneme sahip olmuştur (Çavdar, 2008a: 463). 1946'dan sonra kurulan hükümetlerde, demokratikleşme doğrultusunda çok önemli adımlar atılmamıştır (Çavdar, 2008b: 14). Bu hükümetler demokratikleşme iradesini göstermiş, fakat yapısal reformları gerçekleştirmede ağır

hareket etmiştir. Anayasanın değiştirilmesinden, temel hak ve hürriyetlere kadar birçok konuda fazla bir değişiklik yapılmamıştır. Siyasal hayatı güvence altına alan ve muhalefetin rahat çalışmasına imkan tanıyacak düzenlemeler gerçekleştirilmemiştir (Demir, 2011: 21). 1946-1950 döneminin son Başbakanı Günaltay, CHP içinde belirginleşen ılımlı milletvekillerinin desteğini alarak yeni bir kabine kurmuş ve bu konularda iyileştirmeler sağlamıştır (Çavdar, 2008b: 14).

Tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş sürecinde DP'nin en çok üzerinde durduğu ve çok önem verdiği konuların başında seçim kanununun değiştirilmesi gelmiştir. DP'nin bu konudaki eleştirisi ve istekleri karşısında Günaltay hükümeti, 1949 yılında yeni bir seçim yasası için çalışmalara başlamıştır. 16 Şubat 1950'de kabul edilen yeni seçim yasası muhalefetin isteklerinin büyük bölümünü karşılamıştır (Demirel, 2013: 61).

DP'nin de desteklediği yasa, mecliste büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Yasaya, göre seçimler tek dereceli, genel ve eşit oyla yapılacak; seçimlerde yargı denetimi sağlanacak, açık sayım gizli oy ilkesi uygulanacaktı. Ayrıca yasa siyasal partilerin sandık kurullarında temsilci bulundurmalarına olanak sağlayacaktı. Bununla birlikte muhalefetin tüm ısrarlarına rağmen nispi temsil yerine yine liste usulü çoğunluk sistemi benimsenmiştir (Şahin, ty: 13). Ayrıca bu yasa partilere radyodan propaganda yapma fırsatından eşit oranda yararlanma imkânı sağlamıştır. Seçim yasası kabul edildikten sonra TBMM seçimlerin 14 Mayıs 1950 yapılmasına karar vermiştir (Çavdar, 2008a: 463).

1950 seçimi yaklaşırken halk, büyük bir çoğunlukla DP'nin yanında bir görüntü sergilemiştir. Dönemin basını da muhalefet partisine destek vermiştir. DP'nin yarı-resmi organı ‘Kudret’in dışında Vatan, Tasvir, Cumhuriyet gibi önde gelen basın organları üstü örtülü ya da açıkça muhalefet yapmışlardır. CHP'yi kendi yayın organları olan Ulus ve Akşam desteklemiştir (Çavdar, 2008b: 18).

CHP'nin seçim bildirgesi büyük yenilikler, hizmet ve değişim vaat etmiştir. Ama halk bunlara dikkat etmemiş, seçim meydanlarında kendini dinleyen kendi dilinden anlayan siyasilere önem vermiştir (Çufalı, 2004: 154). Cumhurbaşkanı olan ve tarafsız olması gereken İsmet İnönü seçim çalışmalarına şahsen katılmıştır. Birçok şehre gitmiş ve büyük kalabalıkların izlediği konuşmalar yapmıştır. Başta İnönü olmak üzere

CHP'nin önde gelen isimleri seçim kampanyası sürecinde özgürlüğün, demokrasinin anarşi demek olmadığını vurgulamışlardır. Düşünce özgürlerinin sınırlarını, sağda dinin siyasete karıştırılması, solda ise sosyalizm ve komünizm olarak çizmişlerdi. İsmet Paşa'nın İkinci Dünya Savaşı'nda izlemiş olduğu politikadan ve Türkiye'yi savaşa sokmamasının faydalarından övgü ile bahsetmişlerdir (Çavdar, 2008b: 19).

DP'liler başta basın özgürlüğü olmak üzere birçok antidemokratik uygulamanın yeniden ele alınıp değiştirileceğini savunmuşlardır. İşçilere grev hakkı verileceği vaadini açıkça söylemişlerdir. Demokratikleşme o günlerin sıkça öne sürülen belgesi olmuştur. Halk, demokrasi ve demokrat kelimelerinin anlamını tam olarak benimseyemediği için Demokrat kelimesini "Demirkırat" şeklinde telaffuz etmiştir (Çavdar, 2008b: 18).

Seçime birçok muhalefet partisi katılmış olmasına rağmen, iktidar mücadelesi CHP ve DP arasında geçmiştir. CHP genel başkanı İsmet İnönü'nün rakibi DP genel başkanı Celal Bayar olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'e başbakanlık yapmış ve onunla uzun yıllar birlikte çalışmış bu iki lider, siyasette karşı karşıya gelerek, demokratik hayatın ve çok partili hayatın yerleşmesinde önemli bir sorumluluğu yerine getirmek için çalışmışlardır (Demir, 2011: 19).

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler, seçim kanunun verdiği güvence esası ile olaysız ve dürüst geçmiştir. Seçimin sonucunda DP 408 milletvekili elde ederken CHP sadece 69 milletvekili çıkarabilmiştir (Teziç, 1976: 263). Seçimlerde oyların % 53,9'unu alan DP meclisin % 83'nü kontrol ederken, CHP % 39,98 oy almasına rağmen % 14'lük bir grup tarafından temsil edilmiştir. Uygulanan mutlak çoğunluk seçim sistemi sebebiyle partilerin almış oldukları oy oranı mecliste temsil oranına farklı yansımıştır. Bu sonuçlar kamuoyunda büyük bir şaşkınlığa yol açmış ve CHP tamamen kendi hazırladığı seçim sisteminin gadrine uğrayarak ağır bir yenilgi almıştır. (Demir, 2011: 20).

1950 seçimleri öncesinde CHP, Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan, Cumhuriyeti ilan eden, bürokrasi ve ordu desteği alan, laiklik ve modernleşmenin öncülüğünü yapan parti olarak kendisini iktidar için DP'den daha şanslı bulmuştur. Seçmenler ise CHP'yi, kendisi için bir farklılık olarak görmüş olduğu misyonundan değil, bu misyonu uygulamak için yaptığı baskılardan ve savaş yıllarında yüklemiş

olduğu ekonomik külfetlerden tanımıştır. DP'nin seçimlerden hiç beklenmedik bir şekilde zaferle çıkmasında, halk kitlelerinin CHP'ye duyduğu köklü ve yaygın muhalefetin yanında, toplumsal yapıdaki gelişmeler de etkili olmuştur (Karpaz, 2007: 121).

Seçimlerin kesin sonuçları ilan edildikten sonra, meclis 22 Mayıs 1950'de toplanmıştır. Yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş ve hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e vermiştir. Bayar aynı zamanda Cumhurbaşkanı seçildiği için partinin genel başkanlığından istifa etmiş ve Adnan Menderes bu göreve getirilmiştir. Refik Koraltan da meclis başkanı seçilmiştir. Yeni açılan ve görev dağılımı yapılan meclis artık yeni bir döneme girmiştir (Teziç, 1976: 263).

Celal Bayar, yemin için TBMM'ye geldiğinde DP'liler oturarak alkışlarken, CHP'liler ayakta ve alkışlamadan karşılamışlar. Böylece 1946'dan beri süren bir tartışma sona ermiştir. 1946 seçiminden sonra İnönü Cumhurbaşkanı seçildiğinde DP'li milletvekilleri ayağa kalkmamışlardır (Çavdar, 2008b:21).

Bu sona yaklaşırken şu konunun önemini de vurgulamak gerekir. Çok partili hayatın daha önceki denemelerde olduğu gibi tekrar kesintiye uğramamasında ve siyasi yapının kurumsallaşarak devam etmesinde İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın büyük katkıları olmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, CHP ile DP arasında ortaya çıkan çekişmelerde partiler üstü bir konum göstererek sorunların çözülmesini sağlamış, Celal Bayar da farklı kesimlerden oluşan partisine hakim olarak, 1950 seçimlerine sorunsuz girmesinde önemli bir rol oynamıştır (Demir, 2011: 17).

1950 seçimleri ile 27 yıllık tek parti iktidarını sorunsuz olarak sona erdiren DP, dört yıl önceki seçim sonuçlarına göre oylarını katlayarak tek başına iktidar olmuştur. Türk halkı 1950 seçimleri ile bir iktidarı barışçı yollarla nasıl değiştirebileceğini ve demokrasi ile bu güce sahip olduğunu göstermiştir. Bu seçim özgür iradenin tercihinin seçim sandığına yansıdığı ilk seçim olarak Türk siyasi hayatında yerini almıştır.

İktidarın değişimiyle yaşanan bu dönüşüm DP yanlıları tarafından da "beyaz ihtilal, "kansız ihtilal" olarak anılmıştır. Fakat bu durum toplumsal süreç açısından devrimlere özgü bir kopuş olmamış ve bir devamlılık göstermiştir (Timur, 2003: 30).

SONUÇ

Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci hem çok uzun hem de çok sancılı bir süreç olmuştur. Fakat temeli çok eskilere dayanan bu demokratik tercih Türkiye için uygar bir toplum olma yolunda Türk siyasi hayatında bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında devleti kurtarmak amacı ile girişilen birçok teşebbüs daha ileriki yıllarda ortaya çıkan demokratikleşme yolundaki zorunluluklara zemin oluşturmıştır. O döneme bakıldığında I. Meşrutiyet, hem Avrupalı devletlerin baskısı hem de Osmanlı Devletini yenileme ve yaşatma amacı için ilan edilmiştir ve Türkiye’de anayasal sürecin başlangıcına öncülük etmesi bakımından Türkiye demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. II. Meşrutiyet yönetimi ise çökmekte olan bir devleti kurtarmak amacıyla ve yıllar boyu süren baskı rejimine bir tepki olarak doğmuştur. Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesini sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit Han ile özdeşleşmiş bir döneme son vererek ülkenin kaderine 1918 yılına kadar egemen olmuş ve Türk siyasal hayatında kalıcı izler bırakmıştır. Kanun-u Esasinin tekrar yürürlüğe girmesi Meclis-i Mebusan seçimlerinin yeniden yapılması anlamına gelmiştir. Bu tarihten Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşından mağlubiyetle çıkışına kadar süren II. Meşrutiyet dönemi, dış görünüşü ile çok partili bir hayat ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde siyasi hareketler gizlilikten sıyrılarak siyaset sahnesinde yerini almıştır.

Bu dönemde birçok parti kurulmuş olmasına rağmen, daha öncede değindiğimiz gibi bu dönem tam anlamıyla çok partili bir hayat özelliği göstermemiştir. Fakat bu dönemde kurulan iki büyük parti Meşrutiyet döneminde çok etkili olmuşlardır. İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi arasındaki siyasi mücadeleler döneme damgasını vurmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki Partisinin tek parti şeklindeki hegemonyası bu dönemin onun hâkimiyeti altında geçmesine neden olmuştur. O dönemde kurulan birçok parti ise sınırlı bir muhalefet partisi olmaktan öteye gidememişlerdir. İttihat Terakki parlamentoda gerçekleştiremediği iktidarını, hükümet darbeleri ve şaibeli seçimlerle elde etmeye çalışmıştır. Ülkede bu durum böyle olunca kaotik olaylar ortaya çıkmaya başlamıştır. Gazeteciler öldürülmüş, 31 Mart olayı, Babıali Baskını, Sadrazamın öldürülmesi gibi birçok olay meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucunda İttihat ve Terakki Partisi çok partili rejimi fiilen kaldırmış ve sistem bu

partinin egemenliğine dayanan tek parti sistemine dönüşmüştür. İttihat ve Terakki iktidarını Mondros Ateşkes Anlaşmasına kadar devam ettirmiş, bu anlaşmanın imzalanması ile de bu hakimiyeti son bulmuştur.

İstanbul'un işgali sonucu başlayan Milli Mücadele dönemi ile o dönemin zor şartları altında bir meclis kurulmuş ve kurulan bu meclis görevini çoğulcu ve demokratik bir ortam içinde başarı ile yerine getirmiştir. Bu ortam bünyesinde farklı düşünce ve görüş ayrılıkları ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasındaki çeşitli siyasi akımlar ve faaliyetler de meclis içerisinde grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da Meclis birliğini sağlamak için, kendisine yakın mebuslardan oluşacak bir gruba meclis çoğunluğunu örgütlü bir yapıya dönüştürmek istemiştir. Bu amaçla 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunu kurmuştur. Meclisteki diğer milletvekilleri, Birinci Grup'un kuruluşundan on dört ay sonra, 1922 yılının Temmuz ayında İkinci Müdafaa-i Hukuk grubu adıyla örgütlü bir yapı oluşturmuşlardır. A-RMH Grubuyla aynı adı taşıdıklarından iki grubu birbirinden ayırmak için A-RMH grubuna Birinci Grup, muhaliflerin kurduğu gruba İkinci Grup denilmiştir. İkinci Grubun temel amacı iktidara mücadelesi olmamış sadece hassas olduğu konularda muhalefet oluşturmuş ve genelde meclis tartışmaları belirlemiştir. İkinci Grup meclisteki birlik ve beraberliğin bozulmaması ve milli mücadelenin başarıya ulaşması için elinden gelen özeni göstermiştir. Hatta ismini bile İkinci Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak kullanmıştır. Bu gelişmeler Birinci Meclis'in, günümüzde de Türkiye'nin en demokratik meclislerden biri olarak anılmasını sağlamıştır. Ülkenin düşman işgali altındayken ve savaşın en çetin şartları yaşanırken, demokratik bir meclise sahip olması, Bağımsızlık Savaşını böyle bir meclisin kazanması, Türkiye için hem bugün hem de gelecek adına gurur kaynağı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulan A-RMH Cemiyetleri Halk Fırkası adı altında birleştirilerek Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni bir partiye dönüştürülmüştür. Halk Fırkası adaylarının mutlak başarısı ile sonuçlanan 1923 seçimlerinden sonra, 9 Eylül 1923'te partinin tüzüğü kabul edilmiş, 11 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa partinin genel başkanlığına seçilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü'yü Halk Fırkası reis vekilliğine atamıştır. Fırka, Cumhuriyet'in İlanından sonra adına Cumhuriyet kelimesini ekleyerek Cumhuriyet

Halk Fırkası olmuş ve 1935 yılında yapılan kurultay ile Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.

CHP, Cumhuriyet döneminin en eski partisi olmuştur ve aynı zamanda da ileriki yıllarda kendi içinden birçok siyasi parti çıkarmıştır. Fakat CHP kuruluşundan sonra 27 yıl boyunca ülkeyi tek parti sistemi ile yönetmiştir. Ayrıca bu parti kendini kurduğu devlet ile özdeşleştirmiş ve varlığını devletin varlığına bağlamıştır. Parti, kendini Kemalist inkılabın temsilcisi olarak görmüş ve her yerdeki eşrafın yetkilerini de devralmıştır. 1923'ten 1945 yılına kadar Türkiye'deki reformlara ve siyasi hareketlere öncülük etmiştir. Az önce de bahsettiğimiz gibi devlet ile parti öylesine aynı kimliğe bürünmüştür ki ulaşılan başarılarda veya yapılan eleştirilerde parti ve devleti birbirinden ayırmak imkânsız hale gelmiştir. Bu süre zarfında TpCF ve SCF olmak üzere iki başarısız çok partili siyasi hayata geçiş denemesi yaşanmıştır.

Türk siyasi hayatında TpCF ilk çok partili hayata geçiş denemesi olarak büyük öneme sahip olmuştur. Aynı zamanda bu parti dönemin tek partisi olan CHP içerisinde doğmuş ve ona karşı bir muhalefet oluşturmuştur. Ve yine bu partinin önemi partiyi kuran aktörlerin Mustafa Kemal Paşa'nın eski dostları ve en yakın silah arkadaşları olmasıdır. Fakat bu partinin iktidar karşısında etkili bir güç olması iktidarı elinde bulunduran CHP ve Atatürk tarafından beklenmeyen bir durum olmuştur. Bu gelişmeler karşısında gerekli tedbirler almaya yönelik CHP doğuda ortaya çıkan Şeyh Said isyanını fırsat bilmiş ve durumdan istediği gibi yararlanmıştır. İstiklal Mahkemesinin aldığı kararla varlığına son verilen TpCF'nin ömrü çok kısa sürmüş ve çok partili siyasal hayata geçiş kısa süre içerisinde sona erdirilmiştir.

Türk siyasi hayatında iktidar partisi tarafından muhalefet olması için kurdurulan SCF, çok kısa sürede yıllarca ekonomik ve toplumsal sebeplerden bunalmış halkın desteğini alarak bir anda umulmadık bir şekilde iktidarın alternatifi haline gelmiştir. Bu durumun altında çok farklı sebepler yatmaktadır. Bu parti bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Çünkü kendisi de ülkenin içindekini durumun farkındaydı. Meclis içinde de durum aynıydı ama kimse o dönemde böyle bir harekete girilerek parti kurma cesareti gösterememiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa partiyi kurduktan sonra o partiye geçerek muhalefet oluşturabilmişlerdir. Çünkü o dönemdeki CHP iktidarının ve İsmet Paşa'nın sert politikaları böyle bir zeminin oluşmasına izin vermemiştir. Halkın

isteğinden bağımsız danışıklı olarak kurulan bu partinin yapay ve güdümlü olması ve o dönemde hala demokrasi anlayışının yeterince yerleşmemiş olması partinin kendisini feshetmesine yol açmış ve ikinci çok partili hayata geçiş denemesi de hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Başarısızlık sebepleri farklı olsa da bu iki deneyim Türk siyasi hayatında çok partili hayata geçiş yolunda önemli tecrübeler ortaya koymuştur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi CHP uzun yıllar boyunca ülkeyi tek parti rejimi olarak yönetmiş, 1919- 1950 yılları arasında Türk Siyasi hayatında çok önemli bir konuma sahip olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu tüm sorunlar savaşın son aşamalarına doğru ülkede ortaya çıkmaya başlamıştır. CHP'nin yapmış olduğu bu uygulamalar hükümete ve partiye karşı sessiz ama giderek artan bir muhalefetin ortaya çıkmasına yol açmıştır. CHP'nin baskın yapısı daha önce çok partili hayata geçiş yolunda bir engel oluşturmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşından sonra ülke içinde ve ülke dışında meydana gelen gelişmeler çok partili siyaset uygulamalarına geçiş için, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda bir zemin oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye fiilen katılmamış fakat bu savaşın o zamanki şartları, Türkiye'yi çok sıkıntılı bir sürece sokarak ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda ülkeye zor bir dönem yaşatmıştır. Birinci Dünya savaşının etkileri hala devam ederken ve ülke halan toparlanma aşamasındayken yeni bir savaşa girilmek istenmemiş fakat bu risk ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu süre zarfında devlet dış politikada izlediği siyaset ile tarafsız kalmaya çalışmış ve kendini bu savaş dışında tutmayı başaramıştır. Bu durum ülke içinde ve meclis içerisinde birçok önlemin alınmasına sebep olmuştur.

Savaş demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanmış ve faşist sistemle yönetilen ülkeler mağlup olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Avrupa, "Kapitalist Batı- Sosyalist Doğu" şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kapitalist Batı Avrupa devletleri ABD ile işbirliği yaparak Kapitalist Batı Bloğunu oluşturmuşlardır. Buna karşılık SSCB ile sosyalist Doğu Avrupa devletleri Sosyalist Doğu Bloğunu meydana getirmiştir. İngiltere SSCB'nin güdümündeki Doğu Avrupa ülkelerini "Demir Perde" ilan ederken, ABD de kendisini ve Batı Avrupalı müttefiklerini "Özgür Dünya" olarak adlandırmıştır.

Dünyada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye de bu sistemde yer almak istemiş ve bu sistem de yalnız kalmamak ve aynı zamanda ortaya çıkan Soğuk Savaş tehlikesine karşı önlem alabilmek için Batılı Devletlere yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Bu

politikasını devam ettirmek için Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olmak istemiştir. Çünkü bir taraftan SSCB tehlikesi bir taraftan da ticari ilişkiler kurduğu Almanya'nın savaşta yenilip tek partili faşist siteminin sona ermesi Türkiye'yi uluslararası arenada yalnız kalma riski ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye bu doğrultuda Batıya yakın politika izlemeyi devam ettirmiş, hatta bu süre zarfında İsmet İnönü de demokrasi cephesinde yer almak istediklerinin önemini vurgulamak için çok partili hayata geçileceğinin sözünü vermiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan bu gelişmeler demokratikleşme yolunda Türkiye'nin önünü açmış ve içeride yaşanan muhalefet sıkıntıları yüzünden iktidar partisine çok partili yaşama geçişte bir fırsat vermiştir. Çünkü o dönemde dışarıda bu gelişmeler yaşanırken ülke içerisinde de yaşanan gelişmeler de güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Savaş sürecinde yapılan askeri harcamalar ülke ekonomisini etkilemiştir. Savaşa katılmayan Türkiye'de savaşa katılan ülkelere bile görülmeyen derecede pahalılık ile karşılaşılması CHP iktidarına karşı giderek artan bir memnuniyetsizlik meydana getirmiştir. O dönemde çıkarılan kanunlar hem ülke içindeki vatandaşları (köylüler, işçiler) mağdur etmiş, hem de CHP içindeki büyük toprak sahibi milletvekillerinin sert tepkisine yol açmıştır. Çıkarılan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hem burjuvazinin hem de toprak ağalarının CHP iktidarına olan güveninin sarsılmasına neden olmuştur. Çünkü bu tip kanunlar ve vergiler savaş ekonomisinden elde edilen büyük sermaye birikimini tehdit etmiştir. Bunun sonucunda CHP'nin karşısına hem maddi yönden güçlenmiş hem de iktidara olan güvenini yitirmiş güçlü bir muhalefet çıkmıştır. Bu muhalefeti burjuvazi ve toprak ağaları oluşturmuştur. Bunlara bir de savaş ekonomisi ortamında iyice fakirleşen ve bunalan aynı zamanda da baskılara maruz kalan yoksulların muhalefeti eklenmiştir. Kısaca CHP iktidarına karşı güçlü bir muhalefet partisinin ortaya çıkabilmesi için gerekli olan ekonomik sebepler savaş sonunda iyice olgunlaşmıştır. 1945 yılına gelindiğinde, 1923'ten beri siyasi istikrar sağlayan iktidar bozulmuş ve savaş biter bitmez yeni bir siyasi denge oluşturma ihtiyacı hissedilmiştir.

Ülkede ortaya çıkan olumsuz atmosfer devlet işlerinin günden güne kötülemeye başlamasına neden olmuş ve halkta huzursuzluk ve tahammülsüzlüklerin hızla

artmasına neden olmuştur. Ne sosyal ne de siyasal alandaki baskı ve korkutmalar, ne de ekonomik alandaki kemer sıkma politikaları toplumdan gelen ve gittikçe şiddetlenen şikâyetlere engel olabilmıştır. Savaş döneminde çekilen sıkıntılar, işçi, köylü ve memurları hükümete karşı bir tutuma girmelerine sebep olduğu gibi, Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu, toprağa ilişkin kanunlar ise büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerini CHP ye karşı tavır almalarını sağlamıştır. Uzun seneler her yasakla yüz yüze gelen halk artık bir muhalif parti ve lider aramaya başlamıştır.

CHP'nin, savaş sonrası ülkede uygulamış olduğu müdahaleci politikalar giderek şiddetini artırmaya başlamıştır. Bu doğrultuda kurulan bürokratik mekanizmalar meclis içerisinde tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve muhalif seslerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan bu tepkiler mecliste bazı kanunların oylanması sırasında kendini örtülü bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ülkede tek parti olmasına rağmen bu parti içerisinde iki grup oluşmuştur. İsmet İnönü'nün politikalarını beğenmeyen milletvekilleri Celal Bayar etrafında birleşirken, diğer tarafta İnönü'yü destekleyenler bir araya gelmişlerdi. Tam bu dönemde daha önce bahsettiğimiz gibi değişen dünya düzeni ve barış, eşitlik, istikrar ve egemenlik gibi ilkelere dayanan Birleşmiş Milletler Anlaşması Türkiye tarafından San Francisco'da imzalanmıştır. Hükümet bu anlaşmayı fırsat bilerek değişen dünya düzeninde demokrasi yolunu tercih etmiştir. Meydana gelen bu durum meclis içinde ortaya çıkan bu iki tarafın işine gelmiştir. Bayarcılar bu durumu yeni bir parti kurarak iktidara gelme şansı olarak görürken, İnönücüler ise bu durumu parti içinde güvenmedikleri milletvekillerinden kurtulma şansı olarak görmüşlerdir.

Tüm bu gelişmeler ışığında çok partili siyasete geçiş yolunda ilerlenirken beklenen muhalefet hareketi 1945 yılı bütçe görüşmeleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) meclisteki tartışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. ÇTK üzerindeki görüşmelerle başlayan CHP içindeki muhalefet, 1945 yılında Meclis gündemine gelen Bütçe Kanunu görüşmelerinde açıkça ortaya çıkmış ve muhalefetin öncüleri olmuştur. Çok partili sisteme geçişin şeklini sağlamak için uğraşan İsmet İnönü parti içinde oluşan bu muhalefetin ayrı bir parti kurmasının çok faydalı olacağını düşünmüştür. Böylece bir taraftan Batı dünyasına Türkiye'de demokratik bir rejim olduğu gösterilirken, diğer taraftan hem parti içinde birlik korunmuş olacak, hem de kurulacak olan ikinci partinin

geçmişin sorumluluklarını paylaşmış kadrolar tarafından kurulması ve siyasal faaliyetlerin sınırlı bir alan içerisinde kalması sağlanmış olacaktı.

CHP içindeki muhalefet hem dünyada meydana gelen dönüşümü iyi kullanmış hem de meclis içinde meydana gelen siyasal gelişmelerden yararlanmasını bilmiştir. İktidar ise bu dönüşümü Batı ittifakına katılmak için kullanmış, ülke ve meclis içerisindeki hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak adına demokrasi yolunda yeni bir partinin kurulmasına imkan tanıyarak çok büyük bir gerekliliği yerine getirmiştir. Bu gereklilik hem İkinci Dünya Savaşının oluşturmuş olduğu atmosferin sonucundan hem de artık Türk ulusunun demokrasi içinde yaşayacak ve siyasal özgürlükleri kullanabilecek bir aşamaya gelmiş olmasından kaynaklanmıştır. Türkiye bu konuda San Francisco Konferansı'nda BM'in kurucu üyesi olarak dönülmez bir yola girmiş, ülke içerisindeki muhalefet de bu durumu iyi değerlendirerek ve iktidarın da yumuşamasını bir fırsat bilerek bu yolda taleplerini ortaya koymuşlardır.

Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda Celal Bayar, 1 Aralık 1945'te vermiş olduğu bir röportajında, arkadaşları ile yeni bir parti kurma girişimi içerisinde olduklarını resmen açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra İsmet İnönü, Celal Bayar ile bir görüşme yapmış ve kurulacak yeni parti hakkında önemli noktalarda anlaşmışlardır. Bu görüşmenin ardından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulmuştur. Bu durum Türkiye'de demokrasi açısından çok partili hayata geçiş adına bir dönüm noktası olmuştur. Demokrat Partinin kurulması Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçek anlamda demokrasiye ve çok partili hayata geçişi resmen başlatmıştır. Türkiye'de çok partili hayata geçişte ilk girişim olarak sayılan MKP meclis içinde bir muhalefet oluşturamamış hatta iktidar tarafından yok sayılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş uzun bir süreci içine alarak tüm aksaklıklara rağmen gerçekleşmiştir. Bu geçiş sürecinde ortaya çıkan iç ve dış etkenler hem birbirlerini tamamlamış hem de birbirlerini etkilemişlerdir. İç ve dış etkenlerin iyi bir şekilde uyum sağlaması ülke içinde çok büyük bir bunalım yaşanmadan demokrasi yolunda adımların atılmasını sağlamıştır. Fakat şurası bir gerçektir ki Türkiye'de demokratik gelişmeler halkın inisiyatifi ile olmamış yöneticilerin istediği bir şekilde bir toplum mühendisliği mantığıyla yapılmaya çalışılmıştır. Ülkeyi yönetenler her zaman demokrasiyi savunmuş fakat bu durumu

genelde kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Halkın yönetime katılması için yeteri derecede demokratik olgunluk seviyesine ulaşmadığını düşünmüşlerdir ve en azından halkın bir tehdit unsuru oluşturmadığı şartlarda yönetime katılması gerektiğine inanmışlardır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra dünyada meydana gelen ayrışmalar Türkiye'yi safını belirlemeye zorlamış, özgürleşme ve demokratikleşme hareketlerinin hızlanmasını sağlamıştır. Savaşın sonrasından yaşanan gelişmeler demokratikleşme yolunda Türkiye'nin önünü açmış ve ülke içerisinde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal problemler yeni bir siyasal sistemin kurulması zorunluluğunu ortaya çıkartarak demokrasilerin vaz geçilmez unsuru olan çok partili siyasal hayatın gerçekleşmesini sağlamıştır. Çok partili hayata geçilmesi sonucunda demokrasilerin bayramı olan siyasal seçimler yapılmaya başlanmış ve halk özgür iradesini sandığa yansıtmıştır. Türkiye'de çok partili hayatın ilk seçimi olan 1946 seçiminden sonra günümüze kadar yapılan tüm seçimler çok partili olarak yapılmıştır. Bu durum halkın demokratikleşme yolunda olgunlaştığının bir göstergesi olmuş ve bundan sonra bu yolda devam edileceğinin kanıtı sayılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. İstanbul: Hil Yayın.
- Akgün, B. (2007). *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akın, R. (2010). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Akkerman, N.C. (1950). *Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Akşin, S. (2008). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Atasever, G. (2013). ‘‘Siyasal Parti Tipolojisi’’. (Editör: Turgay Uzun). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*.(15-28). Ankara: Orion Kitabevi.
- Aydın, M. (2009). ‘‘İttihat Ve Terakki’nin Türk Tarihindeki Yeri’’ *İttihat Terakki ve Jön Türkler*. (64-68). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Baykal, D. (1970). *Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Berkes N.(1973) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Beyoğlu, S. (2009) ‘‘Milli Mücadelenin Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye’’. (Editör: Cemil Öztürk). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi*.(91-119). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bezci, C. (2013). ‘‘Cumhuriyet Halk Partisi Devleti Kuran Parti’’. (Editör: Turgay Uzun). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*.(129-163). Ankara: Orion Kitabevi
- Çağla, C. (2010). *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi; Siyasal Düşünce Ve İdeolojiler-Siyaset Sosyolojisi-Siyasal Seçkinler ve Aydınlar-Devlet Teorileri*. İstanbul: Omnia Yayınları.
- Çam, E. (1997). *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çavdar, T. (2008a). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1850*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (2008b). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Çufalı, M. (2004). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Dahl, A. D. (2010). *Demokrasi Üzerine*. (Çev. Betül Kadioğlu). Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Demir, M. (2011). *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti’den 27 Mayıs’a Olaylar*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Demirel, A. (2013). ‘‘Tek Partili Dönem’’. *Türk Siyasal Hayatı*.(Ünite 2). (Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Yayınları.
- Demirel, A. (1997). *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, O. (2009). *Türk İnkılap Tarihi*: Kahramanmaraş: Fa Ajans
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. (Çev.: Ergun Özbudun). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Eraslan, C. (2009) ‘‘Siyasal Alanda Yeniden Yapılanma’’. (Editör: Cemil Öztürk). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi*.(159-182). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Eroğul, C.(2012).*Çağdaş Devlet Düzenleri*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu Yönetimi, Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Gencer A.İ, Özel S. (2001). *Türk İnkılap Tarihi*. İstanbul
- Goloğlu, M. (2010). *Milli Mücadele Tarihi-III Üçüncü Meşrutiyet (1920)*.İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Gözübüyük, Ş. (1999). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Günel, E. (2009). *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Günel, Z. (2008). *Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi, XVIII.-XIX. Yüzyıl Islahat Hareketlerinden 1938’e*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Gürboğa, N. (2013). ''II Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasal Yaşam.'' *Türk Siyasal Hayatı (Ünite 1)*. (Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*.(Çev.:NalanSoyarık). Doğu Batı Yayıncılık.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*,(Editör: Buğra Kalkan).(Çev.Bekir Berat Özipek) Ankara: Liberte Yayınları.
- İşçi, M. (1998). *Genel Olarak ve Türkiye'de Siyasal Değişme*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kaluç, Ş. (2013). ''Osmanlı Ahrar Fırkası''. (Editör: Turgay Uzun). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*.(129-163). Ankara: Orion Kitabevi.
- Kapani, M. (2013). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Karatepe, Ş. (1997). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık
- Karpat, K. H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*.(çev. Ersin Soğanlı). Ankara: İmge Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kışlalı, A,T. (2011). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Küçükılınç, İ. (2011). *II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (çev. Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Nohutçu, A.(2012). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Okyar F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*.(Hazırlayan: Cemal Kutay). İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları.
- Özbudun, E. (1975). *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Özbudun, E. (1977). *Siyasal Partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları

- Özbudun, E. (2011). *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özsoy, O. (2002). *Türkiye’de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ramsour, E. (2001). *Genç Türkler ve İttihat Terakki ‘1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih, 1918-1994*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Sarıbay, A.Y. (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tanör, B.(1985).’’Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış’’Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. 1.Cilt.(10-26) İstanbul İletişim Yayınları.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Timur, T. (2003). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Toker, Metin. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları
- Tökin, F.H. (1965). *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1998). *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1921-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türe, F. (2013). ‘‘Hürriyet ve İtilaf Fırkası İlk Muhalefet Odağı’’’. (Editör: Turgay Uzun). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*.(57-79). Ankara: Orion Kitabevi.

- Türe, İ. (2013). “İttihat ve Terakki Fırkası ‘Osmanlı’da ilk Siyasal Parti”. (Editör: Turgay Uzun). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*.(31-56). Ankara: Orion Kitabevi.
- Türküne, M. (2008). *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Uyar, H. (2012). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*.İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Uzun, T. (2013). “Siyasal Partiler ve Türkiye”. (Editör: Turgay Uzun). *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*. (7-13). Ankara: Orion Kitabevi.
- Vahdettin, E. (2009) “Osmanlı İmparatorluğunun Devamlılık ve Modernleşme Mücadelesi: Türkiye Cumhuriyeti’nin Tarihi Temelleri. (Editör: Cemil Öztürk). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi*. (35-88). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldız, Y. (2009). *Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Zürcher, E.J. (1992)“The Ottoman Legacy of The Turkish Republic: An Attempt At a New Periodization, Ottoman” *Die Welt Des Manu* 32.
- Zürcher, E.J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Bağlam Yayınları

Makaleler

- Albayrak, M. (2014). “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”. *Ankara Barasu Dergisi*, 297-311. Erişim Tarihi: 12.05.2014.
<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2014-1/10.pdf>
- Aydemir, S.R. (2001). “Siyasal Toplumsallaşma”. *Mevzuat Dergisi*, Erişim Tarihi: 24.04.2014. <http://www.mevzuatdergisi.com/2001/10a/01.htm>
- Bakan, S, Özdemir Hakan (2013). “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’Ye Karşı” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 373-397. Erişim Tarihi: 26.04.2014
http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/trkiye8217de19461960dnemiktidarumu_halefetlikilericumhuriyethalkpartisichpdemokratpartidp8217yekar.pdf

- Bayır, E. Ö. (Ekim 2011). “Türkiye’de Çok Partili Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No:45, 45-72. Erişim Tarihi: 24.04.2014, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&ano=163079_f6d2e2c26f5eb77f2c82f8eae682bcd5
- Birecikli, İ.B. (2008). “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 2(3), 211-222. Erişim Tarihi: 22.04.2014, <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&ano=101301723ce74e3cf3899974805fef82c10ee>
- Berber, G.Ş. (2012). “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: 35’ler Vakası”. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 6(11), 131-150. Erişim Tarihi: 22.04.2014. <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&sid=0406575f-2aeb-4590-9835-ac93d96f1f03%40sessionmgr4001&hid=4106>
- Burak, M. D. (2014). “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf>. Erişim Tarihi: 14.05.2014.
- Dağ, M. (2012). “Türkiye’de ve İngiltere’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 45. Erişim Tarihi: 19.05.2014. http://www.sobiad.org/eJOURNALS/dergi_HIA/arsiv/2012_2/mehmet_dag.pdf
- Duran, H. (ty). “Siyasal Katılmayı Etkileyen Faktörler Üzerine bir Araştırma: Kütahya Örneği”. Erişim Tarihi: 26.04.2014. <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebsco&ano=65728c0f0ec4464746dad62c47d4a95d7039a&?>
- Durç, A.S. (2010). “Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti”. *Mukaddime*, Sayı:1, 59-84, Erişim Tarihi: 20.05.2014, <http://mukaddime.artuklu.edu.tr/documents/Makaleler/Sayi1/4.pdf>
- Ekincikli, M. (2012). “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu”. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 6(11), 151-163. Erişim Tarihi: 22.04.2014. ataum.gazi.edu.tr/posts/download?id=46392

- Eryılmaz, B. (2010). ‘‘Siyasal Toplumsallaşma’’. Erişim Tarihi: 24.04.2014.
<http://www.enfal.de/sosyalbilimler/s/041.htm>
- Erzen, M.Ü, Yalın. B. E. (2011). ‘‘Siyasal Kùltürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kùltürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar’’. *İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakùltesi Dergisi*, Sayı: (41), 50-52. Erişim Tarihi: 24.04.2014. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuifd/article/view/1019015518>
- Evren, A. (Mart-Nisan 2012). ‘‘Cumhuriyet’in İlk Dönemlerinde İki Demokrasi Deneyimi’’ *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 29, 1-16, Erişim Tarihi: 21.04.2014. <http://www.akademikbakis.org/eskisite/29/09.pdf>
- Haytoğlu, E. (1997). ‘‘Tùrkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Hayata Geçme Nedenleri’’. *PAU Eğitim Fakùltesi Dergisi*, Sayı: 3, 47-53, Erişim Tarihi: 12.01.2014. <http://paugegitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/7863860304-T%C3%9CRK%C4%B0YE.pdf> PAÜ.
- Hurç, R. (ty). ‘‘1908-1920 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Siyasi Hareketler’’. Erişim Tarihi: 22.04.2014, <http://portal.firat.edu.tr/Disaridan/TEMP/278/file/1997-1/19081918%20YILLARI%20ARASINDA%20OSMANLI%20DEVLETNDE%20SYAS%20HAREKETLER.pdf>
- Kansu, A. (ty). ‘‘1908 Devrimi Üzerine Birkaç Söz’’. Erişim Tarihi: 12.01.2014. <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/duyurular/akansu.pdf>
- Kara, N. (ty). ‘‘Tùrkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri’’. Erişim Tarihi: 13.06.2014. http://www.ata.boun.edu.tr/htr/documents/312_6/CokParti/Kara_Cok%20Partili%20Sisteme%20Gecis.pdf
- Kaştan, Y. (t.y). ‘‘Tùrkiye Cumhuriyetin de Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP nin Yönetim Anlayışındaki Değişmeler (1938-1950)’’. Erişim Tarihi: 24.05.2014. <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/VIII1/ykastas.pdf>
- Metin, E. (t.y). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları’’ Erişim Tarihi: 09.12.2014. http://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/dosyalar/13844d01d85a85bed47338e396b2aa3d/II.%20Me%C5%9Frutiyet.pdf

- Sancaktar, C. (2012). “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri”. *Bilgi Strateji Dergisi*, 4(7), 31-61. Erişim Tarihi: 24.04.2014. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-133-201404075bs2012-2-31-64.pdf>
- Şafak, A. (2012). “Türk Demokrasisi Siyâsî Partiler, Parti Kültürü ve Seçim Sistemi Üzerine”. Erişim Tarihi: 24.04.2014. http://www.jobeps.org/wp-content/uploads/2013/12/alisafak_abstract.pdf
- Şahin, A. (t.y). “Türkiye’nin Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları”. Erişim Tarihi: 22.04.2014, <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/1946secimleri.pdf>
- Uzun, H. (2005). “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet”. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 145-159. Erişim Tarihi: 22.04.2014. http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&ano=90637_2f7bc244633fe2820ee01e1bcbd47a5f.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Gökhan KÖMÜR
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzincan - 1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Selçuk Üniversitesi, Kamu Yönetimi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Bayburt Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	gkomur@bayburt.edu.tr
Tarih	